

לא גרדה בו גפרק (גט אדק)

אחור חיס (החץ)

לשני תלוגה - זה השער - מתג יי סונה
 גינור הלכה (היזא פלגר)

חינוך ומנהג חינוך
 סמי חרדים

רמג סמי המצוה - יראים (יק גרדז י.)
 מנהג המאר (אונקאה) מבא מדקס

סקים רבינו אביגדור

מניחין זמ הר אפרים

אחור
 יבין
 קהילת
 יעקב

(צא הלו, משה איל, מרדכי ש/מה)

תפא - צובקור

הגדה קנייסקי - זין שיה - פירוש אש צבקים
 חוט השני (הגדן קהילת)

הדי יעקב (סופר)

מרדכי יום טוב (זגור)

היטג צולק (זרמאן)

מנהג אשר (אויס)

תלוגור והצוקה (הגדה שטינבוק)

אשר גרמאט (דור)

ודרשג וחקרה

מאמר היב קופשיל

ע/מקא קברה

גונחם חיים (עלאני)

10191 עוד שני מאמרים בסוף עיי"ש

אוי
 חתום חיים (החץ) | רמגת מנה צוים ת"י: פדון לבנים ... והמאליס עינו

הינה צמור ... אל לא ידנו דבך לעיניך ...

167
 מרדכי ש/מה (ה ירחמאל פריץ)
 פא שייך דבדז צורה

חוסר מאמר בלבר / צבי. פסח דמור
 גלובור ויתולגור תא סי גרדז גרמ

מזמור נאק סימן קצ"ב

מלך אבות פריס סוף 165

על כל ירא, אף כי אוהב טהר לב להעיר קנאה, כי יראה
והנה יד שרים וסגנים במעל, ואמרו רבותינו כל פרצה
שאינה מן הגדולים אינה פרצה, שנאמר (עזרא ט, ג): „ויד
השרים והסגנים היתה במעל הזה ראשונה“.

פ „ובאחיכם בני ישראל איש באחיו לא תרדה בו בפרך“
(ויקרא כה, טו). לא ישתעבד אדם בחכריו, ואם אימתו

ז ה ש ע ר

השם. ובסנהדרין פ"ב ב' אמרו: „ששה גסים נעשו לר". אף כי —
זכר — ט"ו וכ"ש מי שאוהב טהר לב. לשון הכתוב משלי כ"ב י"א.
יכתב רבינו בביאורו על משלי: „הוא האיש אשר אהבתו זכה וטהורה
והיא האהבה שאינה תלויה בדבר ולא יאהב להנאת עצמו בלבד וכר".
ואפשר לפרש עוד דר"ל אף שמטבעו הוא איש שלום ואינו בעל
מחלוקת, בכל זאת מצוה עליו להעיר קנאה. והנה יד השרים וכו' —
אפילו יד השרים והסגנים שיש חשש סכנה. ואפילו סכנה ממש כאשר
נתבאר. וטעם הדברים כיון דנעשה החטא ברבים והוי חילול השם וכל
העומדים שם ואינם מוחק יש להם חלק בחילול השם, ולפי' אמרה
התורה אצל פנחס „ויכמר על בני ישראל“ [לפי' אין ראי' מכאן דלא
תגורו נאמר גם במקום סכנה שלא במקום חילול השם. ובאות ל"ג
ובאות קפ"ח מבואר עוד מזה].

ס. לא ישתעבד אדם וכו' — חידש כאן רבינו דהלאו הזה נוהג גם
בזמן הזה בבן חורין. וזה בניגוד להחינוך דכתב דאינו נוהג
אלא בזמן שהיוכל נוהג. דס"ל דלאו הזה נוהג רק בעבד עברי ולא
בבן חורין. אבל צ"ע על רבינו דהא אמרינן בספרי: „ולא תרדה בו
בפרך בו אי אתה רודה בפרך אבל אתה רודה בבן חורין בפרך“
הרי מבואר כמו שכתב החינוך. וכן פסק הר"ם בהל' עבדים פ"א ה"ז
דכתב: „בד"א בעבד עברי מפני שנמשו שפלה במכירה אבל ישראל
שלא נמכר מותר להשתמש בו כעבד שהרי אינו עושה מלאכה זו אלא
ברצונו ומדעת עצמו“ ואף שהר"מ כתב זה על חלאו לא תעבוד בו
עבודה עבד אבל הוא תדין בלאו דלא תרדה בו בפרך. והנראה ברעת
רבינו דהא דאמרינן אבל אתה רודה בבן חורין הוי הטעם לפי שפועל
יכול לחזור בו אפילו בחצי היום, והא דאינו תורר לטובת עצמו והא
כר' שיקבל שכרו משלם לפיכך לא מיקרי בפרך, דעבודה פרך מיקרי

עליהם או שהם בושים להחל דברו, לא יצוה אותם לעשות קטנה או גדולה, אלא לרצונם ותועלתם, ואפילו להחם צפחת מים או לצאת—כשליחותו אל רחוב העיר לקנות עד ככר לחם, אכל אדם שאינו נוהג כשורה מותר לצוותו לכל אשר יחפוץ.

סא. ולא תחללו את שם קדשי (ויקרא כב. לב). זה מחייבי כריתות כאשר יתבאר. ודע כי ההפסד והאבדון המצוי בנפשות המון העם, הלא הוא על שפת לשון, כי הם מזכירים שם שמים לבטלה, וגם מזכירים מבלי מורא, ועל ענין זה

ז ה ש ע ר

מה שהוא מוכרח לעשות ואין לו ההזדמנות להפטר מזה, ולפיכך חידש רבינו דאם אימתו עליהם או שהם בושים להחל דברו נמי בכלל עבדות פרך, והוי כאילו אין הבחירה בידו ומוכרח לזה לפיכך דומה לעבד עבדי. ובאמת מה דמסיים הר"ם, שהרי אינו עושה מלאכה זו אלא מרצונו ומדעת עצמו משמע נמי הכי דהיה לו לומר שהרי אין נפשו שפלה עליו אלא מוכח כאמור בשיטת רבינו דעיקר תלוי אם עושה מרצונו ומדעתו או לא. ועוד כיון שאינו עושה מרצונו גם בבו חורין שייך נפש שפלה עליו, ואין להקשות לפי' היאך יהי' מותר להשתעבד עם עבד עברי שהרי אין בידו לחזור. אינה קושיא דלחכי נמכר והתורה התירה — ולפיכך בע"ע עבדות פרך לא מיקרי אלא אם אינו צריך וכדי לענותו. עיין ברש"י בחומש והוא מת"כ, ובסה"מ מצוה רנ"ט, ובהכי יש חילוק בין עבד עברי לבן חורין שמשכיר את עצמו לזה אבל דין רבינו הוא דין אחר לגמרי כאשר נתבאר, והבן. אבל אדם שאינו וכו' — כן אמרו בגמרא ב"מ דף ע"ג ב' . "ראית שאינו נחג כשורה מגן שאתה רשאי להשתעבד בו ת"ל לעולם בהם תעבוד ובאתיכם יכול אפילו נחג כשורה ת"ל ובאתיכם. בני ישראל וכו'". ומסקה הר"ם בפ"א ה"ח מהל' עבדים ובחינוך מצוה שמ"ז. [ומשם יש סמך לשיטת רבינו דכמו דזה נחג גם בזמן שאין דין ע"ע נחג כמבואר בגמרא שם כמו כן הלאו ולא תרדה בו בפרך נחג גם בזמן חוץ].

סא. ולא תחללו — רבינו חידש כאן דהמוכר שם שמים לבטלה עובר על לא תחללו, נוסף על מה שעובר על מצות עשה כאשר נתבאר באות י"ג, ולא רק אם מוציא לבטלה אלא אפילו אם רק מוכר

(גם לזיונים לא נחשב)
חיים

מחבר האלון: יחזקאל סריה

ביאור גדר הלאו דלא תרדה בו בפרך *

ראיתי דברי כת"ר שליט"א מה שכתב בביאור דברי רבינו יונה ז"ל בשע"ת שער ג' אות ס' דכתב שם וז"ל ובאחיכם בני ישראל איש באחיו לא ישעבד אדם בתבירו ואם אימתו עליהם או שהם בושים להחל דברו לא יצוה אותם לעשות קטנה או גדולה אלא לרצונם ותועלתם ואמלו להחם צפחת מים או לצאת בשליחותו לרחוב העיר לקנות עד ככר לחם ע"כ, וע"ז הקשה מכת"ר מהספרא דאמרינן "בו" למעט בן חורין, ומפרש הרמב"ם בעבד עברי שנמשו שפלה במכירה אבל ישראל שלא נמכר מותר להשתמש בו כעבד שהרי אינו עושה מלאכה זו אלא מרצונו ומדעת עצמו ולפיכך כתב מכת"ר דגם בחונת השע"ת הנ"ל הוא ג"כ לומר דמצד המוסר יש לו לאדם להזהר בזה ולפיכך לא מזהיר על כך בלשון אסור אלא בלשון "לא ישתעבד" ולא יצוה סתם. אלו דבריו.

אני נאלץ להודיע למכת"ר שליט"א כי אני מצטער לראות לערער על הלכות קבועות ולעשותן מילי דחסידות והמה היסך ממש ממה שכתב הר"י בעצמו שם בהקדמה לשער ג' וז"ל כי "ראה ראיתי רוב העם חושבים על כמה פשעים כבדים כי הם קלים, ועל חיבי מיתות וכריתות כי הזהירות בהם יתרון הכשר ומדת חסידות" ומה דמדויק בלשון השע"ת אינו דיוק כלל ואדרבה מדכתב בלשון "לא" משמע דלאו גמור הוא. ומה שהקשה מהספרי לק"מ, דמה דאמרינן בספרי בו למעט בן חורין הוי הטעם כמו שכתב המג"א בס"י קנ"ו לפי שעבד שלנו דין פועל יש לו ויכול לחזור בו ונמצא מה דאינו חוזר לטובת עצמו הוא עושה כדי שיקבל שכרו משלם לפי לא נקרא "בפרך" נמצא דאנו למדין דכל מה שאדם עושה לפי שהוא מוכרח לעשות ואין לו עצות להמסר זה נקרא עבודת סרך, אבל מה שעושה מרצונו, ואם הוא רוצה יש לו הברירה שלא לעשות זהו לא בכלל עבודת סרך.

ולפי"ז מובן היטב דברי השע"ת דאם אימתו עליהם או שהם בושים להחל דברו נמי בכלל עבודת סרך דזה חשוב כאילו אין לו שום ברירה שלא לעשות ולמכור לעשות. ואפשר לומר שאין כאן פלוגתא בין הר"מ לר"י, דגם הטעם דכתב הר"מ לפי דנפשו שפלה עליו שיך נמי בדינו של הר"י ומדהא דסיים הר"מ "שהרי אינו עושה מלאכה זו אלא מרצונו ומדעת עצמו" ולכאורה קשה דהיה לו לומר שהרי אין נפשו שפלה עליו שזה עיקר הטעם אלא מוכח דשיטת הר"מ כאמור בדעת הר"י דעיקר תלוי אם עושה המלאכה מרצונו ומדעתו או לא.

(*) מה שכתבתי לרב אחד

ברבים וכי עכ"ל ומבואר דטעם הדבר אינו מחומרת המעשה אלא דוקא ברגיל בזה, ואיכא לעיני בשיעור רבים כמה הוא לענין זה, ומצאתי בספר הביכורים והראיון דף י"ז ע"א שכתב דשלשה מקרי רבים לענין המלבין פני חבירו, ומבאר דשרש איסור מלבין בפני רבים הוא שהדבר מתגלה ודוקא בפני שלושה וכמו שמצינו דכל מילתא דאיתאמרא בי תלתא לית בה משום לישנא בישא, ופחות מתלתא שהדבר עדיין כמוס לא מקרי מלבין ברבים, וכן מצאתי בקונטרס מתן שכרן של מצוות לבעל הפמ"ג חקירה ה' שכתב וז"ל: המלבין פני חבירו ברבים וכי ומסתברא דרבים הוי כל שיש ג' דהיינו הוא ובי' ובייש לא' מהשוק הוי ברבים כמו בטומאה ברה"ר ספק טהור היינו ג' ויש רבים ^ה מ"מ כאן בג' נמי וכדאמרן עכ"ל, ושמענו מדבריו דא"צ ג' חוץ מהמבייש אלא סגי בב' ועם המבייש הוי ג' ומקרי רבים.

והנה בשנת תשי"ז עוררו בישיבה כאן בדבר חשש לא תרדה בו בפרך שנכשלים הלוקחים ספר בביהמ"ד ואינם מחזירים במקומו וע"י זה רודים בפרך בשמש הממונה על סידור הספרים, והרב"צ רחלזון ז"ל רב בחיפה יצא נגד זה והורה שאין לאו בזמן הזה שאין לנו עבד עברי, ואאמרו"ר שליט"א יצא נגדו אך כתב בזה סייגים שלפעמים אין עוברים לאו זה. ועד לכתבי עת הגיע הויכוח, ועד להקדמת החפץ חיים הגיעו בדבר מש"כ שלחומרא רובו ככולו לא סמך על השערי תשובה לרבינו יונה בלבד. ואפס קצתו תמצא בארחות חיים להרא"ש עם פירושים מהדורה ראשונה שהוציא אאמרו"ר שליט"א בשנת תשי"ז (דף ס"ג), ועיין גם ב"זה השער" על השערי תשובה. (מנחם ביהמ"ד)

ואציין ואעתיק כאן עיקר דברי הפוסקים שבהם תלויה ההלכה שלפנינו: הרמב"ם הביא לשני הלאוים דלא תעבוד בו עבודת עבד ולא תרדה בו בפרך בהלכות עבדים פרק א', אך לגבי הלאו דלא תעבוד בו עבודת עבד יש הלכה מיוחדת ברמב"ם שהלאו נוהג רק בעבד עברי ולא בבן חורין אבל לגבי הלאו דלא תרדה בו בפרך אין הלכה מיוחדת כו' אלא אך מה שהלאו נזכר בהלכות עבדים, ודיוק זה הוא גם בספר המצוות להרמב"ם סימנים רנ"ז ורנ"ט (אך בסימן רנ"ז בענין הלאו דלא תעבוד בו עבודת עבד הזכיר במיוחד דנוהג רק בעבד).

לשון השל"ה בשער האותיות ד"ה ליתן (דף קפ"ב ע"א): ליתן למשרת או למשרתת מכל מין וכי ונראה דאם מתנה עמו מתחילה בשעת שכירות שלא יתן וכי כמו שמצינו בעבד עברי שאמרה תורה שלא יעבוד בו עבודת עבד לא ינעילנו ולא יוליד כליו אחריו למרחץ ואנחנו עושים הכל עם משרתים שלנו אלא הטעם הוא

אסור להסתכל בצלם דמות אדם רשע, וה"ה כל גכרי שאינו מישראל הוי כרשע לענין זה, וכל האיסור הוא דוקא להסתכל בו ביותר ולהתבונן בצלמו ודמותו אבל ראייה בעלמא שרי [מג"א סי' רכ"ה ס"ק כ' ומ"ב שם ועיין שלחן שלמה ושאר אחרונים שם וטורי אבן מגילה כ"ח א' וגליון הש"ס שם, ועיין בפתחי עולם וכף החיים כאן].

ובאחיכם בני ישראל איש באחיו לא תרדה בו בפרך" (ויקרא כ"ה מ"ו) לא ישתעבד אדם בחבירו ואם אימתו עליהם או שהם בושים להחל דברו לא יצוה אותם לעשות קטנה או גדולה אלא לרצונם ותועלתם ואפילו להחם צפחת מים או לצאת בשליחותו אל רחוב העיר לקנות ככר לחם [לשון רבינו יונה בשערי תשובה שער ג' אות ס', ומבואר שהוא איסור גמור ונכלל בכלל האזהרות התלויות בלשון (עיין לפני אות מ"ד ואת ס"ד), וכ"כ רבינו יוסף ז"ל בספר יוסף אומץ (עמוד ר"צ) וז"ל: איסור גדול דאורייתא הוא לנכבד לצוות שום דבר למי שיהיה כי בע"כ יענה אמן וכן יעשה אע"פ שהוא נגד רצונו מפני שאין לו פנים למרות המצוה אחרי שהוא נכבד וכ"כ החסיד ר"י בשערי תשובה שלו

שאנחנו מתחילה שוכרים משרת על מנת כן שיעשה לו אלו המלאכות. המג"א בסימן קס"ט ס"ק א' מביא לשל"ה בקצור ומעורר: אבל בספרי דריש בו אתה רודה בפרך אבל אתה רודה בבן חורין בפרך ועבדים שלנו כבני חורין דמי ויכולין לחזור בחצי היום דאין להם דין עבד. ועיין במחצית השקל. והנה השל"ה והמג"א מדברים על שני לאוים נפרדים, ודבריהם צריך תלמוד.

לשון הסמ"ע בחו"מ סימן שס"ט ס"ק י"ח: וכתב בית יוסף וכו' או לחלוץ מנעליו וכמ"ש לא תעבוד בו עבודת עבד ואף שבישראל שלא נמכר לעבד עברי מותר להשתעבד בו אפילו בכאלו וכמ"ש הרמב"ם וכו' עכ"ל הסמ"ע בשם הבית יוסף. לשון הקצות החושן בסימן קע"א ס"ק א': לעבוד בו עבודת עבד דהיינו עבודת פרך, עיי"ש היטב, ונראה דכוונתו לענין הלאו ולא תעבוד בו עבודת עבד, ומתוך שם לקושיית הרשב"א בשבת ע"י שמבאר דיש איסור לעבוד עם חצי עבד וחצי בן חורין אפילו ביום שהוא של רבו על צד בן חורין שבו, דברי הקצות החושן צ"ע דהרי עובד אתו יום אחד על צד עבדות שבו ולא מקרי „עובד עם בן חורין דרך עבדות עבד“, ואף שמיהו גופו חצי בן חורין ועובד עבודת עבד הרי בבן חורין ליכא האיסור כלל, ואף שעובד אתו דרך עבדות הרי זה על צד זכות עבד כנעני שיש לו בו באמת, עיין היטב, ויש לטעון בקצרה דלא מצינו איסור בעובד אתו דרך עבדות אלא בעבד עברי שמעבדו כעבד כנעני ומג"ל לחדש איסור בחצי עבד וחצי בן חורין.

בחינוך מצוה שמ"ו כתב: שלא יעבוד עבד עברי בעבודת פרך שנאמר לא תרדה בו בפרך וכו' ואע"פ שאינה נותנת בזמן הזה לפי שאין קנין עבד עברי נהג מ"מ ראוי לו לאדם להזהר בענין זה המצוה גם היום בהיות עניים בני ביתו ולהזהר בה הרבה ויתן אל לבו כי העושר והעניות גלגל הוא שחוזר בעולם וכו'. כתב זה מדרך מוסר אבל על הלאו אינו עובר רק בעבד עברי כמבואר בספרי מובא בלחם משנה בו אי אתה רודה בפרך

אבל אתה רודה בן חורין בפרך כמו עבודת עבד וכמה שלא כתב הר"מ דבר זה כאן סמך עצמו אמ"ש אח"ו דמותר לעבוד בפועל כעבד והיינו עבד כנעני א"כ ה"ה בפרך (מנחת חינוך). ועיין גם במה שמציין המהרש"ם בהגהותיו לסימן קס"ט (בארחות חיים ובדעת תורה). החזון איש באגרות (ח"ב פ"ט) מעורר מהשערי תשובה דיש בזמנינו לאו דלא תרדה.

מוטב שיפיל עצמו לכבשן האש ואל ילבין פני חבריו ברבים, הלכה למעשה הוא, כך מצד הפמ"ג בקונטרס „מתן שכרן של מצוות“ חקירה ה'.

בשעה שאדם נפטר מן העולם וכו' שואל לו וכו' והמלכת את חברך בנחת רוח (פרקים מדברי חו"ל על ענין חיבוט הקבר פרק ד' שהועתק בראשית חכמה שער היראה פרק י"ב, והובא בשערי קדושה לר"ת ויטאל זללה"ה עמוד ל"ח: חבירך עליך בנחת רוח, ונוכר גם באגרת הגר"א זללה"ה).

סימן קנו דין זמן קביעות סעודה

שו"ע סעיף אחד: כשיגיע שעה ד' יקבע סעודתו ואם הוא ת"ח ועוסק בלמודו ימתין עד שעה ו' ולא יאחר יותר דהוי כוורק אבן לחמת אם לא טעם מידי בצפרא. משנה ברורה ס"ק ב' — ג': שעה ד' — כשקם בעמוד השחר חשבינן השעות מתחילת היום וכשקם ממטתו אח"כ חשבינן הזמן מעת שקם ממטתו [מג"א] שעה ו' — היינו תחילת שעה ו' ולא יאחר יותר עכ"פ מסוף שעה ו' [אחרונים] והאי שעה ד' ושעה ו' ר"ל זמניות הן. מה שמשמע לכאורו: דדוקא לגבי שעה ד' יש לחשב משעה שקם ממטתו אבל לגבי שעה ו' אין להקל בזה, הוא לאו דוקא, והמשנה ברורה קיצר וסמך על מה שכבר מבואר בבאר היטב דה"ה לגבי שעה ו', ואף לגבי שבת ויו"ט יש מקום להקל עיי"ש. וכ"ה במג"א, ובסולת בלולה [וכ"ה בש"ה].

הא הית דין מוכרים, ואפילו לדברי הר"מ דגם אמוכר עמו שייך לאו זה, מ"מ הר"מ בעצמו כאלו פ"א הי"ז קוטר דאין האשה מוכרת עמה, וכבר הארכנו לעיל [מזה] מ"ז אות כ"ט] וזאת העברה גם כן האז מוכר, הכלל אינו יודע האין יצדק זה הלוא [באשה], ולא סמך דמשכמת אס אשה קנמה עד עברי בעברה נקנה ורואים למכור א"כ היא בלאו זה, זה אינו, דאין אדון יכול למכור עבד או אמה העברה לאחר כמסחר גר"מ כאלו פ"ד ה"י והבאנו לעיל [שם אות י"ב]. גם דברי הר"מ המהב לעיל במזה הקדמתם קצת ז"ע במה שכתב דלפ"פ שאין ראה לאשה שמקנה עבד וכו' בכלל המנהג היא, וקצת ז"ע, דהקונה עבד עברי מזה הסנהג צריך להיות עבד לו ולגבי יתו א"כ אשם האדון מזה על זה, ולומר דהקונה עבד עברי אינו עושה מלאכה רק לאדון עצמו ולא לאשתו וכו', קצת ז"ע, אך לפי מה שכתבנו לעיל פרט משפטים [מזה] מ"ז אות ט"ו] דגם שותפים קונים עבד עברי א"כ משכמת לה דאשם ואשמו קט עד עברי והיו לה מעוט שאין לבעלה רשות בה, א"כ הם שותפים וטעם עבד לה ג"כ דלא שייך שיהא נכח גוונג ומחרת על הלואין הללו עומד עד ועומד פ"ד.

מצוה שמו, שלא לעבוד עבד עברי בעבודת פרך

(א) [א] שלא נעבד עבד עברי עבודת פרך וכו'. מטעם ג"כ גר"מ פ"א מעשים ה"ו כלשון הר"מ המהב, הן בעטרה שאין לה קצת וכן בעטרה שאין צריך לה, ועי"ש בלח"ד ובכפף משנה ולחם משנה.

[ב] ואינו חייב מלקות כמו שכתב הר"מ המהב דלפ"פ לעטור בלא מעשה, ולפ"מ הר"מ המהב פ"ג מעשים ה"ז וגם הר"מ פ"ט מעשה דין לא משט בכלל הלוקין, צריך לומר דגבי מלאכה שאין צריך הוא דבר המסור ללג כמסחר צמור כהנים [כאלו פרש"י ו' פ"ט] מוצא בכפף משנה ולחם משנה שם, לא שייך מלקות כי לאמר צריך לומר וכו' ועל זה נאמר ויראה מאלהין וכו' כמסחר שם, וגם לא משכמת לה מעשה כלל, וגם דברי שאין קצו לא שייך מעשה כלל, על כן אין לוקין.

[ג] וכתב הר"מ המהב דלפ"פ שאינו נהגם כמין הוא וכו' ראה לו לאדם וכו', כמין זה מדרך מוכר, אבל על הלוא אינו עובר רק בעבד עברי כמסחר [שם פ"ט] מוצא בלחם משנה שם, כי אם אשה רודה נפך אל אמה רודה כי מורין נפך כמו עבד עברי, ומה שלא כמין הר"מ דין זה כאלו, סמך עצמו אמה שכתב אחר זה דמוסר לעבד נפועל עבד והיינו עבד כנעני, אס כן הוא הדין נפך, דעל עבד כנעני אין אמת מלווים בזה, ופשוט, וטעם כח"כ וקצת, עיין מה שכתבנו במזה הקדמתם [אות כ"ז]. ופשוט שגם אמה העברה בכלל הלוא דעומד פ"ד, דלפ"פ עברי לעבד לכל דבר [קידושין י"ד ע"ב].

מצוה שמו, מצות עבודה בעבד כנעני לעולם

(א) [א] שנעבד עבד כנעני לעולם, כלומר שלא נשחרר אותו לעולם, ושאין יצא לחירות כי אם בשן ועין, כמו שבא בכתוב, או בראשי איברים הדומין להם, כלומר איברים שאינן חוזרין, כמו שבא על זה הפירוש המקובל [קידושין כ"ד ע"א] שנאמר [ויקרא כ"ה, מ"ו] לעולם בהם תעבדו, ואמר זכרונם לברכה בפרק השולח במסכת גיטין שמו, שמו, בהר לאו פ"ו, רמב"ם ד"ה ר"ס, הלכות עבדים פ"א ה"ז, סמ"ג לאוין קע"ד, א. ברוב הדפוסים ליתא יא"ו - פ"ד, ב. בסמ"א כאלו פרש"י פ"ד, ב. עיין מניח אות ג', ד. עיין מניח אות ב', ה. עיין מניח אות ב', ו. שבת קניא ע"ב, ז. ראה רש"י ע"ה בראשית א', א. ברוב הדפוסים ייחסי, שמו, שמו, בהר עשה ד', רמב"ם ע"ה ר"ה, הלכות עבדים פ"ה - פ"ט, סמ"ג ע"ה פ"ו, סמ"ג ט"ו י"ד ט"ו ר"ס, א. שמו כ"א, כ"ו - כ"ו.

נ"י המוכר

מצוה שמו

שלא לעבוד בעבד עברי בעבודת פרך

(א) שלא נעבד עבד עברי בעבודת פרך שנאמר [ויקרא כ"ה, מ"ג] לא תרדה בו בפרך, וא"י זו היא עבודת פרך, פירשו זכרונם לברכה שהיא עבודה שאין לה קצבה, וכן עבודה שאין אדם צריך לה אלא יעשנה כדי שלא יתבטל העבד, וכמו שאמר זכרונם לברכה לא יאמר לו עזור תחת הגפנים עד שאבוא, שהרי לא נתן לו קצבה, אלא יאמר לו עבוד עד שעה פלונית או עד מקום פלוני, ואמר גם כן בספרא"י, שלא יאמר לו החם לי כוס זה והוא אינו צריך לו, וכן כל כיוצא בזה, אבל הביאו זכרונם לברכה במשל קלה שבמלאכות והנמחרת לעשות, וכל שכן האחרות, והכלל, שלא נעבידו וזלתי בהיות הצורך לנו לעשות המלאכה ההיא שנצוהו עליה, פרטי המצוה קצרים, והנה כתבתי קצת.

וזהו מצוה זו בזכרים ונקבות, בזמן שהיוכל נהגה, ואין לחייב מלקות עליה, לפי שאפשר לעבוד עליה בדבור לבד מבלי מעשה.

ואף על פי שאינה נהגת בזמן הזה, לפי שאין קנין עבד עברי נהגה, מכל מקום ראוי לו לאדם להזהר בענין מצוה זו גם היום בהיות עניים בני ביתו, ולהזהר בה הרבה, ויתן אל לבו כי העושר והעניות גלגל הוא שחזור בעולם, ומהשם הוא, ויתנו לאשר יישר' בעיניו הזמן שירצה ולא יותר ואפילו רגע, שגם כי יצבור כעמר כסף ויטמנהו בקרקע ויקנה קרקעות עד אין מספר וטובה הרבה יהיה לו, הכל יאבד ממנו יחד בחטאו לוי, ואם יצדק תחתיים בו הטובה, כי כל מין במינו ידבק.

מצוה שמו

מצות עבודה בעבד כנעני לעולם

(א) שנעבד עבד כנעני לעולם, כלומר שלא נשחרר אותו לעולם, ושאין יצא לחירות כי אם בשן ועין, כמו שבא בכתוב, או בראשי איברים הדומין להם, כלומר איברים שאינן חוזרין, כמו שבא על זה הפירוש המקובל [קידושין כ"ד ע"א] שנאמר [ויקרא כ"ה, מ"ו] לעולם בהם תעבדו, ואמר זכרונם לברכה בפרק השולח במסכת גיטין

שמו, שמו, בהר לאו פ"ו, רמב"ם ד"ה ר"ס, הלכות עבדים פ"א ה"ז, סמ"ג לאוין קע"ד, א. ברוב הדפוסים ליתא יא"ו - פ"ד, ב. בסמ"א כאלו פרש"י פ"ד, ב. עיין מניח אות ג', ד. עיין מניח אות ב', ה. עיין מניח אות ב', ו. שבת קניא ע"ב, ז. ראה רש"י ע"ה בראשית א', א. ברוב הדפוסים ייחסי, שמו, שמו, בהר עשה ד', רמב"ם ע"ה ר"ה, הלכות עבדים פ"ה - פ"ט, סמ"ג ע"ה פ"ו, סמ"ג ט"ו י"ד ט"ו ר"ס, א. שמו כ"א, כ"ו - כ"ו.

גם נראה לי דאשם שקנמה עבד ושאל אחר כך לבעל ופשוט דעומד נכסי כאלו בלוי אינו יכול להכניס לבעל כי האדון אינו יכול למכור ולא לימן העבד לשום אדם, אך אינו מסופק אס הבעל וזה במעשה דיו צמור נכסי מלוג דהוא אוכל פירות ואפשר דהיו כמו עו למנהג, עיין באש"י פ"ה [פ"ק י"ג], או אפשר דאין אחר יכול לזכות כלל ממעשה דיו של העבד, כיון דהאדון עצמו אין לו רשות למכור ולמן, ואינו עומד כעם בזה, גם לעת הרמב"ן [שמות כ"א, ד'] דאשה מוכרת עממה וסבירא ליה כהר"מ דגם מוכר עצמו עובד בלאו זה, משכמת לה, אבל לדעת הר"מ [הג"ל] והר"מ המהב צריך לומר כמו שכתבנו לעיל גם י"ז לומר כיון דבכלל לאו זה הוא גם כן גוונג נפש מישאל ומכור דמסחר בענהדרין פ"ו פ"א דלזהרם גונג נפש ומכור נפיקא מן לאו זה לא ימכרו וכו', וכן הוא גר"מ פ"ט מגננה ה"א, א"כ בכלל זה הם זכר ונקבה, אך קשה מה שכתב הר"מ המהב דלאו זה טעם מכר ונקבה ממן שהיוכל נהגה, וזה אינו אלא בעבד עברי, אבל גונג נפש ומכור טעם אף כמין שאין היוכל נהגה.

[ג] וזהו כמין הר"מ המהב דאין לוקין על לאו זה דמשכמת לה בלא מעשה, ויכול לומר גם כן הטעם דהיו ליה לאו שניתן לזהרם מיתם בים דין, דלפ"פ גם כן גונג נפש ומכור, ולאו שניתן לזהרם מיתם בים דין אף לוקין, אך זה לא הוי לאו שניתן לזהרם מיתם בים דין, כי עיקר הלוא דין זה ושם נכתב בפירוש העונשים, אך דלפ"פ האזהרה ועיקר הלוא הוא לכהן, ובהאי גוונג מטעם כמין המזנות של רבנו צמורש (ה"יג) [ה"יד] לענין אחר, ע"ש, והר"מ

(א) ראה להלן מצוה שמו"ב מה שהקשה רבינו על הכוונה מהות"כ הזה.

מנחת חינוך > מכון ירושלים > עמוד מס 554 ב: באב"ד, יוסף (2) {2} הודפס ע"י תכנת אוצר החכמה

מבוא ל'ת מן הערה הגלויות ב'ק'ק ואכסר ל'ט'תן אכל' י'ק
ספר פרק כט חרדים קמה

דאמרינן במס' מכות, יצא האב המכה את בנו והרב הרודה את תלמידו,
וכתב בספר עזרא ואכה מהם אנשים ואמרטם (נחמיה יג, כה).

(עג) ובאחיכם בני ישראל איש באחיו לא תרדה בו בפרך (ויקרא כה,
מו) לא ישתעבד אדם בחבירו. ואם אימתו עליהם, או שהם בושים להתחל דברו,
לא יצוה אותם לעשות קטנה או גדולה אלא לרצונם ולתועלתם ואפילו
להחם צפחת מים או לצאת בשליחותו אל רחוב העיר לקנות עד ככר לחם
אסור, אבל אדם שאינו נוהג כשורה מותר לצוותו לכל אשר יחפוץ. (רבינו
יונה ש"ג אות ס'). (ענף מצוה).

(עד) ושור ושה אותו ואת בנו לא תשחטו ביום אחד (ויקרא כב, כח)
ואם שחטן לוקה, אותו היינו האם, דהאב אינו יודע מי הוא. ואם נודע
בבירור, נסתפקו חכמים אם חוששין לזרע האב אם לאו, וספקא דאורייתא
לחומרא ואינו לוקה. ואינו נוהג בחיה ועוף אלא דוקא בבהמה, ואינו לוקה
אלא על שחיטת האחרון, בין ששחט האם תחלה או הבן. ובן לאו דוקא
אלא הוא-הדין לבת, ואפילו שחט ונמצאת טרפה לוקה. ובין ששחט הוא
או אחר את השני לוקה, לפיכך אם שחט אותה היום ומכר בנה בו ביום,
יודיע ללוקח שלא ישחוט אותו עד מחר, ויום אחד האמור באותו ואת בנו
היום הולך אחר הלילה כמו במעשה בראשית, לפיכך שחט אותו תחלת
ליל רביעי לא ישחוט השני עד תחלת ליל ה'. שחט הראשון סוף יום
רביעי קודם שקיעת החמה, מותר לשחוט השני בצאת הכוכבים ליל חמישי.
(ממנין תרי"ג).

(עה) לא תחרוש בשור ובחמור יחדיו (דברים כב, י) לאו דוקא
חרישה אלא הוא הדין כל מלאכה שיעשה או משא שישא, אפילו אבן
בשתי הבהמות יחדיו, אפילו אינן קשורות יחד כגון שור וחמור שהולכין
זה אצל זה ודף מונח עליהן, המנהיגו אפילו בקול או המושכן לוקה, זה
דעת הרמב"ם פרק ט' מהלכות כלאים וכן כתב הטור בשמו, וכתב שהרא"ש
אביו חלק על זה ואמר דליכא איסור כלאים אלא בעושה בהם מלאכה אחת
כשהם קשורים יחד, אבל אם הם בלתי קשורים מותר לעשות בהם מלאכה

בפרך שלא תאמר לו החם את הכוס והוא אינו צריך לו וכן כל מה שדומה לזה ואמנם הביאו משל מן היותר קלה שבמלאכות והיותר נקלה מהם ועם כל זה אינה מותרת אלא בעת הצורך.

במעשה אבל ידבר עמם דברים רכים וטובים
ויתעסק עמם בעסק טוב ויתנו להם לחיות כטוב
שמחים ויכוין ההפלגה בזה כלו ומי שיקצר בדבר
מזה הנה עבר ^{הענין} על לאו זה וכבר אמר ית' עונש
העובר על לאו זה והוא אמרו ית' וחרה אפי
וחרתי אתכם.

מצוה רם שהזהירו מהגית העכרים השוכן בארצנו להעביר עבר עברי שמכר לו עצמו בפרך והוא אמר ית' לא ירדנו בפרך לעיניך ולא נאמר אחר שזה העברי עבר על נפשו ומכר עצמו לעכרים נעזבה וימצא מה יִשְׁעֶשָׂה אבל נצוה על העכרים בזה וגמנענו מהעבירו עבודת פרך * ולשון ספרא לא ירדנו בפרך לעיניך אין אתה מצווה אלא לעיניך רצה לומר שאין אתה חייב שתחקיר עליו והוא בביתו אם יעבדהו בעבודת פרך או לא אבל כל זמן שתראהו עושה זה תמנעהו ממנו *.

**מצוה רסא שהזהיר מִקִּוּנָה אִמָּה עֲבִרְיָה
שלא למכור לזולתו והיא אמרו ית' לא ימשל
למכרה בבגדו בה וכבר התבארו משפטי מצוה זו
בפרק ראשון מקדושין.**

מצוה רמב שהזהיר קונה אמה עבריה מענות אותה אם נשאה רצוני * באמרי מענות אותה * שיחסור אותה מזונה או כסותה או ימנע ממנה עונתה על צד הענוי וההכאבה והוא אמרו שארה כסותה ועונתה לא יגרע וזאת האזהרה * בעצמה תכלול כל מי שישא בת ישראל שלא יענה אותה בדבר מאלו * השלשה הדברים על צו' ההכאבה והצער והוא אמרו באמה העבריה שהזהיר שלא למנוע ממנה שארה כסותה ועונתה כמשפט הבנות יעשה לה הגה הודיענו כי משפט הבנות הוא שלא ימנע שאר כסות ועונה והוא אמרו במכילתא וכי מה למדנו במשפט הבנות מעתה הרי זה בא ללמד ונמצא למד ושם אמרו שארה אלו מזונות כסותה כמשמעה עונתה * זו דרך ארץ.

מצורה רסנ שהזדירונו שלא למכור אשת
יפת תואר אתר שבא עליה הפעם ההיא שבא עליה
בעת

מצוה רגז שהזהירנו מעבוד בעבד עברי
בעבודה שיש בה ענוי גדול ושפלות שיעבוד עבד
כנעני *כמה והוא אמרו ית' לא תעבד בו עבדת
עבד ז'בספרא שלא יסול אחריך בלינמא ולא יסול
לפניך כלים ל'מרחץ ולינמא היא מחצלת קטנה ישב
עליה כשייגע ויקחה העבד וילך בה אחר אדוניו
וכן כל מה שדומה לאלו העבודות מזהר
מהעמים על עבד עברי אבל יצוהו במה שיצוה
השכיר והאומן במה שהסכים עמו לעשות לו דבר
מלאכה והוא אמרו ית' כשכיר כתושב יהיה עמך .

מצוה רגת שהזהירנו. שלא למכור עבד עברי כמו שמכרו העבדים בשוה וזה שיעמידוהו במקום שימכרו שם העבדים ויכריזו עליו ויוסיפו י"ב הקונים לא יעשה זה בשום פנים אלא בהצנע ובדרך נאה *והוא אמרו ית' באזהרה מזה. לא ימכרו ממכרת עבד* ולשון כספרא לא ימכרו ממכרת עבד שלא יעשה סממא ויעמידם על אבן הלקח וזאת האזהרה כוללת בלא ספק אזהרה לגנוב נפש מישראל כשימכרהו שהוא ימכרהו בחזקת שהוא עבד בנעני ויהיה עובר על אמרו ית' לא ימכרו ממכרת עבד וכבר קדם לנו זכרון זה וכבר באר הכתוב שיהרג ומשפמי מצוה זו עם שלפניה מבוארים בנמרא קדושין פרק ראשון.

מצוה רנ"ט שהזהירנו מהעבד עבד עברי
במה שאין צורך לו בו והיא הנקראת עבדות
פרך והוא אמרו ית' לא תרדה בו בפרך 'אבל'
לא נעבדהו אלא כשיביאנו ההכרח לעשות הפעולה
ההיא שנצווה עליה ולשון 'ספרא לא תרדה בו

וע"ם צנחלה יעקב ועי' צפניה"ה ה' נזילה (פ"א ה"ב) דכתב שם בזה"ל ושמה ליכא שום דרשא דגזר תושב חסור לאותו
וכעת הדבר צריך אללי תלמוד ע"ש, ועי' רש"י סנהדרין (ד' ע"ה). דהוכח חוביה את עמיתך כתיב ולא לגז תושב, ואמנם
גם בערכין (ד' כ"ט) מפורש דנגי' משתעי האי קרא ע"ש, ולכא"י י"ל משום דנגיטין (ד' מ"ה) מבוזר דת"ק מוקי להאי
קרא בגי' ולרכינן עלה ומסקינן דלאו בגי' איירי אלא בעבד שבתא מארץ לחו"ל אבל הא' הרמב"ם ספק בזה מימרא
דגיטין כת"ק וכאוקומתא אחרינא ועי' בפני יהושע שם דרמי באמת דברי הרמב"ם אהדיי, ואמנם עי' רש"י בערכין שם
דכתב דנגיטין מוקמינן האי קרא בגי' וכי' בקריית ספר להמב"ם וחזינן מזה דס"ל דבתרזוייהו משתעי קרא.
"בג. עבר על זה וכבר התבאר על לאו זה והוא אמרו, ובא"א עבר על זאת האזהרה והוא אמרו ובערני ה'"
חפדי עלי הלא אלנהי וקד בין תע' עקאב מרחבב הדא אלנהי ולמנה וכו קולה. "בג. עשירי. "בג. לזו העבדות מוזר
להעבדים בעבד עברי. "בג. בהן. "בג. בחזקה כמו שהוא פוסק על עבד כנעני, ועי' בסו"ט וזאת ליהודה מה שפרט
להגיה בזה. "בג. לזו. "בג. אבל נעבידה הכרח לעשות הפעולה ההיא שי"נה. "בג. וימא' לז' מה שימא' ויפשה לז' מה
שיפשה אבל, ובא"א ננייהו לפי מעשו' אבל נשיה על המסו בזה, ובערני ה' נהרבה ילקי מא' עמל' כל מחסב עלי אלגוי
פי דלך. "בג. הוהיר שלא למכור אמה עבריה לזולתו והתבאר.

התחלה.

בשם ה' אלהינו
המלך המשיח

ישראל שלא ימנע (ג) צדקה וגמילות חסדים במסמך בשביל שלא עשאוהו עמו בהיותו צריך שזו נקימה היא וגם מוזהרים שלא להוכיר ולומר להם אע"פ שלא עשית עמי אעשה עמך שזו היא נסירה. ויוצרינו יעמידנו ביראתו הטהורה.

סימן קצט [רפד]

בפרך לא תרדה. תירא את ה' אלהיך. שלא תעבוד בפרך בעבד עברי הנמכר לך דכתיב בפ' בהר סיני ובאחיכם בני ישראל איש באחיו לא תרדה בו בפרך ובעבדים עברים (א) משתעי קרא דבר למד מענינו והענין מדבר בעבדים ותניא בת"כ בו אי אתה רודה אבל אתה רודה בבן חורין. בפרך פי' שמעבדו (ב) מלאכה עבודת גשים לאנשים ועבודת אנשים לנשים עבודת יום ללילה ועבודת לילה ליום. ותניא לא תרדה בו בפרך לא יאמר לו [תחם תכום] והוא אינו צריך לו [הצנן לי תכום ואינו צריך לו] ואם תאמר לעצמי אני עושה דבר המסור ללב נאמר בו ויראת מאלהיך.

י"ג קצ"ג

סימן ר [רפב]

בעבד שלא תמכר. כתב היוצר בפ' בהר סיני. עבדי הם אשר הוצאתי אתם מארץ מצרים לא ימכרו ממכרת עבד. פי' לא ימכרו בהכרזה לומר ולהכריזו יש כאן עבד לימכר כדתניא בת"כ לא יעמידנו בשביטה (א) על אבן המקח.

סימן רא [רפג]

עבודת עבד לא תעבוד בו. צוה יוצרינו בפ' בהר סיני. כי יסוף אהיך עמך ונמכר לך לא תעבוד בו עבודת עבד (א) לא ימיל אחריו בלונטיא ולא יוליד אחריו בליך לבית המרחץ. בו אי אתה עובד אבל אתה עובד בבן חורין עבודת עבד.

סימן רב [מט]

לא תאמץ את לבבך [ולא תקפין]. ויראת מאלהיך צוה הכתוב להיותנו רחמנים בפ' ראה אנכי דכתיב לא תאמץ את לבבך (א) יש לך שמצטער אם אין לו ליתן. פי' אצל אימון לב מזהר אדם כשלונו נוטה לרחם שלא יטוב (ב) לבו ולא יאמץ להסב הרחמנות ועל לאו ואזהרה זאת ידו כל הדווים ויחזיקו טובה

תועפות ראם

נללא כס ומה שמד שס על לשון היראים כשניל של עשה עמו, כסוייתו. הנה נס' יראים כת"י לנטי כחב "בהיותו צריך" ונטן. (ג) ימנע כו' ז"ל שלל למנוע לעשות צדקה כו' שלל עשה הוא עמו:

(א) עבדים נדפסם ליתא ונטן דזה מפורש בפסוק בני ישראל. (ב) חכר ונדפסם בני' שמעבדו עבודה שהיא קשה לו ואינו לכבודו ולימדה בפרך זה מדכתיב ויעבדו מצרים את בני' בפרך ותיא [כסיה י"א ב'] שהיו מחליטין מלאכה עבודה כו' וכ"ה בסמ"ג לאוין קט"ד בהגמ"י פ"א מהל' עבדים ה"ו כי שם כת"כ ילפינן פסוק ממד האמור במצרים תיחב בפרך שהיו מחליטין כו' ובעניי לא מלאחי זה כת"כ ודע דכת"כ חייב עוד שלא יאמר לו עדור חתה הנפן עד שאלא והסמ"ג וסיראים לא זכרו זה ומה שיישאל למש"כ הלח"מ שם בביאור ד' הרמב"ם דנכרייהא דת"כ ממד כס' דפרך שני עניינים חלוקים הא' שמעבדו בדבר שא"ל לו הב' שמעבדו בדבר שאין לו קצנה שיה ודאי אמר הוא לו כיון שאין. ונתן לו קצנה ממלאכה טיין בדבריו וכ"כ נס' היר"ה בזה סי' פ"ו וכיון שהיראים והסמ"ג זכרו מחלה האוסן שמעבדו עבודה שהיא קשה לו סי' נזאח לא העתיקו אח"כ מהכת"כ כ"ה אופן שמעבדו בדבר שא"ל לו ומה ל"מ:

(א) נסמסה ולא יעמידט על אבן כו' כ"ה [הגמ"ד]:
(א) ותניא בתו"כ לא כו' כ"ה וכ"ה נדפסם ועיין מה"א סי' קס"ט סק"א שלא זכר שם כך דרשא דת"כ בו א"ל עיבד אכל אתה עובד בנ"ח עבודה עבד כ"ה למדה ממשמטיה דת"כ דלעיל שכת' ק"ה ועי"ה במה"ש מה שהעיר ע"ד הסמ"ג ובאמת תרומתו תינה כהת"כ וכמו שכ' היראים:

(א) ולא תקפון, ותניא בסמ"ג יס' לך אדם שמצטער אם יתן סי' של אימון כו' כ"ה וכ"ה נדפסם ונסמרי שלפנינו בני' שמצטער אם יתן אם לא יתן וכ"ה בסמ"ג לאוין קט"ט. (ב) שלא יאבד לבו ולא יאמץ להסב הרחמנות מלבו כ"ה בסמ"ג לאוין קט"ט וכמש"כ היראים כאן אכל נדפסם בני' שלא "יסגלו" ואכזן ד"ל שלא יסב לבו. והנ"ל דלדעת היראים והסמ"ג דמאמץ אח לבו פי' שאינו נוהן אלא כל היכא דאין לבו נוטה לרחם אם אינו נוהן לא עבר בנ"ח אלא דחייב עשה דפחח תפחח נתן חתן אכל כאלו טעה לרחם והוא מאמץ

בזה להעשיר לזה. והתומל על העניים הביה מרחם עליו מפני שהעניים מבקשים עליו רחמים, והביה שומע תפלתו, שנא' כי שומע אל אביונים ה', וכת' קרוב ה' לנשברי לב ואת דכאי רוח יושיע. וכת' ברכת אבד עלי תבא ולב אלמנ' ארמן, וכת' אם לא ברכות הלצץ ומנו כבשי יתחמם. ואמ' בני אדם שאין צריכין לצדקה מברפן אותה, שנא' טוב עין הוא יבורך כי נתן מלחמו לדל. העני למה הוא דומה למלך שכעס על בנו. וצוה עליו שלא יכנס לתוך סעודתו. והמלך יודע שבנו רעב וצמא ותכמרו עליו רחמיו. ואמר לפני אהובו אשרי מי שמכניס את בני לתוך ביתו ומאכיל אותו ומשקה אותו שאני אשיב לו כפלים כל גמולו. שכל מי שיש לי של בני הוא. ולא זו בלבד אלא שתחשב לו צדקה. שנא' מלזה ה' חונן דל וגמולו ישלם לו. אמ' ר' אסי אלמלי מקרא כת' אי איפשר לאומרו, כביכול עבד לאיש מלזה.

כיצד אדם חונן לדל ולאביון. אם רואה אדם שירד מנכסיו נתת לדל וגמולו לברית אל יתנו בו מנהג בזיון, ואל יקלל בו מפני עניותו, אלא כמקדו במתנותיו ובדבריו, ואם יצטרך לשמש ישתמש מן העניים ומן הדלים כדי שיחיו עמו, שנא' וחי אחיך עמך, ושני חכמים ז"ל והיו עניים בני ביתך. ורמ' במדרש מאי ועניים מרודים תביא בית, אלו בעלי בתים שירדו מנכסיהם. וישתמש בהן בנחת ולא בצער, שכן כתיב בעבד לא תרדה בו במרך ויראת מאלהיך, ואע"פ שהוא עבדו וקצין כספו,

L. 1ff. Cf. Aboab, p. 69a.
 L. 3. Pa. 69,34; Pa. 34,19.
 L. 4. Job 29,13.
 L. 5. Job 31,20.
 L. 6. Pr. 22,9.
 L. 7. Cf. T. B. B. Bat., 10a; Seder Eliyahu Zuta, 5 (ed. Friedmann, p. 181); Horowitz, *בית עקי ונחמה*, III, p. 41f. Cf. Aboab, p. 67a.
 L. 12. Pr. 19,17. Talmud has רחמן for רחמי. Cf. Lev. R., 34,2, where this saying is attributed to various rabbis, and T. B. Ber., 18a, where another comment of R. Asi on this verse is quoted.
 L. 13. Pr. 22,7.
 L. 16. Cf. Maimonides, *ib.*, 10,17: משב לו לחסות באל וכו'.
 L. 16f. Cf. T. B. B. Meq., 60b (end chap. 3) and Rashi's explanation.
 L. 17. Lev. 25,36.
 L. 18. Cf. Abot, 1,5; Abot d'R. Nathan, ed. Schechter, version II, p. 34. Lev. R. 34,13.

כ"ש העני שאינו לא עבדו ולא קצין כספו. דרש ר' יהודה ב"ר שלום כשם שמונותיו של אדם קצובין לו מראש השנה ועד יום הכפורים כך חסרותותיו כתובים לו מראש השנה ועד יום הכפורים. וזה נתן צדקה לעניים, שנא' הלא פרוס לרעב לחמך, לא זכה ועניים מרודים תביא בית, אלו אשתו ובניו. ואם אין העני יכול לשמש מפני חלישות כחו או מפני זקנותו או מפני שהוא בן טובים ויתנה, יכבדנו במתנות בסתר או ילוה לו מעות בשעת דחק, ואל יתכבד עליו בעושרו ובמתנותיו. כדגרסי' בואלה שמות רבה אם כסף תלוה את עמיתו. אמ' דוד ע"ה כי אתה עם עני תושיע ועניים רמות תשפיל. אין מדותיו של ה' כמדת בשר ודם. מדת בשר ודם מי שהוא עשיר ויש לו קרוב עני אינו מודה בו שהוא קרובו ונטמן ממנו והוא מתבייש להסיח עמו מפני דלותו. וכן אמ' שלמה ע"ה כל אחי רש שנאוהו אף כי מרעהו רחוק ממנו. וכן אמ' איזב חדלו קרובי ומיודעי שכחוני. וכתוב גם לרעהו ישא נפש. אבל העשיר הכל דבק בו, שנא' ואהבי עשיר רבים. אבל ה' אינו כן, אלא עמו הוא העני ומדובק בו. רצונך לידע ראה מה כתיב כה אמר ה' השמים כסאי והארץ הדום רגלי וכו', מה כתיב בתריה, ואלוה אביט אל עני תכה רוח וכו'. וכשיתרצה ה' לציון על מי הוא מרחם (תחלוט) על העניים, שנא' כיה' יסד ציון ובה יחסו עניי עמו. וכתוב כי נחם ה' עמו ועניו ירחם. והי את העני עמך לא תשימן עליו נשך. לא תגשך את העני כשם שגשך הנחש את אדם ועקר לו ולתולדותיו. ואף אתה לא תראה את העני שיש לו בתים ועבדים ואתה עוקף עליו ותטלם ממנו. לכך נאמר לא תהיה לו כנושה, לא תשכנו ולא

L. 2. T. B. Bab. B., 10a; ועד יום הכפורים not in talmudic text.
 L. 5. Ia. 58,7.
 L. 8. MS.: בוקרא רבה. Cf. Ex. R., 31,12; several variants.
 L. 8. Ex. 22,24.
 L. 9. Ps. 18,28.
 L. 11. Midr.: לחסות for לחסות.
 L. 12. Midr.: לשי שמוא for לשי שמוא.
 L. 13. Pr. 19,7; Job 19,14.
 L. 14. Pr. 14,20.
 L. 15. Ia. 66,1.
 L. 16. Ia. 66,1.
 L. 17. Ib. 2.
 L. 18. Ia. 14,32.
 L. 19. Ia. 49,13.
 L. 20. Ex. 22,24.
 L. 22. Ex. 22,24.

לישראל ואסור להלוות עליו, שהגוי לא קנה המשכון במסירה דאם כן אחריותו עליו פה). ומההיא דשרינן כספו של גוי, וכן פסק דמותר להלוות בריבית לישראל משומד, ואף על גב דאמרינן אף על פי שחטא ישראל הוא מ"מ [נאחזק לא מיקריסו]. ואע"פ שהחכמים גזרו מ"מ לא עדיף מגר תושב דאמרינן סו) גבי גר תושב לוי' ומלוין מהן [בריבית] כדי חייו. ובזמן הזה פסק רבינו תם פה) הכל כדי חייו פה) כי מי יודע אם רוח המושל יעלה עליו ויצטרך לבריות.

פסק רמב

(לפ) לא תעבוד בו עבודת עבד. שלא תנהוג בו מנהג בזיון שלא יטייל אחריו ולא יולך כליך למרחץ ט). עבודת עבד אי אתה נוהג בו, אבל אתה נוהג עבודת עבד בבן חורין עא). ולא עבודת בזיון עב). ותניא במכילתא ואם היה רגילותו בכך מותר. ולכך פסק דשרי לקבל מן השמשין יהודים מלאכת בזיון עג) כיון שרגילין בכך. ובגמרא עי) מפרש כל

סה) וכ"פ העיטור הלכות ביעור חמץ (קכו). אבל הרא"ש פסחים פ"ב ס"ס י כתב להחיר, ועי' טור יו"ד סי' קסח (יג:) ובב"י ובשו"ע שם סעי' כ. ועי' תשו' רש"י סי' שסז ובשבלי לקט ח"ב דיני רבית עמוד פא ותשו' מהר"ם ח"ב סי' עה ושם בפסקים סי' קמד תשו' הראב"ד סי' לא שו"ת הריטב"א סי' ל. סו) כ"כ ביראים השלם ס"ס קנו עיי"ש, וכ"כ בשמו בסמ"ג מ"ע קסב. אבל בשו"ת רש"י סי' קעז כתב שאסור ליקח רבית מישראל משומד דאחיק קרינא ביה, וכ"כ הסמ"ג מ"ע קסב בשם רבינו שמואל ב"ר שלמה (רבו של רבינו) שאוסר להלות למשומד בריבית משום לפני עור לא תתן מכשול, ועי' שבלי הלקט ח"ב סי' מז וטור וב"י יו"ד סי' קנט. סז) ב"מ ע:.

סח) עי' ספר הישר לר"ת סי' תרח. טט) וכ"כ בתוס' ב"מ ע: ד"ה תשיך עיי"ש. (ע) כן

הגירסא בילקוט רמז שלא יטייל אחריו בגלטקא ולא יולך אחריו כלים לבית המרחץ. ובתו"כ פרק ז אות ב שלא יטול אחריו בלנטיא (ופי' הר"ש משאנץ אלונטית להסתפג בה) ולא יטול לפניך כלים למרחץ. עא) תו"כ פרק ז אות ב. עב) פי' דאסור לעבוד עם עבד עברי עבודת בזיון כדאיתא במכילתא משפטים מסכתא דניזקין פרשה א בפסוק שש שנים יעבוד דדרש שם שני דרשות, שש שנים יעבוד שומע אני כל עבודה ת"ל לא תעבוד בו עבודת עבד מכאן אמרו לא ירחוק לו רגליו ולא ינעול לו מצעליו ולא יטול לו כלים לבית המרחץ וכו' ולא יטלנו לא בפוריון ולא בכסא ולא בלקטקא כדרך שעבדים עושין. ואח"כ דרש, שש שנים יעבוד שומע אני בין עבודה שיש בה בזיון בין עבודה שאין בה בזיון ת"ל כשכיר כתושב מה שכיר אי אתה רשאי לשנותו מאומנתו אף עבד עברי אי אתה רשאי לשנותו מאומנתו, מכאן אמרו לא יושיבנו רבו באומנות שהיא משמשת לרבים כגון בלן ספר וכו'. רבי יוסי אומר אם היתה מלאכתו מיוחדת לכך יעשה, פי' שהיו מקודם גם כן אומנות שמשמשת לרבים מותר לרבו שיושיבנו באומנות שהיא משמשת לרבים וכדאיתא בתו"כ כאן פרק ז אות ג עיי"ש. א"כ יש ב' דברים שאסור לעבוד עם עבד עברי עבודת עבד כנעני שהוא מנהג בזיון. ועבודת בזיון והיא עבודה שמשמש אחרים כמו בלן וספר וכמ"ש במכילתא. ורבינו יוסף בכור שור פי' עבודה בזויה כגון לנקות הרפת. עג) פי' דלענין עבודת עבד מנהג בזיון מיעט רחמנא בו למעט דאתה נוהג עבודת עבד מנהג בזיון בבן חורין, ועבדים ושמשים יהודים שהם שכירים אצלו ג"כ כבן חורין דמו לענין זה, וכמ"ש בר"ש משאנץ בתו"כ פרשתא ו אות ו רודה אתה בבן חורין בפרך, אם הוא שכיר ונשכר לעבודה קשה, וכ"כ המג"א או"ח סי' קסא סק"א עיי"ש ובמחצית השקל. אבל הבכור שור בפסוק לט כתב הא דאמרי

מלאכה שהעבד עושה לרבו תלמיד עושה לרבו, חוץ מנעילת הסנדל והרחצת פניו ידיו ורגליו (ע). ולא אמרן אלא במקום שאין מכירין, אבל במקום שמכירין מותר. וכן פסק תלמוד לרב כמה דפרישית ולכך (ע) אמרו (ע) תלמיד אינו רוחץ עם רבו אלא אם כן צריך לו (ע). ותניא (ע) עם כל אדם רוחץ אבל לא עם אביו וחמיו פי' משום הרהור. ופסק דוקא במרחץ שאין בו מים אבל במרחץ שיש בו מים מותר (ע).

(מב) כי עבדי הם. שטרי קודם עליהם. אשר הוצאתי וגו'. על מנת כן הוצאתי אתכם שלא ימכרו ממכרת עבד (פ).

(מו) ובאחיכם וגו'. מוסב למעלה, יכול עבד כנעני נוהג כשורה עובד בו ורודה בו בפרך -- תלמוד לומר ובאחיכם וגו' אם נוהג הוא כאחיכם כבני ישראל לא תרדה בו בפרך (פא)

אבל בבן חורין אתה עובד פי' כגון אינשי דלא מעלי, ולפי פירושו י"ל דוקא אינשי דלא מעלי, אבל שכירים ושמשין אינו בכלל בני חורין ודינם כעבד עברי שאינו רשאי לעבוד בו עבודת עבד דבר שהוא מנהג בזיון או עבודה בזויה או רדיה בפרך שפי' הר"ש משאנץ עבודה קשה, והיראים סי' קסט פי' כגון להחליף עבודת נשים לאנשים ורש"י פי' מלאכה שלא לצורך כדי לענותו, או עבודה שאין לו קצבה וכמ"ש הלח"מ בה' עבדים פ"א ה"ו. וכן משמע במדרש הגדול עמוד תשכ שאחר שהביא דרש התו"כ רודה אתה בבן חורין כתב דברי הגמרא דב"מ עג: דמותר להשתעבד באינשי דלא מעלי משמע דבא לומר דהא דאתה רודה בבן חורין פי' אינשי דלא מעלי. ולפי דבריהם הא דאנו מקבלים מן שמשין יהודים מלאכת בזיון, הוא משום דהוי כאלו התנו על כך וכמ"ש השל"ה מובא במג"א ר"ס קסט. ורבינו יונה בשערי תשובה שער ג אות ס כתב ובאחיכם בני ישראל איש באחיו לא תרדה בו בפרך לא ישתעבד וכו', אבל מלאכת בזיון חמיר דאפי' בשכיר אסור לעשות עמו מלאכת בזיון וכמ"ש במכילתא שם מה שכיר אי אתה רשאי לשנותו מאומנתו וכו', לכך כתב רבינו דשרי משום דרגילין בכך. (עד) כתובות צו. ובלקח טוב כתב מכאן אמרו כל עבודה שהעבד עובד תלמוד עושה לרבו וכו', פי' מהא דדרשו בו אי אתה נוהג עבודת עבד אבל אתה נוהג עבודת עבד בבן חורין. ובלקח טוב ר"פ משפטים כ"כ ע"פ המכילתא שם ודרש ובאחיכם בני ישראל "איש באחיו" אבל בבנו ותלמודו רשאי ועפ"ז אמרו כל עבודה שהעבד עובד תלמוד עושה לרבו. (עה) וכ"כ בלקח טוב כאן, ובפ' משפטים כתב הלקח טוב חוץ מהרחצת "רגלו" והנעלת מנעל. אבל בכתובות צו. ליתא אלא "חוץ מהתרת מנעל". וגירסת הרי"ף בקידושין לג: הוסיף וכתב חוץ מהתרת מנעל והנעלת מנעל וכ"ג הרי"ד בכתובות שם והמאירי עמוד תמא, וכ"כ הרמב"ם ה' תלמוד תורה פ"ה ה"ח. ובפי' ר"ח ב"ר שמואל קידושין שם עמוד רנח הוסיף וכתב אם יראו אותו "מלבישו" ומנעילו חושבין שזה התלמוד עבדו הוא. (עו) מאחר במקום שמכירין אותו מותר. (עז) פסחים נא. (עח) מן "ובגמרא מפרש" עד כאן הם דברי הלקח טוב. (עט) וכ"כ מהר"ם חלואה פסחים שם ח"ל וכתבו התוספות דהני מילי במרחץ יבש שמגולין, אבל בנהר או בחמי טבריא שמכוסין במים מותר וכן עמא דבר עכ"ל. ובאגודה שם מחלק בין גיגית למרחץ, והר"ם ז"ל לא רצה לחלק. וכ"כ בתשרי בעלי התוספות סי' עט בשם מהר"ם דמגין לנו לחלק היתר מדעת הכרס, והאגודה מסיים וכתב אכן עתה דמכסין הערזה נהגו לרחוץ יחד. והבגרי ישע על המרדכי בפסחים שם אות יוד כתב בשם האגודה שהמנהג להיתר, צ"ע שהרי האגודה כתב דהמנהג להתיר כשהם מכוסין. (פ) תו"כ פרשתא ו אות א. (פא) רבינו כתב דבר חדש ומפרש דאפי' עבד כנעני אם הוא כשר כטבי עבד רבן גמליאל אוסר לרדות בו

דלִישְׁרָאֵל כְּכֹר אִמּוֹר (פ). אִישׁ בְּאֶחָיו. אֵין לִי אֵלָא אִישׁ בְּאִישׁ אִישׁ בְּאִשָּׁה אִשָּׁה בְּאִישׁ
אִשָּׁה בְּאִשָּׁה (פ) מִנִּיץ תִּלְמוּד לֹמֵר וּבְאֶחֱיֶכֶם מְכַל מְקוֹם (פ). בּוּ בְּפֶרֶךְ. בּוּ אִי אַתָּה רוּדָה
בְּפֶרֶךְ אֲבָל אַתָּה רוּדָה בְּפֶרֶךְ בְּכֵן חוּרִין (פ).

פסק רמג

בּוּ (א) וְאֲבֵן מִשְׁכִּית. זֶה רִיצַפַּת אֲבָנִים (פ). בְּאַרְצְכֶם לְהִשְׁתַּחֲוֹת עֲלֶיהָ. בְּאַרְצְכֶם אֵין אַתֶּם
מִשְׁתַּחֲוִים אֲבָל אַתֶּם מִשְׁתַּחֲוִים בְּמִקְדָּשׁ בְּרִצְפוֹת הָעֶזְרָה (פ). וּפֶסֶק כְּדֹאסִיק
בְּגִמְרָא (פ) דְּלֹא אִסְרָה תוֹרָה אֵלָא פִּישׁוּט יָדִים וְרַגְלִים. וְלִכְךָ אֵין כּוֹרְעִים (פ) בְּמִקְדָּשׁ מֵעַט
שְׁלֹנָא אַע"ג שְׂרִצּוּפָה בְּאַבְנִים (צ).

בּוּ (ב) אַת שְׁבַתוֹתֵי תִשְׁמֹרוּ וְאֵת מִקְדָּשֵׁי תִירָאוּ. רִמּוּ כֵאֵן וְהִזְהִיר עַל יִשְׂרָאֵל לֹמֵר בְּשַׁבַּת
קְדוֹשׁ קְדוֹשׁ קְדוֹשׁ כְּמוֹרָא, לִפִּי שְׁנֵאמַר (יִשְׁעִי כֹד טז) מִכְנֶף הָאָרֶץ זְמִירוֹת שִׁמְעֵנוּ צְבִי

בְּפֶרֶךְ, וְכ"כ הִרוֹקֵחַ עֲמוּד רִצּוֹ, בָּהֶם תַּעֲבֹדוּ וְלֹא בְּטוֹבִים כָּל כֵּךְ כְּמוֹ טָבִי עֲבָדוֹ שֶׁל רֵכֵן גְּמִלְיָאֵל.
וְאִפְשָׁר דִּהִמְשַׁחֲרוּ עֲבָד עֲנֻעֵי דְכֶשֶׁר וְטוֹב כְּטָבִי אֵינוֹ עוֹבֵר בַּעֲשֵׂה. (פ) כְּכֹר אִמּוֹר בְּפֶסוּק מִג
לֹא תִרְדֶּה בּוּ בְּפֶרֶךְ. וְהַכְּכֹר שׁוֹר כְּתָב שִׁנְשֵׁנָה הִלָּא פְעָמִים, דְּשִׁנָּה הַכְּתוּב לְהִזְהִיר טָפִי עַל דְּבַר זֶה
א"כ בֹּא שִׁיעֲבוֹר עֲלֵיו בְּשָׁנִי לְאוּיָן. וְהַחֲזִיקוּנִי כְּתָב לֹא תִרְדֶּה בּוּ שָׁנָה בּוּ לִפִּי שְׁעוֹן זֶה מִצִּוִּי. וְכֹזָה
כְּתָב בְּמוֹשֵׁב זִקְנִים עֲמוּד תִּיא בִּשְׁם הָר"א מְגִרְמִיזָא, שֶׁנִּכְתַּב פְּעָמִים כְּדִי לְחַיִּיבּוֹ בְּשָׁנִי לְאוּיָן אַחַת
עַל רִדְיָה וְאַחַת עַל עֲבוּדַת פֶּרֶךְ. וְהָר"ח פִּלְטִיָּאל עֲמוּד תֵּנֵב תִּירֵץ מִשּׁוֹם דְּאִמְרִי בִּפְּ אִיזְהוּ נִשְׁךְ
דְּאוֹתוֹ שְׁאִינוֹ נוֹהֵג כְּשׁוֹרָה מִגֵּן שְׁאֵתָה רִשְׁאִי לְהִשְׁתַּעֲבֵד בּוּ כְּעַבְד ת"ל לְעוֹלָם בָּהֶם תַּעֲבֹדוּ וְלִהְיִי
צָרִיךְ וּבְאֶחֱיֶכֶם דְּאִפִּי אוֹתוֹ שְׁאִינוֹ נוֹהֵג כְּשׁוֹרָה אִפִּיָּה לֹא תִרְדֶּה בּוּ בְּפֶרֶךְ וְכו', עַכ"ל, וְלִפִּי דְבָרֵינוּ
קֵאִי וּבְאֶחֱיֶכֶם בְּנֵי יִשְׂרָאֵל רַק לְמַעַלָּה עַל לְעוֹלָם בָּהֶם תַּעֲבֹדוּ. אֲבָל הַמֵּאִירִי ב"מ ע"ג: דְּאוֹתָם
שְׁאִינִם נוֹהֲגִים כְּשׁוֹרָה "אִינִם כָּלָל לֹא תִרְדֶּה בּוּ בְּפֶרֶךְ" אֵלָא מוֹתֵר לְרִדְוֹתָם וְלִהְשַׁתַּעֲבֵד בָּהֶם
בְּחֻזְקָה. לִכְךָ כְּתָב בְּתוֹרָה וּבְאֶחֱיֶכֶם בֵּין לְעוֹלָם בָּהֶם תַּעֲבֹדוּ וּבֵין אִישׁ בְּאֶחָיו לֹא תִרְדֶּה בּוּ בְּפֶרֶךְ
שְׁתָּהָ מִלֵּת וּבְאֶחֱיֶכֶם נִדְרָשָׁת "לְמַעַלָּה וְלֵאחֲרֶיהָ". וְכֵן מִשְׁמַע מִדְּבַרֵי הַכְּכֹר שׁוֹר שְׁפִי בְּפֶסוּק לֵט
לֹא תַעֲבֹד בּוּ עֲבוּדַת עֲבָד בּוּ אֵינוֹ עוֹבֵד עֲבוּדַת עֲבָד אֲבָל בְּכֵן חוּרִין כְּגוֹן אִינְשֵׁי דְלֹא מַעֲלִי אַתָּה
עוֹבֵד וְכו'. א"כ הֵא דְמוֹתֵר לְעַבְד וְלִהְשַׁתַּעֲבֵד בָּהֶם כְּכֹר נִשְׁמַע מִפֶּסוּק לֹא תַעֲבֹד בּוּ וְכֹא פֶסוּק
הַשְּׁנִי וּבְאֶחֱיֶכֶם לֹמֵר דְּמוֹתֵר גַּם לְרִדְוֹת בּוּ בְּפֶרֶךְ. וְכ"כ רִבִּינוּ יוֹנָה בְּשַׁעֲרֵי תְּשׁוּבָה שְׁעַר גֹּאֲוֹת ס,
דְּבִמִּי שְׁאִינוֹ נוֹהֵג כְּשׁוֹרָה לֹא שִׁיךְ הִלָּא דְלֹא תִרְדֶּה. וְכ"ה בְּהִדְיָא בְּתו"כ דְּדִרִּישׁ בְּפֶרֶךְ זֹאוֹת ב
אֲבָל אַתָּה עוֹבֵד בְּכֵן חוּרִין עֲבוּדַת עֲבָד, וְעוֹד דְּרִשׁ בְּפֶרֶשְׁתָּא זֹאוֹת לֹא תִרְדֶּה בּוּ בְּפֶרֶךְ בּוּ אֵין
אַתָּה רוּדָה, רוּדָה אַתָּה בֵּן חוּרִין בְּפֶרֶךְ, וְכֵן בְּסִפְרֵי הִירָאִים הַשְּׁלֵם בְּסִי קֶצֶט וְסִי רָא מְבִיא בִּי דְרִשׁוֹת
אֵל, וְכֵן מִשְׁמַע בְּמִדְרַשׁ הַגְּדוֹל עֲמוּד תִּשְׁכַּח עֵי"ש. וְכֵן הִקְשָׁה בְּפִי הָר"ח פִּלְטִיָּאל עֲמוּד תֵּנֵב וְתִי
דְּבֹא לֹמֵר דִּישְׁרָאֵל שְׁאִינוֹ נוֹהֵג כְּשׁוֹרָה דְּאַתָּה רִשְׁאִי לְהִשְׁתַּעֲבֵד בּוּ מ"מ לֹא תִרְדֶּה בּוּ בְּפֶרֶךְ.

פג) אִשָּׁה בְּאִשָּׁה. כ"ג הִילְקוּט רִמּוּז וּמִדְרַשׁ הַגְּדוֹל ע' תִּשְׁכַּח. פד) בְּתו"כ הַגִּירְסָא ת"ל אִישׁ
בְּאֶחָיו מְכַל מְקוֹם וְכ"ג הַמִּדְרַשׁ הַגְּדוֹל עֲמוּד תִּרְמֵד. פה) תו"כ פֶּרֶשְׁתָּא זֹאוֹת ו. פו) לִקַּח

טוֹב וְרִשְׁיִי מְגִמְרָא מְגִלָּה כב: וְעֵינִן סִפְר עֲבוּדַת הַמֶּלֶךְ הִלְ ע"ז פ"ו סוּף ה"ו. פז) תו"כ פ"ט
אוֹת ה. פח) מְגִלָּה כב: וְכ"כ רִשְׁיִי הָר"ש מִשְׁאַנֵּץ וְרוֹקֵחַ כֵּאֵן. פט) בְּאַבּוֹת תַּחֲלָה וְסוּף
וּבְמוֹדִים תַּחֲלָה וְסוּף. צ) וְכ"כ בְּשׁוּ"ת הָרִיב"ש ס' תִּיב וְרִב"ז ס' תַּחֲקֵמֵט וּבְשׁוּ"ע או"ח ס"ס

מכילתא <הר אפרים>: גרבוז, אפרים זאב בן צבי אריה <<הלכה ומנהג; נושאים שונים; שאר ספרי חז"ל>> (5) { 5 } עמוד מס 177הי

ע"ל מכלות עבדים ופ"ה מכלות גזילת כע"ז שכתב וכן מלך
שאר שכל מי שיתן מה הקצוץ על האש, ישמענו דאם שלא נתן,
ועל ישראל ונתן הכנסה שכל ישראל זה כע"ז, כי עובד בו יותר
מדאי שדן המלך דין, אבל אינו עובד בו כעבד ע"כ, וכתב ככ"מ

כע"מ שאינו עובד בו כעבד משום

דק"ל שאסור לעבדו כעבד עבד
דברים שם מיוחדים לעשיית
עבדים כגון להוליך כליו אחריו
לצית המדחן וכו' שאל לא תעבד
בו עבדות עבד, וכ"מ מ"ל עבד
עבד שמשו שאלו משי שמע
אבל ישראל שלא נמכר מותר

לשחמם בו כעבד, וקמ"ל דהכי כיון דדנינא דמלכותא משמעבדי
דכו משום כרגא דוכיזי גלייכו כולל כמכורים, ודנינא כדון עבד
עבד שאסור לעבד בו עבדות עבד ע"כ, הנה מבורר דאם משכחת
לה עבדות עבד בן חורין שייכא בו אכרסא זו, דהכי ככל א"ר עליו
דין עבד עבד לענין יולדת שם ודיתר שפחה כנענית, וא"ל לפמ"ש
הנמוקין יוסף דפ"ד דבבבא גמולא קנין, אע"כ אינו בכלל עבד
עבד דקרא, אבל כיון דעבד משמעבד גופו לעבד, הוי שם עבדות
על מלכותו, ומתהרין שלא לעבדו במלכות דתנינא דכתיב לא
תעבד בו עבדות עבד, וה"ל גרסא דלגבי לאו דלא תרדכ בו
בפרק, ולפ"י ותיישב פירוש רש"י שכתב שגשגא בעמו ומלך במשרתו
מחבר שלא לרדות בהם בפרק, אשר עמדנו לדקדק מדברי הח"כ
דממעט בן חורין, דעממ"ש לא קשה מהח"כ דעבד כן לא ממעטין
החם אלא בן חורין שאינו משמעבד לעבד, ולעולם הוא יכול לחזור
אפילו בחי' היום, משא"כ גבי משרתי המלך וכן גבי נשיא, שמשרתו
משמעבדים למלכות המלך ואין צידס לחזור, הרי הם כדון עבד
עבד שמחברין עליהם שלא להעבדם בפרק :

במי הענין מדבר במי שראוי לעבדו, בקב"מ פירשו דהכי קאמר
שמסבירא לחייב את הבורה בהשלמה כיון שהוא ה"כ ראוי
לעבד ופ"ש ולא עבד, ולפ"מ את החולה מהשלמה מאחר שאינו
ראוי לעבד ואנוס הוא כמה שלא עבד, ולכאורה משמע לפ"י דבורה
לאו דוקא הוא, אלא אפילו אם הוא נמלא צריות האדון ואינו עובד
צדק. לכו דיון בבורה, וכן אירבא לפרש הא דתני בירושלמי ומוציא
אני את זה שאינו צרשותו, דהאי אינו צרשותו דנקט לאו האינו
צרשותו הוא הגורם, אלא כמ"ש לפרש בקב"מ דכל שבעד אינו
צרשותו של האדון פושע הוא כמה שלא עבד, וא"כ הוא כדון נמי
אם הוא צרשותו של האדון ומסרב לעבד חייב הוא להשלים הימים
שנתבעל בהם כדון בבורה, מיהו מדברי הסמ"ג בענין פ"ג משמע
שחפס דהא דתני בירושלמי ומוציא אני את זה שאינו צרשותו
דצרשות הוא הגורם, שכתב שם הכי אבל אם חלב ד' חייב להשלים
כל ימי בחולו וכן בבורה אפילו שזה אחת חייב להשלים כדמפרש
בפ"ק דקידושין, ואם פגע בו יוצל יאל, כמה דברים אמורים בחלב
אבל צברה אין היוכל מוציא כדאיתא בירושלמי מה טעם זה
צרשותו זה אינו צרשותו ע"כ, ומדכתב הסמ"ג ללמוד מדברי
הירושלמי כלל כלכל גס לגבי יוצל, דעבד שצרה ופגע בו יוצל אין
היוכל מוציא, מחמת דאי טעמא דבורה לא הוי צרשות האדון, ש"מ
דבסמ"ג מפרש דהא דמתקן בירושלמי בין חלב לצרה לגבי חיוץ
השלמה, לפי שזה צרשותו זה אינו צרשותו, עיקר הגורם בזה הוא
צרשות, כלומר דעבד שהוא אחת רשותו של האדון שם עבד עליו,
לפ"ק

הנחתת הגר"א [א] תבורה יכול אף החולה ת"ל ובשביעית יא ובר ומה ראיית אפרת כר : [ב] ובשביעית :

שם שנים יעבדו להציל את הצורה. כן כניס הגר"א פירוש להציל
בצורה שאם צרה מרבו חוץ שם שנים חייב להשלים כל הימים
שצרה ולא עבד וכתב בכתורה ובמלכות דילפינן לה מדכתיב שם
שנים יעבדו ולא כתיב יעבדו שם שנים וכיון שמקדים במספר ש"מ
דבטיק במספר בדוקא ללמד שאם

שש שנים יעבוד להביא את [א] (החולה משמע מביא
את החולה (בריא) [בורח] מגין ת"ל שש שנים
יעבוד) אמרת במי הענין מדבר במי שראוי לעבוד :
ובשביעית שביעית למכירה. אתה אומר שביעית
למכירה או אינו אומר אלא לשנים ת"ל שש שנים
יעבוד [ב] שביעית למכירה ולא שביעית לשנים :
דמסקנא שם שנים וכתב הרי כתיב
המספר אחרי ועבד וכתב ר"י

בזמן דקידושין י"ז ע"ל כתב כני צורה השלמה צ"ל שישלים כמה
שצרה וכתב [ב] שביעית ח"ל בשביעית. עובד היינו כשצרה ע"כ
משמע דרש"י שם שנים יעבדו ובשביעית ללמד דפעמים עובד גם
בשביעית ובכ"ז שצרה דהיינו להשלים : משמע מצינו את החולה
פירוש יכול להציל החולה שאל חלב חוץ שם ומתבעל מעבדותו
יכול וכתב חנוכה להשלים הימים שנתבעל ופגמא מצינו וגורם יכול
ח"ל החולה : ת"ל שש שנים יעבדו, הגר"א מצינו וגורם ת"ל
ובשביעית ולא וגר וכתב איתא בש"ס קידושין יכול אפילו חלב ת"ל
ובשביעית יאל ופ"מ : ובשביעית יאל אפילו לא עבד שם שלמים
ע"כ מיהו בירושלמי פ"ק דקידושין איתא ממין אפילו חלב ת"ל
ובשביעית יאל לחפשי חנם ומשמע דמכתיב לחפשי חנם וליק לה
שאינו ת"ל להשלים וכתב ר"מ מרש"י שם במספר פירוש רש"י דה"ל
החם חלב ומתבעל יכול יחזיר לו שער בעלותו ח"ל ובשביעית יאל
לחפשי חנם ע"כ פירוש שיואל חנם ואינו ת"ל להשלים לו משום עבד
הימים שנתבעל ומשמע דהגר"א כיון דדברי בירושלמי שכתב ת"ל
ובשביעית יאל וגר ומדכתב וגומר כוונתו על סופא דקרא דילפינן
לה מדכתיב חנם ומוציא ח"ל דלפני חוס' ר"ל בזמן כי כן גם בגירסא
בש"ס דילן דלפי פירוש דמרבין צורה מדכתיב ובשביעית דמפרש
שם שנים יעבדו ובשביעית וכמ"ש לבאר דא"ל בשביעית עובד דמכ
ילפינן לבורה שפ"ה חייב להשלים ח"כ ח"ל שמינין מובשביעית יאל
ללמד שאפילו חלב יולא הוא בשביעית וכתב ח"ל ובשביעית צ"ל
ללמד על בבורה שהוא עובד גם בשביעית אבל אם נמא דמסופא
דקרא דכתיב יאל לחפשי חנם וליק ליה בראיתא בספר בירושלמי
אחי שפיר : אמרת במי הענין מדבר וכו'. הגר"א מצינו הכי ומכ
ראית אמרת וכו' פירוש דפריך מה ראית להציל בבורה לומר שהוא
חייב להשלים ולכאורה החולה שאינו חייב להשלים : במי שראוי
לעבד. ומשני דמסבירא לחייב את הבורה בהשלמה משום שהוא
ה"כ ראוי לעבד ופושע הוא כמה שלא עבד ולפ"מ את החולה
מהשלמה שהוא ל"ל כי ראוי לעבד ואנוס הוא בירושלמי פ"ק
דקידושין ה"ל איתא הכי מרבה אני את זה שהוא צרשותו ומוציא
אני את זה שאינו צרשותו ע"כ ולכאורה ה"כ אפשר לפרש נמי
החם דהכי פירוש מרבה אני את החולה שהוא צרשותו של אדון
ומוכן הוא לעבד אלא שנאכל וממעט אני את הבורה שאינו צרשותו
של אדון ואינו מוכן לעבד ופושע הוא מיהו מדברי הסמ"ג משמע
דלא מפרש הכי בירושלמי וכמ"ש בבר אפרים : או אינו אלא
לשנים. היינו שנת השמיטה וי"ל בירושלמי פ"ק דקידושין או
אינו אלא שביעית של עולם : ה"ל הגר"א ת"ל שש שנים יעבדו
ובשביעית למכירה. ופירוש בכתורה ובמלכות דרש"י שם שלא אמר

בשכ

הנחתת הגר"א [א] תבורה יכול אף החולה ת"ל ובשביעית יא ובר ומה ראיית אפרת כר : [ב] ובשביעית :

צבא הלוי

שהיובל נוהג יכול הלוקח לחפור בורות בשדה בורות שיחין ומערות אף שמשנה את הקרקע ולא תחזור ביובל כמו שהיתה, והק' ע"ז מירושלמי סו"פ השולח שהלוקח אין יכול לחפור בה בורות, ולכאור' מגמ' זו מוכח שמותר דאל"כ מאי קאמר נמצא צדיק קבור בקבר שאינו שלו תיפול' שאסור לשנות את הקרקע, ותי' במל"מ דהיה אפשר לקבור ברשות מוכר, ובמנ"ח של"ט מפקפק אי מהני רשות מוכר כיון שיש מצוה של חזרה ביובל כמו שהיא.

וק' דא"כ בזמן שהיובל נוהג היכן היו קוברים, וע"כ שבשדה מקנה א"א משום יובל אלא היו קוברים בשדה אחוזה, אבל ג"ז ק' לר' יוחנן דאמר בגיטין מ"ח א' אחין שחלקו לקוחות ומחזירין זה לזה ביובל, וע"ש בגמ' דאי לאו דאמר ר' יוחנן קנין פירות כקנין הגוף לא מצא ידיו ורגליו בבית המדרש, דא"כ לא משכח"ל שביא בכורים אלא תר בר חד עד יהושע בן נון, דאילו היו באמצע ב' אחים הרי הם כלקוחות ומחזירים זה לזה ביובל ע"ש, ולכאור' כמו כן ק' דאם מחזירים זה לזה ביובל א"כ איך משכח"ל מקום שאפשר לקבור בו אא"כ חד בר חד עד יהושע בן נון.

והנה ה' אפ"ל שהיה להם מקום מיוחד לקברות ומקום זה לא נתחלק לכל אחד אלא היה שייך לשבט. והנה ע' בס' מלכים א' פ"ב פל"ד גבי יואב בן צרויה "ויקבר בביתו במדבר", (וע' סנהדרין דף מ"ט א' ויקבר בביתו במדבר אטו ביתו מדבר הוא אמר רב יהודה אמר רב כמדבר מה מדבר מופקר לכל אף ביתו של יואב מופקר לכל דבר אחר כמדבר מה מדבר מנוקה מגזל ועריות אף ביתו

על התורה

של יואב מנוקה מגזל ועריות), ומבואר שנקבר בביתו, והרי היו לו אחים וא"כ חוזר ביובל ואיך קברוהו שם, וע"ע.

לא תרדה בפרך

ברמב"ם פ"א מעבדים ה"ו כל עבד עברי אסור לעבוד בו בפרך ואיזו היא עבודת פרך זו עבודה שאין לה קצבה או עבודה שאינו צריך לה אלא תהיה מחשבתו להעבידו בלבד שלא יבטל כו', ועובר עליו בלא תעשה שנאמר לא תרדה בו בפרך כו', ומבואר שלא זו היא דוקא בעבד עברי ובדבר שאינו צריך לו או מלאכה שאין לה קצבה.

ובשערי תשובה לר' יונה שער ג' סי' ס' כ' ובאחיכם בני ישראל איש באחיו לא תרדה בו בפרך לא ישתעבד אדם בחבריו, ואם אימתו עליהם או שהם בושים להחל דברו, לא יצוה אותם לעשות קטנה או גדולה, אלא לרצונם ותועלתם, ואפי' להתם צפחת מים או לצאת בשליחתו אל רחוב העיר לקנות עד ככר לחם אבל אדם שאינו נוהג כשורה מותר לצוותו לכל אשר יחפץ עכ"ל. ומבואר בד' ר' יונה דלאו זה נוהג בכל אדם שמצוים עליו לעשות דבר שלא ברצונו, (וע' בחינוך מצוה שמ"ו).

והנה אאמו"ר זללה"ה שמע ממרן החזו"א זללה"ה שסיפר שישב באסיפה של רבנים ושתק והג"ר אלחנן וסרמן זללה"ה ביקשו שיאמר דבר תורה ואף שידע שאין רוצה לדבר בפני ציבור וא"כ כשמבקש ממנו הר"ז לא תרדה בפרך לפ"ד ר' יונה אבל ד"ת שאני, והחזו"א אמר שם ק' אחת (והגרש"ש זללה"ה אמר לת' זאת ובס' חזו"א נדפסו דברים אודות קו' זו ע' בסוף

צבא הלוי

עירובין ליקוטנים), ואמר החזו"א שהוא בעצמו סבר שאין נפ"מ בין ד"ת לשאר דברים וגם בד"ת עובר בלא תרדה בו בפרך אלא שמשום כבודו של הגרא"ו אמר ד"ת, ונמצא שנחלקו בד"ז אם לא תרדה בו בפרך קאי גם על ד"ת.

ולכאור' מס' אינו מוכן שיהא חילוק בין ד"ת לשאר דברים, ואך שיש להעיר דהנה בפסחים דף ס"ב עמ' ב' אי' ר' שמלאי אתא לקמיה דר' יוחנן אמר ליה ניתני לי מר ספר יוחסין אמר ליה מהיכן את א"ל מלוד והיכן מותבך בנהרדעא א"ל אין נידונין לא ללודים ולא לנהרדעים וכל שכן דאת מלוד ומותבך בנהרדעא, ופרש"י אין שוין ספר יוחסין לא ללודים כו' ולדחוייה איכוון ל"א לפי שאינן מיוחסין, ואי' שם בגמ' כפ"ה וארצייה, ולכא' ק' איך כפ"ה והרי יש בזה משום לא תרדה בפרך, ולכא' משמע שבד"ת אין לא תרדה בפרך, ואולי יש לדחות דלאו זה נאמר כשקשה לו המעשה וכופה או מבקש ממנו באופן שאין יכול לסרב, אבל כשאינו רוצה לעשות מחמת סיבה אחרת ולא משום קושי בזה לא חשיב שרודה בו בפרך, והרי שם מה שלא רצה ללמוד הוא משום שלודים ונהרדעים אינם מיוחסים ולא משום שהדבר היה קשה לו, ומיהו זה א"ש לפי שני ברש"י שם אבל לפי ראשון הרי לדחותו נתכוין וא"כ לא נתבאר מהו באמת הטעם שלא רצה ללמוד.

ואולם נ' שהרי הדבר פשוט דמי שחייב לעשות לו הפעולה אם אינו רוצה לעשות וכופהו על כך אין בזה משום לא תרדה בפרך, וכמו אם האב כופה את בנו להביא לו ככר לחם שודאי אין עובר בלא

על התורה

תרדה בפרך, שהרי הבן חייב בכיבוד אב וחייב לעשות פעולה זאת, וא"כ כופהו בדבר שהוא מצווה לעשותו, והנה הרמב"ם כ' בפ"א מהל' תלמוד תורה כשם שחייב אדם ללמד את בנו כו' ולא בנו ובן בנו בלבד אלא מצוה על כל חכם וחכם מישראל ללמד את כל התלמידים אע"פ שאינם בניו שנאמר ושננתם לבניך מפי השמועה למדו בניך אלו תלמידין שהתלמידים קרוין בנים שנאמר ויצאו בני הנביאים כו', ולפ"ז מי שאינו רוצה ללמד לתלמידים וכופין אותו על כך אין בזה משום לא תרדה בפרך כיון שהוא דבר שמצווה בו, וזהו מה שמבואר בפסחים שכפה אותו ללמוד, ולפ"ז אפ"ל שזו ס' הג"ר אלחנן וסרמן שבד"ת שאני ומשום שאפשר לכפות את הרב ללמד, ובד' החזו"א אפשר דרק לתלמידים אבל מי שידע בעצמו אין מצוה ללמוד, וע"כ אין זה בכלל מצוה על הרב ללמד, ואולם אפשר דכל דבר שהחכם יודע ואחרים אין יודעים הרי שיש בזה מצוה ללמד וצ"ע בזה.

והנה יש לדון עוד היכא שראובן אמר לשמעון שיעשה לו דבר ושמעון לא היה חפץ לעשות ולבסוף לא עשה, ולכא' י"ל שכזה אין לא תרדה בו בפרך דזה רק אם עשה כן לבסוף, וא"כ יש לדון שא"כ אם עשה שמעון פעולה זאת שע"כ מכשיל את ראובן באיסור ויעבור בלפני עור, וא"כ יש לדון כשיש מחלוקת אם על ד"ת יש לא תרדה, הרי להסוכר שאסור גם בד"ת אם יאמר ד"ת כרצון האומר לו הרי שמכשילו בלפנ"ע ואיך מותר לו, וע' בשער המלך הל' אישות פ"ט הט"ז בדבר שנוהג לאיסור אם מותר ליתן למי שנוהג בזה היתר ע"ש ובמעשה חושב.

גדולה הכנסת אורחים

"מהכנסת אורחים אינני פטור!"

הג"ר שרגא פייבל איידלמן זצ"ל ביקר והתאכסן אצל רבינו, וכשהגיע זמן תפילה שלחו רבינו להתפלל, בהוסיפו שהוא עצמו פטור עתה מן התפילה מחמת חולי. אמר לו האורח: אם כן אינני רוצה להטריח את מרן ולא אשוב להתאכסן כאן... אמר לו החזו"א: "אמנם פטור אני מן התפילה, אבל מהכנסת אורחים אינני פטור!" (מבני דרה"ג ר' חיים שליט"א).³

הכנסת אורחים - בהכנסה למכונת

מספר הר"ר אהרן זיס שליט"א: כשהעלו ארצה את ארונו של בעל "אהבת ישראל" מוויזניץ זצ"ל, צעדו-בהלווייה המונית בית ישראל, היה זה ביום חמסין נורא, עמדתי ליד החזו"א ואמר לי: "אם היה לי עם מי לנסוע הייתי נוסע, אבל ללכת רגלי - למעלה מכוחותי". מיד הלכתי וסדרתי שהחזו"א יכנס למכונתו של רבי אברהם יעקב מסדיגורא זצ"ל.

לאחר מספר שבועות בהכנסי לאדמו"ר מסדיגורא, הודה לי נרגשות, "לא חברתי קודם את החזון איש"... אמר, והוסיף: "שאלתי את החזו"א, כשמכניסים אדם למכונתו אם מקיימים בכך מצות הכנסת אורחים? וענה: "פאר וואס נישט?" [מדרע לא?].

מטפל בילד חולה

במצאי-שבת שלאחר יום המר של פטירת רבינו ז"ל, התגודדו קבוצות אנשים ועמדו ליד בית רבינו. בין הבאים הגיע יהודי, שהיה נראה כאדם פשוט, וסיפר את סיפורו:

נוהג הלאו וזכא הרי מצוה ללמד לתלמידים (עיין רמב"ם הל' ת"ת פ"א ה"ב), ואולי לכן סבר הגר"א ווסרמן זצ"ל שדברי תורה שאני, אך החזו"א סבר שבאסיפה חל"ל אין זה נחשב לימוד לתלמידים, עכת"ד.

3. סיפר רבי דוד פרנקל ז"ל ששמע מהחזו"א שמה שכתבו בני הגר"א ז"ל (בהקדמה לשר"ע) שפעם התארח הגר"א אצל אחד והלה ביקשו שיאכל, ויחל לאכול והקיא, ועשה כן ג' או ד' פעמים משום מאמר חז"ל כל מה שאומר לך בעליהבית עשה - אמר על כך החזו"א שאינו מאמין לזה! (מהגר"א אליהו מן שליט"א).

הראשונה יתומה היא...

סיפר הג"ר יצחק ידידיה פרנקל זצ"ל: ישבה אצלי צעירה אשר המספר של מחנה המוות חרות על ידה, וממורת בבכי. חתנה זנח אותה ובוחר לו אחרת. היא נסעה להחזו"א, ושלה להזמין את הורי הצעירה השניה. החזו"א דיבר על לבם: "אתם, הורים לבתכם, תמצאו חתן, אבל הראשונה יתומה היא, מי ידאג לה? אמרו לבתכם כי תעזוב אותו כדי שישבו לראשונה, והיא תזכה לטוב ממנו".

"לא תרדה בו בפרך" - בדברי תורה

סיפר הגאון ר' שרגא פייבל שטיינברג זצ"ל ששמע ממרן החזו"א שסיפר לו שישב פעם באסיפה של רבנים, ושחק, כדרכו. ביקשו הגאון רבי אלחנן ווסרמן זצ"ל הי"ד שיאמר דברי-תורה, ואף שידוע הוא שאינו רוצה לדבר בפני ציבור ואס"כן כשמבקשו על כך הרי זה "לא תרדה בו בפרך" לפי דברי רבינו יונה ז"ל בספר "שערי תשובה" (שער ג' אות ס') הכותב על לאו זה: "לא ישתעבד אדם בחבריו, ואם אימתו עליהם או שהם בושים להחל דברו לא יצוה אותם לעשות קטנה או גדולה אלא לרצונם ותועלתם", ומבואר מדבריו שהלאו נודג בכל אדם כשמצוים עליו לעשות דבר שלא ברצונו (ועי' רמב"ם הלכות עבדים פ"א ה"ז), מכלי-מקום, הוסיף ר' אלחנן ווסרמן, בדברי תורה שאני. ואז החזו"א הציע ואמר קושיא אחת, והגאון רבי שמעון שקופ זצ"ל, שגם הוא השתתף וישב באסיפה, אמר על כך תירוץ, והחזו"א לא התערב במה שדיברו שם. (ובספר חזו"א סוף עירובין - לקוטים, נדפסו דברים בענין קושיא זו).

הוסיף החזו"א ואמר להג"ר שרגא פייבל שטיינברג, שהוא עצמו סבר שאין נפק"מ בין דברי תורה לשאר דברים, וגם כד"ת שייך הלאו ד"לא תרדה בו בפרך", אלא שמחמת כבודו של ר' אלחנן ווסרמן הציע דברי תורה! (מפי בנו הג"ר צבי אליהו שטיינברג שליט"א).²

2. העיר הגר"צ שטיינברג מגמרא פסחים (ס"ב ב') "כפייה וארצי", ומשמע לכא' שבר"ת אין את הלאו דלא תרדה בו בפרך, ואולי יש לדחות דהתם שאני כיון שאין זה מחמת שקשה לו הדבר ולא חש"ב "בפרך", אמנם זה איש רק לפי פירוש שני ברש"י שם, אבל לפי פירוש ראשון שלדחוייה איכיון קשה. ואולם י"ל דבנפוח דבר שמצוה לעשותו אין

ה'טו"ו ו'ה'ט"ו מאר מין פ'י. פ'יב שלמה פ'אן א'יו"ב פ'אן
לא תרצה בו במד

לא תרדה בו במדך

זמן רב נסתפקתי בגודל הדיון שכתב בשער השומה (שער ג' אות ט') שאיסור לא תרדה בו בפקד' לא ישתעבד אדם בתביעה, ואם אישתי עליהם או שהם נשים להחל דבריו, לא יצוה אותם לעשות קטנה או גדולה אלא לדאגתם ותועלתם, ואפי' להחם צפנת מים עיי"ש.

ואמר מן שיש לו דבר יפה לספר בזה, ופעם סיפר לו הגרא"ל שטיינמן שהיה מבאי ביתו של החזו"א, שפעם היתה פגישה חשובה וגדולה באיחופה באיזה ענין של כלל ישראל וגדולי ישראל היו שם וביקשו גם מהחזו"א שיבא. ומן הגיד אלזנן חסדמן ביקש מהחזו"א שיאמר ד"ת, ואמר לו אני מבקש שתאמר ד"ת אע"ג שאני יודע שקשה לך לדבר בפני אחרים, מכל מקום בדברי תורה ליכא איסורא של לא תרדה בו בפרך. וענה לו החזו"א - מנין לך שאין לא תרדה בו בפרך בדברי תורה? ואעפ"כ אמר החזו"א איך קשיא שהיתה לו בתוס' ביכמות, ע"כ המעשה. [וראה בארוחת רבינו ח"ג תורה אחת מא, ח"א עמ' רל"ג]. ואמר מן שמעתי יש לפני פלוגתא בין הגיד אלזנן להחזו"א אם יש איסור לא תרדה בו בפרך בד"ת - אנו בישיבות איך עלינו לדעתה? והאם מותר ללחץ משהו להיות מגיד שיעור וכדו', או לומר שיעור או ד"ת וכדו'? אלא נראה לו שבאמת אין מחלוקת ואלו ואלו דא"ת, ותלוי בסוג בן אדם.

דעה בעצם לאמיתו של דבר, לכבד משהו לדבר באיזה איזוה או להיות
מגיד שיעור וכדו' הי' מילוטא וכבוד. אולם תלוי הדבר, אם המדובר באיש
שהוא מעורב בין הבריות ובעצם אין לו התנגדות וקשי לדבר בפנים אחרים,
אין לא תודה ללחץ אותו לדבר, כי לאמיתו של דבר הוא ענין של כבוד
ולא רדייה בפרך. וכך היה ר' אלחנן, מאד מעורב בין הבריות והלך לבאן
ולשם להשפיע ולדבר וכו'. לכן הוא סבר שליכא לא תודה בד"ת. אבל
החור"א היה היפך זה לגמרי, ואדרבה לא ראה כלל למה שצריך להגיד איזה
ד"ת - חסד דברי תורה! מי שרצה לשמוע ד"ת - שיפתח שאגת אריה - חסד!
בשלמא אם יש איזה שאלה תגשים אליו לבוד והלכה - נידא, אבל סתם להגיד
ד"ת - למה שיגיד? ומפני זה באמת היה קשה לדבר, ולכן סבר שיש בשבילו לא
תודה בו בפרך על ד"ת.

ולגופו של ענין, אמר מרן שמדויק בשע"ת שמי שיכול בקלות לסרב לעשות הבקשה, ליכא ביה לא תרדה, ורק מי שיש לו אימה וכדו' מפני המבקש יש חשש איסור בזה. (ולא פירט יותר בגדר איסורי השליחות שבזה).
וופעם אחת נגשתי למרן שאול את פיו באיזה הלכות, ומיד אמר לי "לא תרדה בו בפרך" (שמחמת חולשתו מחוליו, לא רצה שאשאל הרבה). וחזינן דטובר דאיכא לא תרדה גם בד"ת.

בעלי תשובה

כשעסקנו בבעיות העומדות בפני בעלי תשובה, והקשיים שעליהם לעבור, או ביהודים שהלכו לאיבוד התבוללות, הוא הניע את ראשו, נקש בלשונו, ופניו התעוותו מכאב.

מפי כתבם ולא מפיהם

קיבלתי ספר של חידושים, שנכתב על ידי אדם שנודע אמנם לגאון בלימוד אולם לא התפרסם ביראת שמים שלו, ושאלתי את מרן (שגם קיבל ספר זה) האם מותר לי ללמוד בו, וענה לי מרן שמותר. ושאלתי, הלוא אמרו חז"ל, אם דומה הרב למלאך השם, רק אז ניתן ללמוד תורה מפיו? וענה מרן, שהלכה זו עוסקת בתנאי קבלת תלמיד מרב, כפי שרואים אנו מתחילת הפסוק: "שפתי כהן ישמרו דעת", כלומר, כאשר אתה ניגש ללמוד לא רק מה שהרב אומר, אלא גם משפתי הכהן, דהיינו כיצד הרב אמר זאת; ללמוד כל תנועה שלו, הנהגותיו ואופן דיבורו, ביחד עם תורתו; ובה יש תנאי מוקדם של "כי מלאך השם צבאות הוא". אך כשהנך לומד מספר, אפשר לעיין בספר עם בקורת, האם מה שנמצא שם טוב ומועיל, ולכן זה מותר, בתנאי, כמובן, שאין בספר כפירה, ושהמחבר מוכר כמי שאינו נגוע בכך.

אודות מרן הגרא"מ שך זצ"ל

שמעתי מהגריי בורדיאנסקי שליט"א, שפעם ישבו עם מרן בביתו ודיברו אודות מש"ב בחז"ל שהעולם עומד בזכות צדיקים נסתרים, ונענה אחד ושאל מי בדור הזה שוב צדיק נסתר שהעולם עומד עליו, וענה מרן כגון "ר' לעזר שך", ותמחו היושבים שם, וכי יש לך אדם המפורסם יותר ממרן הרב שך, ואיך יעלה על הדעת שהוא מן הצדיקים הנסתרים, וענה להם מרן, כל מה שמפורסם הוא בחיצוניותו אולם בעבוד הפנימית על מידות ויראת שמים, לגמרי נסתר הוא.

ובסוף אפשר להפסיקו, ורק מי שחלש בלימודים אצלו רצוי לבלבל ולהפסיקו בהתחלה, וכן פעם אחרת אמר לי שזה עולה אם מפריעים לחתן ת"ח את דרשתו וצריכים לתת לו לגמור.

לא להפריע לדרשת גער הבר מצוה

לז. כבר מצוה של נכדו ר' משה נ"י שיחי' הקפיד מו"ר (שליט"א) זצוק"ל שלא יפריעו לנכדו ויתנו לו להגיד את הדרשה עד הסוף וכן אמר פעם מו"ר שילד בר מצוה שלומד דרשתו ויודעה אסור להפריע לו וצריכים לתת לו לגמרה.

לא להפציר באדם שידרוש

לז. כבר מצוה של נכדו ר' משה שיחי' הפצירו רבות בכמה רבנים שידרוש כשראה את זה מו"ר הקפיד ואמר שיש כאן לאו גמור "לא תרדה בו בפרך" ואסור להפציר שידרוש ואם רוצה מרצונו הטוב שידרוש, אבל לא להפציר כשבקשו מראש ישיבה חשוב לדרוש, שאל את מו"ר אם לדרוש וענה לו תדרוש רגע אחד, ואח"כ ראיתי כשנכנס מגיד מפורסם נהנה מו"ר ואמר עכשיו כבר תהי' דרשה של מחצית השעה. אברהם ז"ל 266

לא תרדה בו בפרך גם בד"ת

פא. אמר לי הררפ"ש (שליט"א) ז"ל בשם מרן החזו"א זצוק"ל מה שכתב רבנו יונה בשע"ת (שער ג' אות ס') בלאו דלא תרדה בו בפרך, לא ישתעבד אדם בחבריו, ואם אימתו עליהם או שהם בושים להחל דברו לא יצוה אותם לעשות קטנה או גדולה אלא לרצונם ותועלתם (דאל"כ עובר בלאו) עכ"ל. ואמר מרן שזה קאי גם על ד"ת היכא שמבקש מאדם להגיד ד"ת ויודע שהוא לא יוכל לסרב לו ואולי הוא לא מוכן לכך ואינו יכול להגיד על המקום ועובר המבקש על לא תרדה, וכן ראיתי עובדא בשמחת הבר מצוה של נכדו של מו"ר (שליט"א) זצוק"ל שהפצירו ברבנים לדרוש והקפיד מו"ר ואמר שיש כאן לאו גמור לא תרדה בו בפרך ואסור להפציר. (והובא בארחות רבנו ח"א עמ' רל"ג).

אברהם ז"ל 152

הנתיב יבנו הקהל וזו
מאמר הובא אגודת הוראות הלו

וימותו ואל יראה אחד מהם במיתתו של חברו, עד שבא ר' עקיבא ולימד וחי אחיך עמך - חייך קודמין לחיי חבריך".

אמר הרב שליט"א: שאלוני למה השמיט הרמב"ם לדברי רבי עקיבא החולק על בן פטורה, [ג"א ציין לעיין במנ"ח מצוה רצ"ו, קרן אורה נדרים פ' ב', ובס' אחיעזר יו"ד סי' ט"ז סק"ה]. והשבתי שהרמב"ם כללו בדין של "אבידתו קודמת לאבידת חברו" (הלכות גילה ואבידה פרק י"ב הלכה א'), החיוב ליתן לחבירו הוא מדין אבידת גופו, ואבידתו קודמת.

שאלה: לפי זה בן פטורה יחלוק על דין אבידתו קודמת לשל חברו, וכן ר"ע מביא פסוק מיוחד לדינו, ואילו דין אבידתו קודמת נלמד מפסוק אחר (בב"מ ל"ג א'), ובפשוטו הדין של בן פטורה הוא מדין פיקוח נפש, שדין פיקוח נפש מחייב שאי אפשר לו לשתות שבזה ימות חברו.

תשובה: מדין פיקוח נפש מאי חזית, וכאן אדרבה בשתייה למה חברו קודם, וזה רק מדין אבידת גופו, רק שבן פטורה סובר שבכה"ג אין חידוש של אבידתו קודמת, ור"ע לומד מקרא שגם כאן אבידתו קודמת, והוא בכלל אבידתו, והרמב"ם שסתם "אבידתו קודמת" ממילא גם זה בכלל.

והראיתי להרב שבספר חידושי רבינו חיים הלוי (הל' יסודי התורה) נקט שדין הגמרא בב"מ הנ"ל הוא מדין פיקוח נפש.

לא תרדה בו בפרך (כ"ה, מ"ג)

ביקשתי מהרב לכתוב ולבקש מנגיד מסויים בענין פדיון שבויים, ואמר: אבא ז"ל לא כתב מכתב לאדם פרטי, כי חשש משום ילא תרדה בו בפרך, והיה מוכן רק לכתוב בצורה כללית.

סיפר הרב שליט"א כי הגאון ר' נחום מאיר קרליץ זצ"ל תלה "מחזקה" בכולל חזו"א כי מי שאינו מחזיר ספר למקומו עובר בלאו של ילא

תרדה בו בפרך" של מסדר הספרים, וזאת על פי מה שכתב רבינו יונה ז"ל בספר "שערי תשובה" (שער שלישי סי' ס') שבאשר מבקש מאדם לעשות דבר ועושה שלא לרצונו ה"ז עובר בלאו, וגם כאן כיון שפלוני היה חפץ שיחזירו לארון, רק עושה כי אינו רוצה להשאיר הספר זהו "בפרך".

קנין מירות

מסכת עבדים - מסכת כותים: קנייבסקי, שמריהו יוסף חיים בן יעקב ישראל <<שאר ספרי חז"ל>> (8) {8} עמוד מס 90 הודפס ע"י

קנין פירות

קנין הגוף

במרחץ וכן סיכה וטעמא דמילהו בדלעיל: אבל באציו ורבו שיש מלכא לכדו ולכמותו
 שאני ולפי' וגם חולי רש"י לא ס"ל כרצו
 יונה וס"ל דדוקא בדרך כפי' חסור] אמנם בחינוך מלכא שמ"ו כתב דלאו זה דלא תרדכ
 אינו נובג בזמן שאין היוכל נובג לפי שאין ע"ע צוה"ז משמע דס"ל דדוקא בע"ע הוא נובג
 ול"ע מגמרא דב"מ ה"ל ושם ס"ל כעין שבי' החוס' בסועה ג' ז' ד"ה כתיב דכולה מילתא
 חסמכתא בעלמא הוא וע"י בחינוך שסיים ג"כ דמדת חסידות יש צוה גם צוה"ז [אך החוס'
 ע"מקן י"ל דמודו דהללו נובג צוה"ז ג"כ ולא כתבו רק דהא דמוחר להשתעבד באינו נובג
 כשורכ הוא חסמכתא ע"ש] וע"ע רמב"ם פ"ח ממתנות עניים ה"י דמבואר ג"כ דהללו אינו
 דוקא בעבד ע"ש: שנינו בתו"כ דבר פרשה ו' לא תרדכ צו צפרך שלא תאמר לו החס את
 הכוס הזה והוא אינו לריך כלין לי את הכוס והוא אינו לריך עודור תחת הגפן עד שאצוה
 שם תאמר לאורך ענמי אני עושה הרי הדבר מסור ללכ שגא' ויראח מאלקין וע"י רמב"ם
 פ"ח מעבדים ה"י ורצ"ד וכו' ולח"מ והפולה מדצריכס דהרמב"ם מפרש דלאו זה כולל
 ז' דברים א' שאומר לו לעשות עבודה שאין האדון לריך לה רק כדי שהעבד לא ישב בטל
 וע"י אמרו בתו"כ שם תאמר לאורך אני עושה הרי הדבר מסור ללכ, וכו' שאומר לו
 לעשות עבודה שאין לה קלצה כגון שאומר לו עודור עד שאצא אפי"פ שאין מתעבד כלל וצא
 בזמן שריך לצא מ"מ הוא לער להעבד לעבוד עבודה כזו שאין לה קלצה כמש"כ הכ"מ
 כמו הכאה שאין לה קלצה [ודלא כמרכה"מ שכתב שהרמב"ם מייירי במתעבד לצא ודבריו
 ז"ל ל"ע] וע"י ל"ש לומר יכול לאורך ענמי כו' דאפילו עושה לאורך ענמו חסרה חורה
 והרצ"ד הקשה ע"י דא"כ מאי דמסיים התו"כ שם תאמר לאורך ענמי כו' לא קאי אמאי
 דסליק מיני' על עודור תחת הגפן עד שאצוה עוד הקשה דמאי ר"מ לו להעבד אם יודע
 שיעבד עד שקב"ח או שאומר לו עד שאצוה הרי יודע שיותר מעד שקב"ח לא יעבוד לכן
 פ"י הרצ"ד דג"י מייירי במתעבד לצא כדי לאערו והוי דומיא דהוי דעובד צו עבודה שאין
 לריך לו ומש"כ הכ"מ דגם להרצ"ד תיקשי דמאי חיכפת לו יעבוד עד שקב"ח לא הכנתי
 הקושיא לענ"ד דהא התורה חסרה לעבוד עמו עבודה שאין האדון לריך לה. וצ"י יראים
 מלכא קל"ט כתב צפרך פ"י שמעצדיו מלאכה עבודה נשים לאנשים ועבודה אנשים לנשים
 עבודה יום ללילה ועבודה לילה ליום [ואח"כ הביא התו"כ ה"ל] וכו' כסמ"ג מל"ח קע"ד
 והוסיף דלגמך פרך פרך ממלרים [ובגמ"מ ר"ש ה' עבדים העתיק בשמו דילפי' בתו"כ פרך
 פרך כו' וליתא בתו"כ לפינו] ותניא צפרך שהיו מחליפין כו' כנ"ל ובסוטה י"ח ז' אי רק
 שהיו מחליפין מלאכה אנשים לנשים אבל לא חכר יום ללילה אך בשמות רבה פ"ח ס"י ע'
 אי כעין זה עיי"ש והנה לדעת הרמב"ם והרצ"ד לכאורה אין זה בכלל עבודה פרך דרק
 עבודה צו"י בכלל עבודה פרך ולא עבודה קשה אך חולי הוא בכלל עבודה עבד ול"ע ויש
 להביא רא"י לדעת היראים וכסמ"ג ממך שאמרו צירושלמי פ"ק דקדושין ה"ב כי משנה
 שבר שכיר כו' ע"ע עובד צין ציוס וצין צלילה ופרך והא כתיב לא ירדו צפרך וגר חלמא
 דג"י בכלל עבודה פרך וע"י מגמרא דב"מ ה"ל דמבואר דהא דחקין ח"נשי ומעיל לכו
 בגוהרקא דרצא הוי בכלל עבודה פרך [וכרמב"ם באמת העתיקו גבי עבודה עבד אבל בגמ'
 מיייתי עלה קרא דפרך וכנ"ל] אבל יש ראי' ג"כ לדעת הרמב"ם ממך שאמרו בחדא"ר רפכ"ג
 שאמך העבד לא ישלחכ לשוק לקנות ירק שלא יכחג כדרך שנוכג בשפחא כנענית משמע
 דהאיסור משום לא תעבוד צו עבודה עבד והרי זה מחליף מלאכה אנשים לנשים כדאיתא
 בברייתא בתנחומא וילא ס"י ע' מהו את כל עבודתם וגר' שהיו נותנין עבודה האיש על האשה
 ועבודה האשה על האיש אומר קיס לוש ואפך אומר לאשה כו' לכו לגנה הביאי ירקות

ב. לא תרדה בו בפרך - בבני ביתו

רבינו יונה בשערי תשובה [ש"ג אות ט'] כתב וז"ל, ובאחיכם בני ישראל איש באחיו לא תרדה בו בפרך [ויקרא כ"ה מ"ו], לא ישתעבד אדם בחבירו, ואם אימתו עליהם או שהם בושים להחל דברו, לא יצוה אותם לעשות קטנה או גדולה אלא לרצונם ותועלתם, ואפילו להחם צפחת מים או לצאת בשליחותו אל רחוב העיר לקנות עד ככר לחם. אבל אדם שאינו נוהג כשורה, מותר לצוותו לכל אשר יחפוץ, עכ"ל. [נועי' לח"מ הל' עבדים פ"א ה"ו, בדעת הר"ם, ומנ"ח שמ"ו ג'].

ולפ"י כשמבקשים עזרה בבית מבני ביתו [ומאשתו בדברים שאינה מחויבת לעשותם ע"פ דין] ובפרט מהילדים, צריך לזהר שלא לרדות בהם בפרך, דכל השתמשות באדם מישראל, שלא לרצונו או שלא לתועלתו אפילו אם הוא בנו, יש בו משום לא תרדה בו בפרך לדעת רבינו יונה, על כן אין לבקש אלא דברים שהם לרצונם או לתועלתם [א].

וענינים ריש בהם משום חינוך לילדים, כגון להרגילם לנקות החמץ לפני פסח וכיוצא בהם הרי זה בכלל לתועלתם, ומותר לבקש מהם אף שאינו לרצונם ואע"פ שאינם מבינים את התועלת שבדבר.

וצריך לשקול בכל דבר את התועלת לחינוך הילד. (א).

החומ

עניני אבה"ע

א. יחוד איש עם נשים רבות במיולים במנהרה חשוכה או

במפינת קימור

אין לנסוע לטיולים במקומות בודדים במקומות ששייך בהם יחוד, אף אם הם נשים רבות ויש שם איש אחד, וכדלהלן:

ולכן קבוצת בנות או נשים ההולכות לטיול, בתוך מנהרה חשוכה [אפילו ביום] והולכות שם עם פנסים, אין להם לילך שם עם איש, כגון מדריך טיולים או אנשי בטחון וכדו'.

שער הציון

[א] בשו"ע הל' כבוד אב ואם [יו"ד סי' ר"מ סעיף י"ט] איחא, אסור לאדם להכניד עולו על בניו ולדקדק בכבודו עמהם שלא יביאם לידי מכשול, אלא ימחול ועלים עיניו מהם שהאב שמחל על כבודו כבודו מחול, עכ"ל. והם ליכא משום לא תרדה בו בפרך משום דהוא רק מדקדק עמהם ומקפיד עליהם:

דכשכתב לעיל כל עבד עברי אכן כוונתו רק על עבד עברי ולא אמה העבריה, ולפי זה אין אמה העבריה בכלל איסור עבדות פוך ולא בכלל איסור לא תעבד בו עבדות עבד, ודוק.

אמנם חושבי שאין הדברים מוכרחים, ויש לדחות דקדוק זה, כי הידוע ידוע שהרמב"ם ז"ל מנתק בדקדוק עצום ובריוק גמר כדברי רבותינו בתלמודים ובמדרשים, ואינו משנה ואינו מוסיף מדיליה מאומה וכמפורסם וכדכתיבנו מפי ספרים וסופרים בחיבורי ברית יעקב (סימן י"ט אות א') וביחיבורי תרגן לשוני (ה' קצ"ח) ע"ש.

ועוד מסורת בדינו מגדולי קמאי ז"ל: "הרמב"ם ז"ל לא כתב בחיבורו מה שהוא מתוך דקדוק, אלא מה שהוא תלמוד שרץ ובלשונו השכילנו מאין הוציא דיני ופסקי" כלשון המגדל עז הלכות אישות (פ"ב ה"ב) ע"ש, ומחזיק ז"ל בשו"ת תרומת הדשן (חלק הפסקים סימן כ') כתב: "כבר ידעין שהרמב"ם ז"ל כתב כל פסקי רק מסוגיות התלמוד לפי פשוטו ולא מתוך הדקדוקים כמו שעשו התוספות ושאר הגאונים" ע"ש, והגאון רמב"ם ז"ל בספר תשובותיו (סימן ל"ג ר"ס ע"ג) כתב: "דרך הרמב"ם ז"ל לכתוב חידושים כאשר הם בתלמוד, וחידושים ותלמודים מדיק דברי התלמוד מניח, ועל המעיין ללמוד מדיק

סימן לו.

בענין גדר עבדות פוך

ויקרא (כ"ה מ"ב): "כי עבד הם אשר הוצאתי אתם מארץ מצרים לא ימכרו ממכרת עבד, לא תרדה בו בפור ויראת מאלהיך". ובתרגום אונקלוס שם תרגם לא תרדה בו בפור: "לא תפלו ביה בקשיו ותרחלו מאלהיך", וכן בתרגום המיוחס ליונתן בן עוזיאל שם: "לא תשתעבדון ביה בקשיו ותרחלו מאלהיך". ורש"י ז"ל פירש: "לא תרדה בו בפור, מלאכה שלא לצורך כדי לענותו, אל תאמר לו תחם לי את הכוס הזה והוא אינו צריך, עזר

תחת הגפן עד שאבוא, שמא תאמר אין מכיר בדבר אם לצורך אם לאו ואומר אני לו שהוא לצורך, הרי הדבר הזה מסור ללב לך נאמר "ויראת", והם דברי רז"ל בספרא שם. [והגאון הנצי"ב ז"ל בהעמק דבר שם כתב: "לא תרדה בו בפור, מלאכה שאינו מסוגל אליה ואין בזה תועלת לבעליו כי אם להפריך גופו שלא ילך חפשי וזה איסור בעבד עברי", ועיין לקמיה].

והרמב"ם ז"ל בספר המצוות (לאין רגיש) כתב: "שהחזינו מהעבד עבד עברי במה שאין לנו צורך בו, והיא הנקראת עבדות פוך, והוא אומר יתבדך לא תרדה בו בפור, אבל לא נעבדהו אלא כשיביאנו ההכרח לעשות הפעולה והוא שנצווה עליה, ולשון ספרא לא תרדה בו בפור שלא תאמר לו תחם את הכוס הזה והוא אינו צריך לו, וכן כל מה שדומה לזה, ואמנם הביאו משל מן היחוד קלה שבמלאכות ויחוד נקלה מהם, ועם כל זה אינה מותרת אלא בעת הצורך".

והנה ענין "כפוך" התרגומים תרגמו "בקשיו" ובג"ל, וכן ממש תרגמו קרא וספר שמות (א') י"ג: "יעבדו מצרים את בני ישראל בפור וימרדו את חייהם בעבדות קשה בחומר ובלבנים", ופירשו ככתב רש"י ז"ל שם: "כפוך עבדות קשה המפרכת את הגוף ומשכרת".

ונתעוררתי בס"ד ריש לעיין אם רבותינו המתרגמים ע"ה, סוברים גם ביאור רבותינו ז"ל בספרא הג"ל שהביא רש"י ז"ל, דכל מלאכה שאינה לצורך מיקרי עבדות פוך, כי אחר שתרגמו שפוך היינו "בקשיו", אולי דקא עבדה קשה המפרכת ומשכרת גופו של אדם זו נאסרה בעבד עברי, אבל עבדה קלה כחמם לי כוס זו, אף שאינה לצורך, לא נאסרה דאין זה גדר "כפוך", ועיין.

גם יש לעיין איכא, אחר דרז"ל ודשו בספרא דעבדות פוך היא עבדה שלא לצורך רק לענותו בג"ל. יש לומר דאם מעבד את העבד

עברי שקנה בעבדות פוך עבדה קשה המשכרת הגוף בחומר ובלבנים וכיוצא, אין בזה איסור כי זה אינו "כפוך" שאסרה תורה, אחר שלא בא לענותו אלא להשתמש בו, והרי המוכר עצמו על דעת זה נמכר, והקונה אותו על דעת זה קנאו, ועיין. [ומדברי הגאון הנצי"ב ז"ל ולעיל משמע דאוסר שניהם עיין. פמנאל].

עוד יש לי לעיין דרש"י ז"ל פירש: "לא תרדה בו בפור מלאכה שלא לצורך כדי לענותו" בג"ל, משמע שהענין הוא העניני והצער שבעבדה שהקונה מתכוין לענות העבד, ויש לדקדק ולפי זה אם האדון מטיל עליו לעשות מלאכה שאין הוא צריך לה, אבל אין כוונתו בזה "כדי לענותו", אלא מבקש זאת מטעם וסיבה אחרת, כגון שדחה האדון שהעבד לא יתבטל, ככהאי גוונא מותר אחר שלא על מנת "לענותו" עושה כן דוק.

ואם אכן צודקים אנתנו בזה, אזי לכאורה מצינו בזה מחלוקת ראשונים ז"ל, כי בספר החינוך (מצוה שס"ח) כה כתב: "שלא נעבד עבד עברי בעבדות פוך, שנאמר לא תרדה בו בפור. ואי זו היא עבדות פוך, פירשו ז"ל שהיא עבדה שאין לה קצבה, וכן עבדה שאין אדם צריך לה אלא יעשנה כדי שלא יתבטל העבד, וכמו שאמר רז"ל בספרא וכו', והן הם דברי הרמב"ם ז"ל בהלכות עבדים (פ"א ה"ז) ע"ש.

וה"י שהוא ע"ה נקט שכל שהמלאכה אינה לצורך אסורה אף שאינו עושה מחמת רצונו לענות העבד אלא רק כדי שלא יתבטל העבד, שהבטלה קשה היא והיא מביאה לידי שעמם וחימה (כתובת נ"ט א'), ומביאה לידי פחיתות (ריש"י מצוה קטן ב"א), ומביאה לידי חמדת ממון (כר הקמה עד חילול ה'), ומביאה לשקרים לשון הרע ודכילות (שדך לג פסח כ"ג א'), ומביאה לכל דבר און (העמק דבר באשית ר' ד') יש לעיין בכהאי גוונא אליבא דרש"י ז"ל וצ"ב.

והנראה שאם אכן כוונת הארז המטיל עבודה על עבד עברי כדי שלא יחבטל מפני שחושש שהשעמום מביא לידי קלקולים הרבה כגיל, כלי, עלמא מודו ומותר גם הרמב"ם והחזו"ן ע"ה, וזה לא אסור אלא כבואי גזנא שלארז אין צורך במלאכה כעת, אבל אמר הוא וכי לחינם קניתי עבד ושלמתי עליו במיטב, וחבל לי שהוא יושב בטל, ולכן מטיל עליו עבודה ולא מפני שצריך לה ולא מפני שחושש שהבטלה מביאה לקלקולים, אלא רק מפני שחש על כספו ורע בעיניו שעבדו נז האינו עובד ומחשש להטיל עליו עבודה והעיקר כי שלא יהיה בטל או עובר בלאו, אבל אם באמת הטלת המלאכה היא למנוע מהעבד שעמום המביא גורם לתקלות הרבה מיקרי צורך לכולי עלמא ומותר, אף שעצם עשיית המלאכה אינה בצרכת ודק.

אבל ראיתי לרדב"ז ז"ל בביאורו על הרמב"ם הלכות עבדים שם כה כתב: "קשיא לי על לשון רבינו הרמב"ם שכתב אסור לעבד בו בפרך והלא עובר בלאו, כאשר כתב הוא ז"ל. ויש לומר שאף על פי שהוא מכין לטובתו של העבד, הרי הוא ירא מאלוהיו ואינו עובר בלאו, מכל מקום אסור לעשות כן מפני הדין ושלא ילמדו ממנו."

סימן לו.

בענין לא תרדה בו בפרך

ופירש הגאון מלבי"ם ז"ל: "מלת 'בו' מיותרת, ופירש הספר שם למעט כן חורין שיותר לרדות בו בפרך אחר שצוה זה מרצוני ע"כ."

ודרשות רבותינו ז"ל הביאוה רבים מרבנותינו הראשונים כמלאכים ג"ע, עיין בספר יראים (מצוה ק"ט), ובסמ"ג (לאין קציה), והגהות מימון הלכות עבדים (פ"א ה"א אה"ג) ולחם משנה שם, ומגן אברהם (סימן קס"ט אות א') עיין שם.

הכא "בו" מיותר לגמרי, ועל כרחיך דאי יש לדרוש דאם אינו כשר אין בו איסור לרדותו בפרך ע"כ, ועיין שם שהאר"ך.

ועם שאני כדאי כלל וכלל, תמה אני על עצמי ראיך נבוא לדרוש דרשות מעצמנו אחרי שד"ל לא דרשו כן, ואפילו באותו סגנון של רבותינו ע"ה אין לנו כח לדרוש דרשות מעצמנו כמו כאן שנעמד ונדרוש "בו" למעט פסול, וככתוב בספר יד מלאכי (כלל קמ"ד), ובספר יעיד און (מנחת ד' כלל י"ב), ובספר גזי חיים (מנחת ד' אות נ"ה), ובספר שדי חמד כללי הפוסקים (סימן ט"ז אות ו') ותבאר במקומו בס"ד.

והדו"ת תמה בעיני שהגאון האדרי"ת ז"ל לרע קט לא זכר דברי רבותינו ע"ה בספרא שם על אחר שאכן דרשו יתור חיבת "בו" ללמדנו כי דחינו עבד עברי אין אתה רודה בו בפרך, אבל רודה אתה בכך חורין ובג"ל, וצ"ג.

[ומה שכתוב במגן אברהם שם "ספרי" הוא טעות הדפוס וצריך לומר "ספרא" הג"ל, ועיין בהגהות הגרי"ש נחזק ז"ל על שלחן ערוך שם, ומה כתב שם בספר נפש חיה מקור בדברי הגרי"ש הג"ל, ועיין לגר"ז לייטר ז"ל בשו"ת בית דוד הדפוס מחדש בהשקפות (ק"ס ע"ב, וק"ז ע"ב אה"ה) ובספר שו"ת ציון לנפש חיה (סימן ק"ט) עש"ב].

והאדרי"ת סימן תשס"ה זכינו לספר תורה מפראר מרבה של ירושלים ת"י הוא הגאון האדרי"ת ז"ל הנקרא בשם חשבונות של מצוה וראיתי שם (מצוה שמי"א אות ד' דס"ז ע"א) שכתב: "בקרוב פסח פסול מעט דאין בו משום שבידת עצם משום שכתוב ועצם לא תושבדו "בו", בכשר ולא בפסול, ואם כן יש לומר הכי נמי כאן וכתוב ובאותה ב"י ישראל לא תרדה "בו" בפרך, יש לומר שנחמט "בו" בכשר ולא בפסול, דמאי נפקא מינה בין "בו" דפסח לדוכא, ואדרכה

סימן לח.

בענין לעולם בהם תעבודו

שאין חורין, כמו שכתב על זה הפירוש המקובל לעולם בהם תעבדו, ואמר ד"ל במסכת גיטין (ל"ה ב') אמר רב יהודה כל המשחרר עבד עובר בעשה, שנאמר לעולם בהם תעבדו."

ובדורש"י ה"ן על גיטין שם כתב: "מצוה שאני. כלומר שלא אמרה תורה לעולם בהם תעבדו אלא כדי שלא ליתן להם מתנת חנם כדכתיב גבי גוים לא תתנם, אבל כשהוא משחררו משום מצוה, הרי הוא כאילו נתן דמי עצמו, וכיין דליכא חגיגה שרי", ועל דבריו ז"ל עיין בספר מורי אבן תיגה (ב' ב') ובספר קובץ הערות כתובות (י"א א' אות ל"ד) ובכל הנסמך בספר מתורתן של ראשונים לגיטין שם, ואכמ"ל.

ויקרא (כ"ה מ"ה): "ועבדך ואמתך אשר יהיו לך מאת הגוים אשר סביבותיכם מהם תקנו עבד ואמה, וגם מבני התושבים הגרים עמכם מהם תקנו וממשפחתם אשר עמכם אשר הולידו בארצכם והיו לכם לאחוזת, והתחלתם אותם לביתכם אחריכם לרשת אחוזת לעולם בהם תעבדו, ובאותיכם בני ישראל איש באחיו לא תרדה בו בפרך."

וכתב בספר החינוך (מצוה שמי"א): "מצוה עבודה בעבד כנעני לעולם, שנעבד בעבד כנעני לעולם, כלומר שלא נשתרר אותו לעולם, ושלא יצא לחירות כי אם בשן ועין, כמו שכתב בכתוב, או בראשי איברים הדומין להם, כלומר איברים

כאשר הירושלמיים היו שאולים להם לשמור את דירתם, וא"כ יש להם דין של שמירה בבעלים, והי' ג"מ איזה משפחה הוציאה את התקע של המקפא, אא"כ נאמר לפי הצד שמעולם לא קבלו שמירה על האוכל וא"כ דינם כמוזיק.

ולכן נראה להלכה, דאע"פ שאין חיוב לשלם עבור ההפסד מדין מוזיק, אבל אחרי שהוכחנו שבשומר אין פטור של גרמא, לכן חייב לשלם עבור ההפסד שגרם בהוצאת התקע של המקפא, אא"כ הי' פטור של שמירה בבעלים וכנ"ל.

סימן צ"ב

לא תרדה בו בפרך והחיוב להחזיר ספרים למקומם

כ' בפ' בהר בענין עבד עברי, לא תרדה בו בפרך ויראת מאלוקיך (כ"ה מ"ג). ואח"כ כ' עוד פעם ובאחיכם בני ישראל איש באחיו לא תרדה בו בפרך (כ"ה מ"ה). ואח"כ כ' בענין פריית מי שנמכר לגוי, לא ירדנו בפרך לעיניך (מ"ה ג"ג) ופרש"י וז"ל כלומר ואתה רואה עכ"ל, ויש להבין מה כלול בלאו הזה. בתור"כ (פ' בהר פרשה ו') דרש לא תרדה בו בפרך, שלא תאמר לו החם את הכוס הזה, והוא אינו צריך, הצין לי את הכוס והוא אינו צריך, עזור תחת הגפן עד שאבא, שמא תאמר (לפני הכרית) לצורך עצמי אני עושה, הרי הדבר מסור ללב שנאמר ויראת מאלוקיך.

מחלוקת הראשונים בגדר הלאו של לא תרדה בו בפרך

וכן נפסק להלכה ברמב"ם (הל' עבדים פ"א ה"ה) וז"ל כל עבד עברי אסור לעבוד בו בפרך, ואיזו היא עבודת פרך, זו עבודה

שאינן לה קצבה או עבודה שאינו צריך לה, אלא תהיה מחשבתו להעבידו בלכד שלא יבטל. מכאן אמרו חכמים שלא יאמר לו עזור תחת הגפנים עד שאבא שהרי לא נתן קצבה, אלא יאמר לו עזור עד שעה פלונית או עד מקום פלוני. וכן לא יאמר לו חפור מקום זה והוא אינו צריך לו, ואפילו להחם לו כוס של חמין או להצין לו והוא אינו צריך לו אסור, ועובר עליו בלא תעשה שנאמר לא תרדה בו בפרך, הא אינו עושה לו אלא דבר קצוב שהוא צריך לו עכ"ל. הרי מבואר מדבריו שהבין בתור"כ ריש שני חלקים שונים בלאו של לא תרדה בו בפרך. (א) יש איסור להעביד עבד עברי בעבודה שאין לה קצבה אע"פ שהוא צריך לה, כגון עזור תחת הגפן עד שאבא. (ב) יש איסור של עבודה שאינו צריך לה אע"פ שיש לה קצבה כגון חפור מקום זה או החם או הצין כוס כשאינו צריך להם, ויש חידוש נוסף בפרט זה, דלא מיבעי כשאומר לו לעשות

עבודה קשה כגון לחפור, אלא גם כשאומר לו לעשות עבודה קלה כגון להחם או להצין הכוס, ג"כ אסור אם היא עבודה שאינו צריך לה.

אבל הראב"ד שם חולק על הרמב"ם וכתב דמש"כ בתור"כ שאין לומר לעבד עברי עזור תחת הגפן עד שאבא, אין הטעם משום קצבה ולא קצבה, אלא שלא יאמר לו כן ואח"כ יתעכב לבא עד שיצטער, ודבר זה מסור להקב"ה אם העיכוב מלבא הוא באמת משום שלא הי' לו פנאי או משום שרצה לצערו. הרי מבואר דהראב"ד מגדיר הלאו באופן אחר, והוא שאם מעבידו כדי שיצטער הרי זה עבודת פרך, אבל אם אין כוונתו לצערו, אפילו אם אין לה קצבה וממילא מצטער אין זה עבודת פרך. (וע"ע בקיין פירות על מס' עבדים סקמ"ה מה שהאריך - הגרונ"ק שליט"א במחלוקתם).

לכאורה מפרש"י על הפסוק לא תרדה בו בפרך (כ"ה מ"ג), שפירש מלאכה שלא לצורך כדי לענותו, אל תאמר לו החם לי את הכוס הזה והוא אינו צריך. עזור תחת הגפן עד שאבא וכו', משמע דס"ל כמו הראב"ד מדלא הזכיר ענין של קצבה בכלל, אבל ע' בשפתי חכמים (כ"ה ג"ג אות ק' בסור"ק) שכו' דרש"י ס"ל דגם אם אומר עשה לי מלאכה זו עד שאבא אפילו הוא לצורך, נקרא רידיי הואיל ואמר עד שאבא, והיינו כשיטת הרמב"ם.

האם לאו זה נוהג גם בבן חורין

והנה יש להסתפק אם הדין הזה שייך רק בעבד עברי או גם בבן חורין. החנוך

(מצוה שמ"ו) כ' דאע"פ דלאו זה אינה נוהגת בזה"ז שאין קנין עבד עברי נוהג, מ"מ ראוי לו לאדם להזהר בענין מצוה זו גם היום, והסביר המנ"ח שהחנוך כ"כ רק מדרך מוסר, אבל על הלאו אינו עובר רק בעבד עברי.

ובאמת בתור"כ (שם סוף פרשה ו') כ' מפורש על הפסוק "ובאחיכם בני" איש באחיו לא תרדה בו בפרך" (כ"ה מ"ה) - בו אין אתה רודה בפרך, רודה אתה בן חורין בפרך. והק' המנ"ח הנ"ל למה הרמב"ם השמיט דין זה של התור"כ, ותי' דסמך עמש"כ שם (הל' עבדים פ"א סוף ה"ה) דישאל שלא נמכר (כעבד עברי) מותר להשתמש בו כעבד (כנעני) שהרי אינו עושה מלאכה זו אלא מצונו ומדעת עצמו. ולפ"ז כ' המנ"ח גם אין איסור להעבידו בפרך וכמש"כ בתור"כ.

אבל החפץ חיים וצ"ל בביאורו על התור"כ הנ"ל הסביר דדרשת התור"כ שאין איסור של לא תרדה בו בפרך בבן חורין הוא רק בשכירו שנשכר לעבודה קשה (ומקורו כר"ש וראב"ד שם) אבל לא במי שאינו שכירו. ובאמת כן מוכח ג"כ ברמב"ם בהל' מתנות עניים (פ"ח ה"ה) שפסק בענין מצות פדיון שבויים, דהמעלים עיניו מפדיון שבויים, הרי זה עובר על "לא תאמץ את לבבך", ועל "לא תקפוץ את ידך", ועל "לא תעמוד על דם רעך" ועל "לא ירדנו בפרך לעיניך" (פ' בהר כ"ה ג"ג), וביטל מצות "פתוח תפתח את ידך" ומצות "וחי אחיך עמך" וואהבת לרעך כמוך" והצל לקוחים למות" ועוד

הרבה דברים כאלו. הרי מבואר דס"ל דגם לפדות שבו ולהצילו ממצבו נכלל בלאו זה, והיינו משום שהוא בן חורין ואינו שכירו ואינו משועבד לו.

הרי מבואר דאע"פ דשנינו בתו"כ דבבן חורין אין איסור של לא תרדה בו בפרך, היינו דווקא בשכירו ולא במי שאינו שכירו, וגם מבואר בהל' מתנות עניים דהרמב"ם ס"ל דיש חיוב למנוע שאחרים לא ירדו בבן חורין בפרך.

ובאמת כן מבואר במ"א (סי' קס"ט סק"א) דנפסק שם בשו"ע דכל דבר שמביאין לפני האדם שיש לו ריח, והאדם תאב לו, צריך ליתן ממנו לשמש מיד ומדת חסידות הוא ליתן לו מיד מכל מין ומין. וכי' המ"א דמ"מ אם התנה עמו בשעת השכירות שיתן לו מזונות כשאר בני הבית א"צ ליתן לו מכל מין ומין רק ממין שיש לו ריח. ועבדים שלנו שמקילים בהם הוא משום דהוי כאלו התנו על כך. והוסיף המ"א דבספרי מבואר דאין איסור לרדות בן חורין בפרך, והביא דעבדים שלנו כבני חורין דמי דיכולים לחזור באמצע היום ואין להם דין עבד. [ועי' בס' הערות על סוטה (ג): מהגרש"א שליט"א שהוסיף דיש לרי"ק מהמ"א דבהיכ"ת של פועל שאינו יכול לחזור בו, יש ג"כ איסור ולא תרדה בו בפרך כגון מי שנתן שכר לפועל קודם עבודתו, דאין הפועל יכול לחזור בו אלא מרין גרעון כסף של ע"ע דהיינו אם ישלם הגרעון בזמן החזרה, אבל אינו יכול לחזור בו כחזרת פועל ולשלם כשהיה לו, דיש כאן דין ע"ע,

ובכה"ג לכאורה יהי' דינא דלא תרדה בו בפרך, וע"ש עוד בזה].

והנה החת"ס (בגליה השו"ע שם) הקשה על התו"כ מהגמ' בב"מ (ע"ג:) רב סערום אחוה דרבא הוה תקיף (פרש"י כופה) אינשי דלא מעלי ומעילי להו בגוהרקא (פרש"י עגלה מוכנת למרכבת אדם) דרבא, אמר ליה רבא שפיר קא עבדת דתנינא ראיא שאינו נוהג כשורה מנין שאתה רשאי להשתעבד בו, ת"ל לעולם בהם תעבודו ובאחיכם בני, יכול אפילו נוהג כשורה ת"ל ובאחיכם בני ישראל איש באחיו לא תרדה בו בפרך. הרי מפורש בגמ' דאיסור לרדות בן חורין בפרך, וע"ש מה שנרחק לתרין וכן במש"כ בחידושי על ב"מ (ע"ג:). ועי' במהר"ם שיק (סה"מ מצה שמיה) שתי ע"פ הריטב"א ותו"ח דההוא מעשה דרב סערום מיירי באינשי דלא משלמי כרגא דמלכא והם משועבדים למלך ודינא דמלכותא דינא שהם כעבדים, ואין דינם כעבד שיכול לחזור בחצי היום, ולכן שפיר דינן להו כעבדים ויש לאו דלא תרדה בו בפרך כדין עבד עברי משום שנפשו שפלה כמכירה (עי' רמב"ם הל' עבדים פ"א ה"ז). וע"ש במהר"ם שיק עוד מהלך ליישב קושיית החת"ס, ומש"כ בשו"ת שבה"ל (ח"ה בסי' נ"ז בקונטרס המצות) לדחות דבריו. ואח"כ מצאתי בפירוש רבינו הלל על התו"כ (פ' בהר טפ"ו) שהסביר, בו – בע"ע אי אתה רודה בפרך, רודה אתה בבן חורין בפרך – דאי לא הוה נוהג כשורה אתה רודה לו בעל כרחו, וכן פ"י הקרבן אהרן ור"ש משאנ"ץ. הרי

מפורש שהבינו דאם הבן חורין נוהג כשורה אין היתר לרדות בו בפרך.

והנה בס' בני ציון (סי' קס"ט סק"ב – הובא בס' המפתח הל' עבדים פ"א ה"ז ד"ה שהרי) ת"י בחילוק פשוט ובדיוק בלשון הרמב"ם, דהא דמבואר בתו"כ דאין איסור לא תרדה בו בפרך בבן חורין, היינו כשעושה מרצונו, וכלשון הרמב"ם שהזכרנו לעיל (הל' עבדים פ"א ה"ז) דישאל שלא נמכר מותר להשתמש בו כעבד שהרי אינו עושה מלאכה זו אלא מרצונו ומדעת עצמו (וכמו שפירשנו בשם המ"א שאם השכיר עצמו היינו מרצונו). אבל הגמ' בב"מ מיירי שרצה לשעבדם מדינא דמלכותא ולא ה"י מרצונם ולכן שפיר אסור (ועי' כעין זה במהר"ם שיק בטה"מ מצה שמ"ח סוסק"ב).

הרי מבואר דבבן חורין שאינו שכירו יש איסור לרדות בו בפרך כשאנו מרצונו, ובהל' מתנ"ע מדויק שצריך לפדות שבוים כדי שאחרים לא ירדו אותם בפרך.

חידושו של רבינו יונה

ויותר מזה מבואר ברבנו יונה בשע"ת (שער ג' סי' ט') שכתב ובאחיכם בניי איש באחיו לא תרדה בו בפרך, לא ישתעבד אדם בחבירו, ואם אימתו עליהם או שהם בושים להחל דברו, לא יצוה אותם לעשות קטנה או גדולה אלא לרצונם ותועלתם, ואפילו להחם צפחת מים או לצאת בשליחותו אל רחוב העיר לקנות עד ככר לחם.

חיוב החזרת ספרים למקומם כדי שלא לעבור על לא תרדה בו בפרך

לפ"ז הסביר הגר"ח ק שליט"א (בודק שיחה ע' שצ"ט) ה"מורדעה" של הגאון ר' נחום מאיר קרליץ זצ"ל בכולל חזון איש, שמי שאינו מחזיר ספר למקומו, עובר בלאו של "לא תרדה בו בפרך" של המסדר ספרים, דכיון שהמסדר ספרים ה"י רוצה שכל אחד יחזיר את ספריו לארון הספרים, וכיון שלא החזירו הספרים הוא נאלץ להחזיר הספרים שלא מרצונו, כדי שהבהמ"ד יהיה מסודר לצורך כל הלומדים, א"כ מי שאינו מחזיר ספריו עובר בלא תרדה בו בפרך. והעירו לי מש"כ רש"י בתהילים (י"ח מ"ד) על הפסוק "תפלטני מריבי עם" וז"ל שלא אענש בדין ישראל להטות משפט, ולא לשעבד בישראל יותר מן הרשות עכ"ל. הרי שדוד המלך התפלל על כך, שלא ישעבד בישראל יותר מן הרשות, ומשמע דאין זה רק הנהגה טובה, מדהקדים לפרש בקשת דהע"ה שלא יענש בדין ישראל להטות משפט.

ולענ"ד לפ"ז יש מקום להוסיף וללמוד מהרמב"ם בהל' מתנ"ע שיש גם ענין להחזיר ספרים כאלו שאחרים למדו מהם אע"פ שהוא לא למד מהם, כמו שמצאנו שהמעלים עיניו מפדיון שבוים עובר בלאו ד"לא ירדנו בפרך לעיניך".

מי שהוציא ספר מהארון ספרים ולמד ממנו, ועדיין לא החזירו, וחבירו בא ועיין בה, פסק הגר"ח ק שליט"א (דרך שיחה

**ואפשר יש להוסיף דכיון שבהמ"ד שלנו,
הוא בודאי בגדר בהמ"ד דרבים.**

מצוה על כל אחד ואחד להטיל שכם במה שאפשר, חוץ מהחזרת הספרים, גם באסיפת המפות לכבוד שבת, ובבדיקת חמץ לפני פסח וכדומה, כדי שלא להפיל כל העבודה על אנשים בודדים ושלא נכשל ח"ו בלאו ולא תרדה בו בפרך. ובנוסף לכך יבורכו כל הקהל הקדוש הזה בתפלה שכולנו מתפללים, שכל מי שעוסק בצרכי ציבור באמונה, הקב"ה ישלם שכרם ויסיר מהם כל מחלה, וירפא לכל גופם ויסלח לכל עונם, וישלח ברכה והצלחה בכל מעשה ידיהם. ואע"פ שלכאורה הוא תפלה יתירה, דאטו חשיד קוב"ה ח"ו לקפח שכר שום בריה, ולמה צריך להתפלל דווקא שהקב"ה ישלם שכרם וכו'. בסידור אוצר התפילות מביא הסבר, דבוראי שכר מצוה שמשתלם לפי תועלת המצוה, במה שנעשה רצונו של הקב"ה, יגדל שכרו למעלה יותר מאם משתלמת לפי ערך האדם שעושה המצוה. ולכן אנחנו מבקשים ש"הקב"ה ישלם שכרם לפי ערך שהקב"ה מעריך שנעשה רצונו, ובפרט כשמדובר שהכל נעשה לפאר בית ה'.

מדבר שקר תרחק

כ' החינוך (מצה ע"ה) השקר נתעב ונאלח בעיני הכל, אין דבר מאוס ממנו, והמארה והקללות בבית כל אוהביו. מפני

יא. אסור לאדם לשעבד בחבירו. ואם אימתו עליהם או שהם מתביישים ממנו ולא יסרכו לבקשתו, אין לצוות להם לעשות דבר קטן או גדול, אלא לרצונם ולתועלתם, ואפילו להחם מים או לצאת בשליחותו אל רחוב העיר לקנות לחם. ויש אומרים שיש בזה איסור תורה ממה שכתוב ובאחיכם בני ישראל איש באחיו לא תרדה בו בפרך (ויקרא כ"ב מו) (ט) אבל בנו ותלמידו מותר לצוות להם לשמשו, שזאת תועלתם היא. (י)

יב. אסור לאדם להיות צר עין, וחייב להיות טוב עין שנאמר נתון נתן לו ולא ירע לבבך בתתך לו (דברים טו י). ולא די במתנת היד עד אשר נטע בנפשותינו מדת הנדיבות (כ).

יג. אסור לאדם להיות אכזרי, וצריך ליטע בנפשו מדת הרחמנות שנאמר לא תאמץ את לבבך ולא תקפוץ את ירך (דברים טו כ) כלומר, אף על פי שאינך קופץ את ירך ואתה נותן לעני, מכל מקום עדיין אתה מוזהר לעשות כן בדרך רחמנות ולא בדרך אכזריות, ועונש האכזריות רע ומר (ל).

יד. ואמרו חכמינו ז"ל כל המרחם על הבריות מרחמים עליו מן השמים וכל שאינו מרחם על הבריות אין מרחמים עליו מן השמים (מ). וצריך האדם לרחם על כל מעשי השם יתברך שנאמר טוב ה' לכל ורחמיו על כל מעשיו (תהלים קמ"ה ט) (נ) וכמה גדול העון כשילדים מחרפים ומבזים גוי או יהודי אפילו הוא רשע, (שסתם חילוני בזמן הזה הוא כתינוק שנשבה) וכל שכן אם מבזים עני או זקן יהודי שעוברים על

ברמב"ם ז"ל סוף הלכות עבדים לגבי עבד כנעני. והכא יותר חמור, דהרי הכא יש חשש דאורייתא לכמה שיטות, דבכפיה ממש יש איסור דאורייתא לרש"י ור"י ז"ל, ובכעין כפי' יש לאו לר"י ז"ל, ולרש"י ז"ל צ"ע. ועוד נראה דבכפי' ממש יש איסור גזל לכ"ע, ובכעין כפי' קרוב לזה מאוד, ודומה לזה איכא בלא תחמוד וכמש"כ רבינו יונה ז"ל שם באות מג', ע"ש.

י. מש"כ בנו או תלמידו מותר כן הוכיח הגר"ח שליט"א ממכילתא פרשת משפטים על הפסוק שש שנים יעבד, ע"ש. וכן מוכח לע"ד שהותר אפילו עבד עבודת עבד כדמוכח מהרמב"ם ז"ל ה' ת"ת פרק ה' ה' ח' מהא דכתובות (צו). ע"ש, ודוק.

כ. שעת שער ג' אות לה'.

ל. שעת שער ג' אות לו'.

מ. שם משבת קנא.

נ. ב"מ פה. ומצאתי בשערי הקדושה לרבינו חיים ויטאל צ"ל (חלק א' שער ה') במגין המדות הטובות וז"ל "לאהוב את כל הבריות אפילו גויים".

ט. רבינו יונה ז"ל שעת שער ג' אות ס' ועיין בספר "מסכת עבדים" בפירוש הגר"ח קנייבסקי שליט"א, סימן מה' שמאריך בלאו זה. והנה יש בזה ר' שיטות. דעת החינוך ז"ל דהלאו אינו נוהג אלא בעבד עברי ממש, אמנם נכון לנהוג כן גם בזמן הזה עם משרתיו. ודעת הרמב"ם ז"ל הלכות עבדים פרק א ה' ח' כפי מה שביארו הסמ"ע ז"ל בחו"מ ס' שפט' ס"ק י"ח וכ"מ מביאור הגר"א ז"ל שם שהלאו נוהג בזה"ז אם יש מציאות של עבדות, וכגון שהמלך צוה שהיהודי הזה יהיה עבד לזה, וכן בגוי שמשעבד יהודי יש בזה משום לא ירדנו בפרך לעיניך וכמש"כ בהל' מתנות עניים פ' ח' ה' י'. ודעת רש"י ז"ל בחומש (ויקרא כ"ה מו) שבמלך ונשיא עם משרתיו ועמו נוהג הלאו. אבל לא נתבאר אם דוקא באלו שכופה אותם ממש (ר"ל שאם לא ישמעו לו יהרגו או יענשוהו ומפחדים ממנו) או גם כל כעין כפי' נכלל בזה וכמש"כ רבינו יונה ז"ל. ודעת הר"י ז"ל הוא הלשון שכתבתי בפנים, שעל הכל יש איסור דאורייתא, והנה לכ"ע אין נכון לצוות לאחר, וכמש"כ החינוך ז"ל, וכ"מ

סימן סב

באיסור עבודת פוך בישראל

ובאחיכם בני ישראל איש באחיו לא תרדה בו בפרך (כס מ"ו).

לכבוד ידידי היקר

עמוד התורה והחסד....

במה ששאל אם יש מקור ויסוד למה ששמע שאסור לאיש נכבד ובעל שררה לבקש מאחרים לשרתו ולעשות כרצונו, דכיון שיעשו כן משום הבושה ואי הנעימות אף שאין זה רצונם האמיתי, עובר בלאו ולא תרדה בו בפרך.

אכן תורת אמת בפיו ומקור הדברים בשערי תשובה להחסיד רבינו יונה בח"ג סעיף ס' ד"ל "ובאחיכם בני ישראל איש באחיו לא תרדה בו בפרך (ויקל כס מ"ו), לא ישתעבד אדם כחבירו ואם אימתו עליהם או שהם ברושים להחל דברו, לא יצוה אותם לעשות קטנה או גדולה אלא לרצונם ותועלתם, ואפילו להחם צפחת מים או לצאת בשליחותו אל רחוב העיר לקנות עד ככר לחם אבל אדם שאינו נוהג כשורה מותר לצוותו ככל אשר יחפץ".

אך לענ"ד אין כאן הלכתא פסיקתא אלא מדת חסידות והפלגת ההנהגה במדות טובות וכדבריו הקדושים במקומות רבים.

ואל תחמה על המשמע מלשוננו שעובר בלאו, דכיוצא בזה מצינו גם בספר החינוך במצוה שמ"ו "ראף על פי שאינה נוהגת בזמן הזה לפי שאין קנין עבד עברי נוהג מ"מ ראוי לו לאדם להזהר בענין מצוה זו גם היום בהיות עניים בני ביתו ולהזהר בה הרבה, ויתן אל לבו כי העושר והעניות גלגל הוא שחוזר בעולם, ומה' הוא ויתגנו לאשר יושר בעיניו וכו'" עיי"ש. הרי שלמד את מוסר התורה מתוך מצוה זו, וכך נראה גם כונת רבינו יונה.

ובאמת מבואר בדברי החינוך שם דאין מצוה זו נוהגת אלא בעבד עברי בלבד ולא בבן חורין, ובמנחת חינוך שם כתב דכן מבואר בספרא (פרשת ו' פסוק ו') "בו אין אתה רודה בפרך אבל אתה רודה בבן חורין בפרך" וכן פירשו שם הראב"ד והר"ש משנן דאין איסור לרדות בפרך בשכיר ופועל עיי"ש.

והדברים ק"ו כמי שאינו לא פועל ולא שכיר אלא בן חורין שאין עליו שום שעבוד והתחייבות שאיסור זה אינו נוהג בו מעיקר הדין.

אמנם לכאורה מבואר בדברי רש"י על התורה שלא כדברי הספרא והחינוך דהלא כתב שם "איש באחיו, להביא נשיא בעמיו ומלך במשרתיו שלא לרדות בפרך" הרי דאף שאין אלו עבדים מ"מ אף בהם נוהג איסור זה שלא לרדות בהם בפרך.

והנה המנחת חינוך שם כתב דגם הרמב"ם ס"ל כדעת החינוך דאין איסור זה נוהג בבן חורין ולכאורה כדבריו כן הוא דהלא כן כתב הרמב"ם בפ"א מעבדים ה"ז "כמה דברים אמורים בעבד עברי מפני שנפשו שפלה במכירה אבל ישראל שלא נמכר מותר להשתמש בו כעבד שהרי אינו עושה מלאכה זו אלא ברצונו ומדעת עצמו", הרי גם בדברי הרמב"ם שאין איסור בבן חורין.

אך באמת קשה דהלא כתב שם בהלכה ח' "אנשים שאינם נוהגים כשורה מותר לרדותם בחזקה ולהשתעבד בהם", ולכאורה פשוט דבהלכה זו מדובר בבן חורין הרי דאם צדיק הוא ונוהג כשורה אסור להשתעבד בו, ולכאורה סתר הרמב"ם את דברי עצמו. (ודברי הרמב"ם שבהלכה ח' מושתתים על סוגית הגמ' בב"מ ע"ג ע"ב עיי"ש).

ונראה לכאורה בביאור שיטתו דאין האיסור תלוי אם הוא עבד באמת, אלא אם רודה בו כעבד ונוהג בו מנהג עבדות, וזה שכתב הרמב"ם בה"ז דבבן חורין אין איסור "שהרי אינו עושה מלאכה זו אלא ברצונו ומדעת עצמו".

אבל כמלך ונשיא שרודים בעם הנתון לשליטתם אף שאין להם דין עבדים יש בזה איסור כיון שאינם עושים מלאכה זו מרצונם ומדעת עצמם וגם דברי רש"י עה"ת מתיישבים בדרך זו, וזה גם כונת הרמב"ם בה"ח, "אנשים שאינם נוהגים כשורה מותר לרדותם בחזקה ולהשתעבד בהן", אבל בבני"א כשרים אסור לעשות כן, דכיון שרודה בהם בחזקה, אין לך מנהג עבדות גדולה מזו, אבל המעביד בן חורין שלא בכפייה ובחזקה כגון עניים בני ביתו כדברי החינוך אינו עובר באיסור זה.

ומ"מ ברור לפ"ז דהמבקש מחבירו לשרתו אין בזה איסור כלל שהרי אינו רודה אותו בחזקה ומשתעבד בו, ולא גרע ממעביד פועלו ושכירו שאין בהם איסור כיון שיכולים הם לחזור בחצי היום.

ויש עוד להעיר בדברי רבינו יונה מדברי הרמב"ם שם בהלכה ו' - ו' שאין איסור אלא בעבודה בזויה (דהיינו עבודת עבד) או בעבודה שאין צריך לה או שאין לה קצבה (ענין פקד) וכ"ה בחינוך שם ומקורו בספרא שם (פרשת ו' פסוק כ').

ומ"מ נראה ברור מכל זה דאין בזה איסור ממש אלא מדת חסידות והנהגה מוסרית כרבים מדברות הקודש של רבינו יונה בשע"ת.

הכו"ח בחוקרה
ובאהבת עולם
אשר וייס

לפיכך נראה שרק אם בלשון הקודש נזהר יותר בדיבורי, אוי מצוה מן המובחר לדבר כן, אבל בשפה עברית חרי מתקרב בכך יותר ללאומיים ואין בזה מצוה, רק להימנע משתמש בשפה קדושה לדברים אסורים, ובספר עמודא דמזרחא מביא בשם חשף מביסק זצ"ל שלאחר שנשתמשו הלאומיים בלשון עברית הקפידו ביהודים שידיכור אידיש ולא בלשון הקודש. [והכל לפי הענין].

וראיתי כמה פעמים אצל מן הגרונים זצ"ל (הגאב"ד דברסק) כשבאו אצלו ספרדים חריב עמהם בלשון הקודש ממש כפי שמתפללים בקמץ הנהוג אצלנו (ולא עברית), ואף שלשתם כספורדים לא שיהו כשריב עמם, אמרו חז"ל יולא שיע שפם ולשונם במצרים, ופירש בספר הקודש ימאד ושמש (ברמי פסח), כונת חז"ל על השתנות הלשון היינו על תוכן ומתן הדיבורים, ואם שומר עצמו מדברים האסורים או אף אם מדבר כל הלשונות הוא לשון הקודש.

ופיפרי לי הגר"י ויינגר ז"ל (מח"ס שריד אש) שהיה בפרינציפ חריב עם כ"ק האדמו"ר מנחם רבי אברהם מרדכי זצ"ל בשבת דברי תורה, ואמר לו האדמו"ר שמדבר רק בלשון הקודש, כדי שלא יתחילו לדבר דברי חול, וכה"ג דאי מצוה קעבד, אבל בלאו הכי אין אני רואה בזה חיזור בזמננו, רק להימנע ראויה להתרחק מאלה שעשו מה יסוד ועיקר הדת אין בלי שמירת התורה.

סימן תקלט

שאלה: כמה פעמים חייב כל אחד ואחד לחזור על הגמרא מדינה.

שמועתי מעד נאמן בשם הקדוש היחפץ חיים זצ"ל שאם לומר ולא חזר ר' פעמים לא יבא מצוה תלמוד תורה, וכונתו שהמצוה לתלמוד היא כדי לזכור, אבל בפחות מר פעמים שהלימוד הוא שלא צ"מ לזכור לא יוצאין, וכן מפורש ברש"י ברכות ו' ד"ה אגרא שלימוד שאינו להעמיד השמיעה אין בו שכל לימוד. ובספר מעשה רב מובא בשם הגר"א זצ"ל שחזרה אין לה שיעור, וכן הגר"א מפרש הפסוק ילב חכם לימנע היינו לחזור לאחור ולחזור, וילב כסיל לשמאלו להפסיק. ומכאן נראה לשבח מאד

הבחינה בישיבות וכוללים שיש בזה ברכה מרובה מאד, שעל ידי זה שחוזרין על לימודם מקיימין עיקר מצוה תלמוד תורה כדן, ואם אפשר הדבר היה ראוי לארגן בחינה גם לבעלי בתים למה שלומדים כת"ל.

והגר"א זצ"ל עורר תלמידיו לחזור על מסכתא ברא"ש או רב אלפסי שיזכור עיקר הדברים, ואין בידי לתאריך כאן, אבל הולמוד ואינו חוזר והיינו לזכור לכל הפחות בע"מ עיקר המסכתא, טועה בעיקר סוד הלימוד והיו כוזב ואינו קוצר.

ובזכרוננו אצל מרדכי הגר"מ שניידער זצ"ל שדקק מאד שכל תלמיד מלבד שיעורי עיון בבוקר חייב היה כל שבוע ללמוד וליבחן על ד' דפין גמרא רש"י והוט', והיו מעיקר חובת לימוד התורה ושגגתם לבגד שיהיו דברי תורה מתחדדין בסוף שאם ישאלך אדם אל תגמגם ותאמר לו.

ולכן מחובת האב בשלוח בנו לישיבה לראות שהבן ישנן תלמודו שידע ויזכור תלמודו, מלבד הענין שבו דוקא נבט לעומק התורה, וביגיעה ופול להספיק כל שבוע דפין בע"מ ולחזור היטב עם שיעור עיון היאך להתעמק בתורה יוצאין המ"ע דת"ת כהלכה.

סימן תקמ

שאלה: תלמיד חכם לא יצוה לחבירו דבר שאינו עושה ברצון.

מקרא מלא (ויקרא כ"ה - מ"ו) יובאחיכם בני ישראל איש באחייו לא תרדה בו בפרך ומפרש רבינו יונה בשע"ת (שער ג' אות ס') יואם אימתו עליהם או שהם בשים לחול דברו לא יצוה אותם לעשות קטנה או גדולה אלא לרצונם והתעלותם, ואפילו להחם צפחת מים או לצאח בשליחותו אל רחוב העיר לקנות עד ככר לחם אסור ע"ש. ושמועה שמועתי שמרן הגרונים זצ"ל מביסק הקפיד מאד על דברי השע"ת ולכן נזהר לא לבקש משום אדם לעשות עבדו דבר ואפילו להביא הכובע וכדומה.

וזכרוננו שפעם הופץ כרח בישיבות דמי שאינו מחזיר ספר לארון הספרים, הרי הוא עובר בלאו זה ולא תרדה בו בפרך, כיון שבהו הוא מעביר שלא ברצונו איש אתר לאסופו בלילה, והאיסור חמור

אכן כל זה כאשר אין בביאור דברי אפיקורסות במפורש, וגם באופן שאין בוריקתו תועלת, אבל בגיד שהביאור הגדול עם החומש מלא דברי אפיקורסות ר"ל, וגם מתכוין הוא בוריקתו לתועלת שיכינו טומאת הספר, אין לפקפק שאין בזה נדנד איסור, רק מצוה קעבד לכזות הספר שיש בו דברי אפיקורסות ולהורות בזה טומאתו.

סימן תקמב

שאלה: בענין ללמוד תורה יחיד בלי תברותא.

איתא באבות דרבי נתן סי' ל"ב מי שיש לו בית המדרש בעירו ואינו הולך לשם אין לו חלק לעולם הבא, וכן גי' חז"ל בחפזית ז'. חרב אל הבדים חרב על שונאיהם של ת"ח שעוסקים בתורה בד בבד, ועין ברש"י אבות פ"ו (מ"ג) שאחיתופל הוכיח דוד המלך חרב על הבדים ולמה עוסק בתורה לבד.

ונראה שבזמננו ריש הרבה ספרים בכל מקצועות התורה, הם החברים שעוסקים עמהם בתורה, ואף שאין תחליף לחבר שמחדד אותו, מ"מ כבר אינו יחיד ועל כן לא אמר חז"ל חרב אל הבדים. שוב העירתי שכ"כ הי"ט לא יעץ בספר אורחא אילים ברכות סג': דאפשר דבזמננו הני ספרי דבי רב הם החבירים, וכ"כ מהר"ח פלאגי בספר גנזי חיים מערכה ח' כלל ס"א, וברש"י על מסכת אבות בוא דקחני וקנה לך חבר פירש רש"י יאמרי לה ספרים ואמרי לה חבר ממש לפי שטובים השניים מן האחד, ע"ש. וכן שמעתי על רבינו התו"א זצ"ל שנשאל למה לומר יחיד הלא אמר תרב אל הבדים וכו', והצביע על דברי רש"י ושאר מפרשים שהלומד בספרים אינו לומד ביחיד. ויום יום מצאיים לאור ספרים להקל על לומדי תורה, והם רבוחינו וגם חבירינו שעל ידם גדלים בתורה, אבל דאי אם אפשר בחברותא ראויה דבר ונאה וראש ששני ת"ח מתחדדין זה את זה וכל אחד מעמיד את חבירו על האמת.

סימן תקמג

שאלה: מי נקרא תלמיד חכם מדין תורה. גדד תלמיד חכם מפורש ברמ"א ז"ל רמ"ג סי' ששה מוחזק לת"ח בדרוד שידע לישא וליתן

מאד, ריש רבנים שטענו שדעת רבינו יונה יחידא הוא (אף שבספר יוסף אומץ סוהם כדבריה), ועיקר האיסור הוא רק כשמעביר כעבד בדבר שאין לו קצבה ואין לו צורך אלו כמבאר ברמב"ם פ"א מעבדים היו ועוד, ולא באקראי בעלמא לדרכו והשמישו מעשה כעין עבדות שאין זה בכלל תאיסור, ומה גם שבחינוך מצוה שמי' מברור ולא זה מה"ט אינה אלא כעבד עברי ומיזה גם להחיותו כזה"ל נהג מדרך המוסר כמבאר במג"ח שם.

ושמועתי שפעם היו רבינו החז"א זצ"ל והקדוש הגר"א וסרמן זצ"ל בתעונה אצל ת"ח מובהק, הגר"א זצ"ל הפעיד בחז"א שיאמר דרשה, אבל הוא סירב, והגר"א זצ"ל לא פסק ללחץ עד שאמר מוכסחני שבזה אין איסור לא תרדה בו בפרך והחז"א זצ"ל ענה אני לא כי"כ כשתה, והגר"א זצ"ל נרעז ובקש ממנו מחילה, ועיין באגרות חז"א ח"ב (פ"ט) שמביא דברי רבינו יונה (תכספר יוסף אומץ חידוש שעובר אפילו בבני ביתו אם מבקש מהם מלאכה שאינה צריכה וע"י בחינת שמי' שכתב דדאי לאדם ליהדר בענין זה המצוה גם בהיות עניים בני ביתו ולהזהר בה הרבה ע"ש).

סימן תקמא

שאלה: חומש עם ביאור באנגלית המלא בדברי אפיקורסות אם להשליכו ארצה ברבים.

הן דדאי שאסור להתחזק שגאמר אל חשכן באהליך עולה, ואפילו לשורפו מצוה אף שיש שמה שמת הקדושים כמשי"כ ברמב"ם (פ"ו דיוסדי התורה ה"ח) יומצוה לשורפו כדי שלא להניח שם לאפיקורסות ולא למעשיהם, ואף שכולו דברי קדושה כיון שכתבו אפיקורס נידון לשרפה, וכ"ש כשמחזק בו דברי מינות ר"ל אסור לעכבו אף לרגע אלא לשורפו מיד.

ובליקוטי שו"ת חתם סופר (לענין תשכ"ה) מביא (בסימן פ"ב) מכתב המהר"ם שיק בענין חומש שהודפס עם ביאור רמ"ד (משה מגרלטין) שבדקן ולא מצא שמה דברי אפיקורסות, והח"ס זצ"ל העיר לו שהמחבר אפיקורס, ולדעת מהר"ם שיק שם מצוה לשורפו, אבל לכזות החומש להשליכו ארצה כשאין תועלת בבזיון לא שמע שמוחזר.

יוכל לצאת אלא בתנאים מסוימים, ועיקר האיסור לצאת הוא כשקבוצ, אבל כשהוא עראי בארץ לא חמור לצאת שלא נשטרש כאן.

ולפי דברינו אם נוסע לנופש והבראה לחוץ לארץ, ומרגיש עצמו שם טוב יותר, מכל מקום אין להחזירו יותר משלשים יום, אלא אם מוטב לו דוקא שמה להבראה, אבל לטייל ולשוט כדי לראות העולם בלבד, לכאורה אין להתיר בשום אופן, שמבוזה בזה ארץ חמדה, כשמחפש תענוגות יתר, ונוסע לשם כך לחוץ לארץ.

ומיחו במק"א כתבתי לימוד זכות שנהגו להקל בטיולים לחו"ל, שכן אם נאסור יהססו לבוא והתירו סופן מחשש תחילתן, ריש שאין מוכנים לבוא כשהיה בזה קשורים לגמרי, ומ"מ ירא שמים יזהר לא לטייל כמ"ש.

סימן שצד

תאיסור ללחון על חבריו לעשות עבדו

בספר "שערי תשובה" (שער ג' ט"ו) לרבינו יונה מחדש חידוש פלא למעשה, שעובר אדם בלאו "ולא תרדה בו בפרך" אם מבקש מחבריו דבר ועושה חברו רק מפחד או מכרחה, ח"ל שם: "לא ישחעבד אדם בחבריו, ואם אימתו עליהם או שהם בורשים להחל דברו לא יצוה אותם לעשות קטנה או גדולה אלא לרצונם ותועלתם, ואפילו להחם צפחת מים או לצאת בשליחתו אל רחוב העיר לקנות ככר לחם" עכ"ל.

משמע שיש איסור לאו ללחון אדם לעשות פעולה ואפילו קטנה בניגוד לרצונו, ושמעתי שבחנותה בפולין נוכחו החזו"א וצ"ל ועוד מגדולי הדור, ולחצו על "החזון איש" שידבר כמה מילים וסירב, וכשהוסיפו לבקש, אמר הגאון רבי אלחנן חסרמן זצוק"ל, שבבקשה זו גם לרבינו

יונה אין איסור "לא תרדה בו בפרך", והחזו"א וצ"ל השיב אני לא בטוח, והסתלקו מללחון עליו.

אמנם דברי רבינו יונה אלה הינם חידוש פלא, שכן הלאו ד"לא תרדה בו בפרך" קאי אעבד עברי דוקא, וכן מפורש ב"חנינוך" (שמ"י) שנוהג הלאו בעבד עברי בזמן שהיובל נוהג ויש דין עבד עברי, וכן מפורש בספרא "לא תרדה בו בפרך" - בו אין אתה רודה בפרך - ורודה את בכן חורין בפרך, משמע שאין הלאו קאי על חברו שהוא בן חורין ואינו עבד עברי.

ותנה הרמב"ם (פ"א מעבדים ה"ו) כתב שעבודת פרך זו עבודה שאין לה קצבה או עבודה שאינו צריך לה, משמע שכשיש צורך אין איסור, ובהלכה ז' שם כתב שעבד עברי אסור לישראל להעבידו בדברים בזויים, אבל ישראל שלא נמכר מותר להשתמש בו לכל דבר שהרי אינו עושה אלא מרצונו ומדעת עצמו, הרי דפירש להדיא שבבן חורין מותר הכל כיון שעושה ברצונו.

ולכן נראה שדעת רבינו יונה, שאם לחוץ מתוך פחד ובושה ולכן עושה, לא נקרא שעושה מרצונו ומדעתו ועובר על הלאו, ושמעתי על רב גדול בפנקפורט דחלה מודעה בבית המדרש, שמי שלוקח ספר ולא מחזירו עובר בלאו "ולא תרדה בו בפרך" כיון שגורם לגכאים לטרוח שלא מרצונם ולהחזיר את הספרים למקומם, וחידוש גדול הוא שאפילו לא בקש מחבירו רק גרם לחבירו לטרוח בניגוד לרצונו דינו כעבדות פרך ואסור בלאו, ומורי הגר"מ שניידער וצ"ל היה מאוד נבוך בזה שהרי האיסור הוא לרדות בפרך, ולהחזיר ספרים למקומם אינה עבדות פרך, אבל אמר שכיון שגברא רבה אמר מילתא, הלוא הוא רבינו יונה מגדולי הפוסקים הקדמונים, ראוי לחוש לדבריו, ולא לגרום לחברו לטרוח בניגוד לרצונו, וכ"ש במקום שעלול לגרום ביטול תורה. שמחפשים את

הספר ולא מוצאים אותו כיון שאינו במקומו. וכתבתי כל זה שנדע כמה יש להזהר שלא לגרום לחבירו אי נעילות ולהטריחו בניגוד לרצונו.

וראוי לסיים בדברי ה"חנינוך" (שמ"י) שכתב "ואף על פי שאינה נזהגת בזמן הזה לפי שאין קנין עבד עברי נוהג, מ"מ ראוי לאדם להזהר במצוה זו גם היום בהיות עניים בני ביתו, וע"ש עוד בדבריו הנחמדים.

סימן שצה

מכה חבריו אם חייבים לנחונ עמו
במותרם

מלבד התקנות המפורסמות להתרים את הנשוא אשה על אשתו ואת המגרש אשה בעל כרחיה, התקין רבינו גרשם מאור הגולה עוד כמה חרמות ובכללם להתרים את המכה חברו עד שיתרצה לקבל עליו כל מה שבית דין מטילים עליו, וכן החרים מי שמבייש בעל תשובה על עוונותיו מלפנים ומי שקורא מכתב חברו בלא ברשות ועוד כמה חרמות וחקנות, הביאם "באר הגולה" בשו"ע (י"ד ס"ט של"ד).

וכתב הסמ"ע (ח"מ ס' ת"כ סק"ה) שכל היכא שהוזכר בדברי הפוסקים שהקהילות החרימו או שיש חרם רבינו גרשם, אין צריך לגדותו עכשיו מחורש, אלא העובר על התקנות מותרם ועומד, וכתב עוד הסמ"ע שמדברי הרמ"א שם משמע שדי בשלשה אנשים להתיר החרם, כסתם התרת נדרים.

והנה הרמ"א (י"ד ס' של"ד סכ"ב) כתב במי שעבר על גזירת רבינו גרשם לחלק בין שוגג למזיד, דבשוגג אין צריך התרה ובמזיד צריך עשרה להתירו, דכל עושה שלוחי רבינו גרשם הם להתיר כשחזר מדעתו, ולכאורה ישנה

סתירה בין דברי הרמ"א ביד המצריך עשרה ובין מש"כ הסמ"ע בחו"מ דדעת הרמ"א דדי בשלשה להתיר החרם.

ונראה שאם בית דין נידו אותו במפורש לאחר התראה ואמרו אנו מגדים אותך, אין לו התרה אלא בעשרה, אבל אם חייב נידוי מעצמו דהיינו שהוא מותרם ועומד מפני שעבר על החרם, צריך לבוא לפני בית דין שיקבלו דבריו ומחזירין לו, ואם מחפש עשרה עדיף טפי כיון שחרם דרבינו גרשם חמיר טובא.

ומיחו אם לא ידע שיש חרם בדבר, נראה מדברי ה"שלטי גיבורים" (רפ"ה דשבועות) שיש מקום להקל, ונראה שצ"י סומכין היום שאין נזהגין נידוי, שתולים שלא נתפרסם שיש חרם בדבר, ועוד יש לומר שהיום אין הציבור בעו"ה יכולים לעמוד בזה, ועיין בשו"ת "חתם סופר" (ח"מ ס' קפ"ב) שכתב כדבריו שאי אפשר לנו להעמיד הדין על תילה בזה בדורינו ע"ש.

ונראה שירא שמים שנכשל ועבר על גזירה במזיד, ראוי לו לחוש שבשמים מגדין אותו ואין תפלותיו מתקבלות, ולכן יבוא לפני שלשה ויאמר בפניהם שחייב נידוי ומתחרט על מה שעשה חרטה גמורה ויתירו לו ויאמרו: אחינו אתה, והנידוי מותר לך, מותר לך, מותר לך. וכעין זה כתב הרמב"ן (בליקוטים נדרים ז'): אהה דהשומע אזכרת השם מפי חברו צריך לגדותו ואם לא נידדו הוא עצמו יהא בנידוי, שהוא בעצמו יתחרט ויבקש היתר משלשה וכמ"ש.

וראוי לידע שכשיש ח"ו צרה בבית ר"ל ראוי לחשוש שהתפלות לא מתקבלות בגלל שחייב נידוי וממילא סוחמין שערי שמים לתפלותיו, ולכן ילך לשלשה ויאמר להם אם נתחייבתי נידוי אשתדל מעכשיו לקיים דברי חז"ל, ויתירו לו ויאמרו לו ג"פ מותר לך.

אולם מאחר ומצינו כן בראשונים, נראה שיותר מסתבר לפרש כמחשיב לעיל דס"ל להרין דכל שהוא זכות גמורה אמרין דוכין לאדם אף שלא בפניו אעפ"י שעומד וצווח שאינו חפץ בזה מאשר לומר דמתחילה היה נוחא ליה ועתה חזר בו שהוא דבר שאינו כיב מצוי. ושורר בא"ת חייב (עמוד קל"ח) שהביאו משורית עין יצחק (אבה"ע ח"א סימן א') להר"י אלהן, וספר זכות משה (שאלותיו תקעיה), שכתבו לפרש דברי הר"ן (הנ"ל) כמחשיב ע"ש.

וכן הביאו כיו"ב מהאמרי בינה (הלכות תרומים סימן כ') בדעת הר"ן בבי"ב (קכו). עוד הביאו להלן (ציון 526) כיו"ב מהרש"ש בקידושין (פ"א סימן נ"ד) ע"ש וחדאי נפשאי. ולאידך גיסא ראיתי בשו"ת עונג יו"ט (סימן ק"י) דס"ל דאף להר"ן בקידושין (הנ"ל) אם מידחה בסוף אף בזכות גמור אינו זוכה בעל כרחו, ושאינ כוזת הר"ן דאם לא נתרצה לא מהני היינו שמיחה בפירוש, אלא כוזתו שלא נתרצה בפירוש, ומיירי שלא שמע כלל מקידושי ומת או שהלך למדינת הים וכו', אבל אם מת קודם שנתרצה לא מהני כיון דלא הוי זכות גמור וכו', ושכן מצא להר"ן בחולין (דף לט) דהיכא דצווח לא קנה וכו', ושכ"כ הר"ן בפ"ק דקידושין גבי ובבס"ף ע"י אחרים, ומבואר מדבריו דלאו דחוקא במתנה אמרין דאי צווח אח"כ לא קנה, ומבאר בהמשך עפ"י דברי הר"ן בקידושין (דף מב), ועשי"ב. ועיין בנודע ביהודה קמא (אבה"ע סוף סימן ע'), ובספר כללי התלמוד (כללים נפדרים את י"ד) בשם שו"ת הרד"ך (בית י"ט חדר י"ב), ובשו"ת שמש ומגן ח"ב (אבה"ע סימן י"ג), ובספר נחלת אליהו (עמוד מ"ג) בשם החזו"ן איש, ובארית (שנה כ"ב סימן כ"ז) ע"ש, ואין כאן מקום להאריך עוד.

ענינים שונים

סימן ס'

האם מותר לבקש מחבירו שיעשה לו איזה דבר, הגם שיודע שחבירו יעשה זאת שלא מרצון.

כתב רבינו יונה בשערי תשובה (שער ג' אות ס') ובאחיכם בני ישראל איש באחיו לא תרדה בו בפרך (ויקרא כ"ה, מ"ז). לא ישתעבד אדם בחבירו, ואם אימתו עליהם או שהם בושים להחל דבריו, לא יצוה אותם לעשות. קטנה או גדולה, אלא לרצונם ותועלתם, ואפילו להחם צפחית מים או לצאת בשליחותו אל רחוב העיר לקנות עד כבר לחם, אבל אדם שאינו נוהג כשורה מותר לצווחו לכל אשר יחפץ ע"ש וכן הוא

בחדדים (פכ"ט אות ע"ג) ע"ש. ויש להסתפק בכה"ג שאימתו עליהם או שהם בושים להחל דבריו, או שהוא עבדו ואפ"ה צווח אותם לעשות קטנה או גדולה שלא לרצונם או תועלתם והם לא שמעו לו ולא אבו בקולו, האם בכ"ז עבר על הלאו דלא תרדה בו בפרך לדעת ר"י (הנ"ל), די"ל דאף שלא עשו את צויו מ"מ הוא עצמו שרדה בהם עכ"פ ע"י דיבורו יעבור על הלאו אף בכה"ג.

וכיו"ב מצינו בלאו דלפני עור לא תתן מכשול שלדעת הרבה פוסקים אף בכה"ג שבסופו של דבר לא היה מכשול עובר על הלאו כששם את המכשול, עיין בזה ביד מלאכי (סימן שס"ז) ובספר הזכרון להגר"י טייב (מערכת ל' אות ב') ובש"ד חמד (מערכת ו' כלל כ"ז אות א') ובשו"ת תורה לשמה (סימן ת"ז) ובקהילות יעקב עבודה זרה (סימן ג') ובשו"ת צ"א חט"ו (סוף סימן נ"ג) ע"ש ועוד. ועיין בש"ד"ח (שם בסוף ד"ה מצאתי), שבס"ק י"ח כתב שמדברי המפרשים שכתבו דטעם שאין לוקין אלפני עור הוא משום שאין בו מעשה משמע כדעת הסוברים דאינו עובר אלפני עור אם לא עשה הלאה את האיסור וכו' ע"ש ושם בש"ד"ח (ס"ק י"ח) הנ"ל כתב בתוך הדברים דבשלמא לדעת הסוברים דהמוש"ט דבר איסור והלה לא עשה את האיסור דאינו עובר י"ל דמעשה ההוש"ט לא חשיב מעשה כיון דהדבר תלוי בחבירו אף לדעת הסוברים דאנתינה קפיד רחמנא וכו' קשה דאי"כ יש בו מעשה, וצ"ע, ועיין לקמן דיש טעם אחר משום דהוי לאו שבכללות וע"ש ולע"ד י"ל דאף להצר שאינו עובר אלא רק אם חבירו נכשל יש מקום לומר דהר"ל לאו שיש בו מעשה די"ל שכאשר נכשל חבירו מתחייב למפרע על המכשול ששם מעיקרא, וכמו שכתב כיו"ב המגיד משנה בהלכות גזילה ואבירה (פרק א' הלכה ט') בלאו דלא תחמוד לאידך גיסא ע"ש והא דאין לוקין על לאו זה והו' משום דהו"ל לאו שבכללות וכנ"ל, ועכ"פ לכאורה היה שיש להסתפק בנ"ד אליבא דרבינו יונה בשע"ת והחרדים (הנ"ל) בלאו דלא תרדה בו בפרך וכנ"ל. (ואם לוקים על הלאו דלא תרדה בו בפרך עיין לקמן (סימנים ס"א ס"ב)).

ונראה שבנ"ד לכרע עובר דוקא בכה"ג שבסופו של דבר עשה את צויו, וזה שכנגדו, מחמת אימה או ברשה, הא לאו הכי לא, דבשלמא גבי הלאו דלפני עור י"ל דעובר אף אם לא היה מכשול בסופו של דבר, מכיון שסוף סוף שם מכשול לחבירו ויש לומר דאשעת נתינת המכשול קפיד קרא, ומשאי"כ בנ"ד נראה שאינו עובר בכה"ג דסוף סוף לא רדה בחבירו בפרך. ולפי"ז נראה שכאשר חבירו מצוהו לעשות דבר וזה נגד רצונו ואינו לתועלתו, שימנע עצמו מלעשותו ולא יחוש לא מפני האימה ולא מפני הברשה ולא יכשיל את חבירו בלאו דלא תרדה בו בפרך, או שיעשה את צויו חבירו, אולם ידבר אל לבו ויעשה הכל מרצון וממילא לא יעבור חבירו בלאו זה, ואם אינו יכול בשום פנים ואופן לעשות כאפשריות הנ"ל אנוס רחמנא פטריה, וקולר העין תלוי ועומד כנגד זה שצוהו לעשות את הדבר שלא כדין.

והנה מ"ש רבינו יונה בשע"ת (הנ"ל) לחדש שאם אימתו עליהם או שהם בושים להחל דבריו לא יצוה אותם לעשות גדולה או קטנה, אלא לרצונם ותועלתם וכנ"ל,

י"ל שכן היא ג"כ דעת הרמב"ם (הלכות עבדים פ"א ה"ז) שכתב בזה"ל: ... במה דברים אמורים בעבד עברי מפני שנפשו שפלה במכירתו, אבל ישראל שלא נמכר מותר להשתמש בו כעבד שהרי אינו עושה מלאכה זו אלא ברצונו ומדעת עצמו עיין שם וכ"כ כיוצא בזה בסמ"ג (לאוין קע"ז) ע"ש ומשמע דאם גם בן חורין עושה שלא מרצונו אלא מחמת אימה או בנשיה עובר המצוה בלאו שלא תרדה בו בפרך, וכמו שראיתי ג"כ בפירוש זה השער על השערי תשובה (שם) שכתב לדייק כן מהרמב"ם (הנ"ל), דהיה לו לומר שבבן חורין אין עובר משום שאין נפשו שפלה עליו ועוד כיון שאינו עושה מרצונו גם בבן חורין שייך נפש שפלה עליו וע"ש. אולם בספר החינוך (הנ"ל) כתב להדיא שאינה נהגת בזה"ל לפי שאין קנין עבד עברי נהג ע"ש ובמניח (שם) כתב שמקור דבריו זה מהספרי מובא בלחם משנה (שם) בו אי אתה רודה בפרך אבל אתה רודה בן חורין בפרך כמו עבדות עבד ע"ש, אולם עיין בפירוש זה השער (שם) שכתב לבאר ברעת השע"ת (הנ"ל) דהטעם שמותר לרדות בבן חורין זהו משום שפועל יכול לחזור בו אפילו בחצי היום והא דאינו תורח לטובת עצמו הוא כדי שיקבל שכרו מושלם לכך לא מקרי בפרך דעבדות פרך מיקרי מה שהוא מוכרח לעשות ואין לו הזדמנות להפטור מזה ולפיכך חידש רבינו דאם אימתו עליהם, או שהם בושים נמי בכלל עבדות פרך, דהוי כאילו אין הבחירה בידו ע"ש, ובזה השער (בסוף דבריו) הביא סמך לשיטת ר"י (הנ"ל) מהא דאמרה הגמ' בבי"מ (עג:) שמי שאינו נהג כשורה מותר להשתעבד בו ומשאי"כ מי שנהג כשורה וכן פסק הרמב"ם (הלכות עבדים פ"א ה"ז) וכן הוא בשע"ת (הנ"ל) דכמו דזה נהג גם בזמן שאין דין עבד עברי נהג כמבואר בגמ' שם, כמו כן הלאו ולא תרדה בו בפרך נהג בזה"ל ע"ש.

ונראה דמאחר ומלבד דבריו המפורשים של רבינו יונה בשע"ת והחרדים (הנ"ל) שבכ"ה"ג שעושה מחמת אימה או בנשיה נהג הלאו (הנ"ל) כן נראה ג"כ מדברי הרמב"ם והסמ"ג (הנ"ל) וכנ"ל, הכי אית לן למינקט, ולא יהיה אלא ספק, ספיקא דאורייתא לחומרא, ומה גם שאף החינוך (הנ"ל) סיים שאעפ"י שאין לאו זה נהג בזה"ל ראי לו לאדם להזהר בענין זה המצוה גם היום בזה"ל עניים בני ביתו וכו', ויתן אל לבו כי העושה והעניות גלגל הוא שחוזר בעולם ומחשי"ת הוא, ויתנו לאשר יטב בעיניו וכו' ע"ש, וכ"ז כשאין לעושה תועלת באותו הדבר. ואדם שאינו נהג כשורה מותר לצוותו לכל אשר יחפץ. וכאשר ציווהו ובסופו של דבר לא עשה, לא מתחייב המצוה.

אדרת סימן סב תפארת רסז

סימן סב

האם מותר לבקש מחבירו שיעשה לו איזה דבר הגם שידוע שחבירו יעשה זאת שלא מרצון.

בגדון זה דיברנו באדרת תפארת ח"ג (סימן ס) והבאנו את דברי רבינו יונה בשערי תשובה (שער ג) אות ס) שסובר שיש כאן לאו מן התורה "ובאחיכם בני ישראל איש באחיו לא תרדה בו בפרך" (ויקרא כה, מו) ושכן הוא בחרדים (פכ"ט אות עג) ושכן נראה ל"כ מדברי הרמב"ם (הלכות עבדים פ"א ה"ז) והסמ"ג (לאוין קעז), ודלא כספר החינוך (מצוה שמו) שכתב שאינה נוהגת בזה"ל לפי שאין קנין עבד עברי נוהג וע"ש וכלל האורחות צדיקים (שער האכזריות) וספר יוסף אומץ יחפא (עמוד 289) (עין לקמן), וע"ז העיר ידידנו הרה"ג יגאל בביוף שליט"א ר"מ בישיבת "באר יהודה" וז"ל: (תחילת המכתב מובא לעיל סימן ו): שם בסימן ס' כתב כתר שכן היא דעת הרמב"ם בהלכות עבדים (פ"א ה"ז), והנה המעיין בדברי הרמב"ם שם בהלכות הקדמות הלכה ו', יראה שהגדרת עבודת פוך היא: או עבודה שאין לה קיצבה או עבודה שאין בה תועלת למעביד, וע"ז כתב בהלכה ז' בד"א בעבד עברי אבל ישראל וכו', ומוכח שדוקא על גוונא המדובר לעיל קאי, משא"כ בגדון שערי תשובה שמפרש דוגמאות להחם צפיהית מים או לצאת בשליחותו, כה"ג אינו בגדר עבודת פוך לשיטתו של הרמב"ם דהרי מסתמא יש בהם תועלת למעביד.

ובאמת צריך מקור לרבינו יונה מנין יצא לו שאף שירות כזה אסור, ואולי צריך לדחוק ולומר שסמך על המעיין שידע לבאר דכל זה מיירי כשהמעביד אינו צריך לכך ורק אומר כן בכדי להעביד את אותו ישראל בן חורין, וזה דוחק גדול לומר כן וצ"ע בזה, אך עכ"פ ברור שלרמב"ם אין כאן עבודת עבד, וא"כ ודאי שיש ללמד זכות על אותם שמורים היתר לעצמם הלכה למעשה לבקש איזה טובה משומעי לקחו וכו' אף שברור לו שלא היה עושה כן לאדם אחר ורק מחמת שהוא בוש ממנו עושה לו טובה זו, ולכן מש"כ כתר בסיכום הדברים לאסור אא"כ יש לעושה תועלת באותו דבר, נראה לע"ד להקל בזה כשיש למבקש תועלת באותו דבר, כל שאינה מלאכה בזויה ויש לה סיצבה. והרצאה להחמיר גם בזה קדוש יאמר לו.

רסח אדרת סימן סב תפארת

ויה"ר שהפך ה' בידו יצלח להגדיל תורה ולהאדירה, ויפוצו מעיינותיו חוצה.

בברכת התורה

יגאל ר. בבזוף

וזאת תשובתי בס"ד (בתוספת מרובה): הנה מה שכתבנו באדרת תפארת שהרמב"ם בהלכות עבדים (פ"א ה"ז) ס"ל כדעת רבינו יונה בשע"ת (שער ג אות ס) והחרדים (פכ"ט אות ע"ג) שאסור להשתעבד בחבירו שלא לרצונו ותועלתו כתב להעיר ע"ז הדר"ג דמכין שהרמב"ם בהלכה ו' כתב או עבודה שאין לה קיצבה או עבודה שאין בה תועלת למעביד, וע"ז כתב בה"ז בד"א בעבד עברי וכו' אבל ישראל שלא נמכר מותר להשתמש בו כעבד שהרי אינו עושה מלאכה זו אלא מרצונו ומדעת עצמו מוכח שדוקא על כה"ג המדובר קאי משא"כ בגדון השע"ת, דהרי מסתמא יש בהם תועלת למעביד וז"ל, וחיינו דבישראל אף כשאומר לו לעשות איזה עבודה אף שלא מרצונו אינו עובר ע"ז כל שיש לעבודה זו קיצבה או איזה תועלת למצוה, ועפ"ז רצה הדר"ג לדחוק כן אף בדברי ר"י בשע"ת, ואסיק שזה דוחק גדול לומר כן, וצ"ע בזה, אך עכ"פ ברור שלהרמב"ם אין כאן עבודה עבד, ועפ"ז לימד זכות על המקילים בזה וז"ל. הנה בדברינו שם הבאנו מפרש זה השער על השע"ת (שם) שכתב לדייק כמוש"כ מהרמב"ם דהיה לו לומר שבבן חורין אין עובר משום שאין נפשו שפלה עליו, ועוד כיון שאינו עושה מרצונו גם בבן חורין שייך נפש שפלה עליו, וסיימנו: וע"ש, ובזה השער (שם) מתבאר ועולה דבבן חורין הגדלים הם אחרים לגמרי ובעבד שאסור לרדות בו זהו כאשר אין תועלת למעביד, אולם אם יש תועלת שרי אף שאינו לרצונו, ומשא"כ בבן חורין שתמיד מותר כדרש חז"ל בו אי אתה רודה אבל בבן חורין אתה רודה, אולם כאשר עושה זאת בע"כ שוה הוא בזה לעבד, אולם חמור הוא יותר שאף תועלת למעביד אסור דאינו כעבד עברי שנמכר לכך, וממילא יש בזה עבודת פוך (ואף שהרמב"ם איירי בלאו דלא תעבד בו עבודת עבד, אין נפק"מ) וע"ש, והיינו דמבאר דמש"כ הרמב"ם (ה"ל) בא לשלול בבן חורין לגמרי את כל מה שאמר לעיל. ואף חלום בראותינו דברי הדר"ג דפשיט"ל דקאי גם על דלעיל, מ"מ לע"ד גם אם אין לומר בבירור דהרמב"ם ס"ל כר"י בשע"ת והחרדים, אין ל"כ לומר בבירור דלא ס"ל כדבריהם דיש לזה פנים מסבירות, וכ"ל, ואית לן דברי השע"ת והאורחות צדיקים והחרדים והיוסף אומץ כנגד החינוך, וא"כ חזרנו לומר דס"ד לחומרא, וכן מבואר בדברי החז"א באגרותיו ח"ב (מכתב פט) שנוקט בפשיטות כדעת רבינו יונה בשע"ת (ה"ל) ע"ש, והכי פשיט"ל בש"ת אבני חושן (עמודים תעב-תעג) וע"ע באורחות רבינו ח"א (עמוד רלג) וז"ל (עמוד קל) בספר תולדות יעקב (עמוד קנד) ע"ש ועובר אף כשיש תועלת למצוה, ורק לדעת החינוך

אדרת סימן סב תפארת רסט

(ה"ל) שטובר שאין נוהג לאו זה בזה"ז בל"ז ראוי ליזהר, וזה דוקא כשאין לו תועלת, ודלא כמוש"כ כח"ר בכל מהלך דבריו שרבינו יונה (ה"ל) אוסר רק כשאין תועלת למצוה ונדחק בדבריו ושצ"ע בזה ע"ש, ולע"ד סברת ר"י (ה"ל) היא דמשט הפסוק איירי בכלם ולא דוקא בעבד, אולם רדיה בפרך בישראל היא דוקא כאשר רודה בו שלא לרצונו וכל רדיה שלא לרצונו אסורה, וכאשר עושה מרצונו הכל מותר אף כאשר איירי בעבודה שאין לה קיצבה או איזה תועלת למעביד, דאין כאן עבודת פרך מכיון שעושה מרצונו, אולם בעבד הרי כל עבודתו היא שלא לרצונו ואין זה נחשב שרודהו בפרך שסוף סוף הוא עבד, ורק כאשר מעבידו עבודה שאין לה קיצבה או תועלת אליו אף בעבד ה"ל בכה"ג רדיה בפרך ועובר בלאו דלא תרדה בו בפרך, וחיוצא מל"ז לפ"ז דשיטת ר"י היא כשיטת הרמב"ם, ושיטת הרמב"ם כשיטת ר"י וד"ק. (וע"ע לקמן מ"ש בדעת היוסף אומץ יחפא).

וראיתי עוד בשו"ת תשובות והנהגות ח"א (סימן תקט) שאחר שהביא את דברי השע"ת (ה"ל) כתב ששמועה שמע שמרן הגר"ס זצ"ל מבריסק חקפיד מאוד ע"ד השע"ת ולכן נזהר לא לבקש משום אדם עבדו דבר, ואפילו להביא הכובע וכדומה, והוסיף שזכור לו שפעם הופץ כרוז בישיבות שמי שאינו מחזיר ספר לארון הספרים הרי הוא עובר בלאו זה דלא תרדה בו בפרך, כיון שבזה הוא מעביד שלא מרצונו איש אחר לאוספם בלילה, ויש רבנים שטענו שדעת רבינו יונה יחידאה היא (אף שבספר יוסף אומץ סותם כדבריו), ועיקר האיסור הוא רק כשמעבידו כעבד בדבר שאין לו קיצבה ואין לו צורך אליו כמבואר ברמב"ם פ"א מעבדים ה"ו ועוד, ולא באקראי בעלמא לדרכו ולתשמישו מעשה כעין עבדות שאין זה בכלל האיסור, ומה גם שבחינוך מצוה שמו מבואר דלאו זה אינו אלא בעבד עברי וכו', ושוב הביא עובדא מהחז"א והג"א ווסרמן שהיו פעם בחתונה אצל ו"ח מובהק והג"א ווסרמן הפציר בחז"א שיאמר דרשה והוא סירב, והג"א ווסרמן המשיך ללחוץ עד שאמר מובטחי שבזה אין איסור לא תרדה בו בפרך, והחז"א ענה אני לא ל"כ בטוח, והג"א נרתע ובקש ממנו מהילה, וציין לאגודת חז"א (ה"ל) ע"ש.

והנה מ"ש שיש רבנים שטענו שדעת ר"י יחידאה, ועיקר האיסור הוא רק כשמעבידו כעבד וכו' וכמבואר ברמב"ם ה"ל, הנה כבר התבאר לעיל שאין בל"ז לדחות את דבריו המפורשים של השע"ת, שהובא ל"כ בחרדים, אולם מה שכתב שזכור לו שהופץ כרוז בישיבות שמי שאינו מחזיר ספר לארון הספרים הרי הוא עובר בלאו זה דלא תרדה בו בפרך, אנכי הוואה בספר הזהרו בממון תבירכם (עמוד קלח) שכתב שם עפ"י מודעת התעוררות מאת רבי נחום מאיר קרליץ גאב"ד דמישגולה בזה"ל: אם הניח את הספר שלא במקומו, עד שבא מתנדב וסידר הספרים במקומם הריחו צריך לחשוש גם משום הלאו "ובאחיכם בני ישראל לא תרדה בו בפרך" שנצטוונו

רע אדרת סימן סב תפארת

שאסור לשעבד אדם מישראל לעשות קטנה או גדולה (עפ"י שו"ת לרי"ג, ס' ע"ש, וע"ע לבעל תשובות והנהגות בספרו טעם ודעת עה"ת (ויקרא כה, מג) על פסוק זה שאחר שהב"ד התיר שלא תאמר לו חכם לי את חכוס ואין אתה צריך לו, עצור תחת הגפן עד שאבא, כתב שיש ללמוד מזה בישיבות ובתי מדרשות שממנים אדם מיוחד לסדר הספרים ולהחזירם למקומם, וצריך ליזהר מאוד שלא לגרום להממונה עבודה. שלא לצורך כאשר יכול כל אחד בנקל להחזיר למקומו את הספר שהוציא, ושכן פרסם מ"ר הגר"ש זצ"ל ודקדק בן מדבריו ר"י בשו"ת ה"ל שהמשתעבד בחבירו שלא לצורך עובר בלאו דלא תרדה בו בפרך וע"ש, ול"כ כיר"ב הרב ישי מזלומיאן שליט"א מה"ס הנותן שלג ועוד, במאמרו ששלח אלי (ורבות נעזרתי במובאותיו במאמרו זה).

אולם לע"ד נראה שבכה"ג אינו עובר על הלאו דלא תרדה בו בפרך, דסוף סוף אינו דומה לרודה בו בפירוש, ומכיון שאינו דומה, על המחייב אף בכה"ג שאינו מצוהו בפירוש להביא ראיה, זאת ועוד כאשר ישנו מתנדב לסדר את הספרים (כלשון המובא בספר הזהרו בממון תבירכם) א"כ ה"ל מרצונו, וגם מ"ש בטעם ודעת (ה"ל) דה"ל עבודה שלא לצורך ראשית בן ה"ל לצורך לע"ד, שכן נה יותר שלא להחזיר את הספרים בגמר הלימוד, שנית הרי בישראל אין נפק"מ, דשרי אף כשמעבידו שלא לצורך, וכמפורש ברמב"ם (ה"ל) שישראל שלא נמכר מותר להשתמש בו כעבד שהרי אינו עושה מלאכה זו אלא מרצונו ומדעת עצמו, וכל הבעיה היא כאשר עושה שלא מרצונו, ובכה"ג שאינו מצוהו נראה שאף כשעושה בן שלא מרצונו אינו עובר על הלאו, וכנ"ל. ויתכן לדחוק בדבריהם דלאו דוקא עובר אלא רק ע"ד חדמיון.

ומ"ש בתשובות והנהגות (ה"ל) מספר יוסף אומץ שסותם כשע"ת, הנה ד"ל ספר יוסף אומץ (עמוד 298): ... אל יכביד עולו על בני ביתו אפילו אם עושין בשכרם ואל יבקש מהם מלאכה שאינה צריכה, ובוזה איכא לאו דלא תרדה בו בפרך וכו' ע"ש, ולכאורה צ"ע דהרי מפורש בדברי הרמב"ם (ה"ל) שישראל שלא נמכר מותר להשתמש בו כעבד שחרי אינו עושה מלאכה זו אלא מרצונו ומדעת עצמו ושרי להעבידו אף עבודה שאין לה קיצבה או תועלת ע"ש, וא"כ אף שמעביד בני ביתו מלאכה שאינה צריכה אינו עובר בלאו, וי"ל דס"ל ליוסף אומץ כמבואר בדבריו באדרת תפארת ח"ג (סימן ס) ה"ל שאף בן חורין אם עושה שלא מרצונו עובר המצוה בלאו דלא תרדה בו בפרך, וכמוש"כ בפירוש זה השער (שער ג אות ס) לזייק מדברי הרמב"ם ה"ל וע"ש, ומכיון שהם בני ביתו כשמצום לעשות מלאכה שאין בה תועלת אעפ"י שעושים את אותה מלאכה, עושים אותה שלא מרצונו, ולכן עובר בעל הבית בלאו דלא תרדה בו בפרך, וממילא יוצא דברי היוסף אומץ (ה"ל) מחזקים את האמור דאף הרמב"ם ס"ל כרבינו יונה, ור"ב ל"כ דס"ל דלא כהחינוך (ה"ל) הסובר

שאין מצוה זו נוהגת בזה"ל, וכירב ל"ל בדעת האורחות צדיקים (שער האכזריות) שכתב בתוך דבריו שלא יעבוד אדם בחבירו עבודה קשה ולא יצוה עליו אלא דבר שעושה מרצונו ומדעתו וע"ש, שאעפ"י שלא בעבודה קלה או קשה תלוי דבר זה, אולם בעבודה קשה עושה כן שלא מרצונו ומדעתו, אלא יודע שאכן עושה כן מרצונו ומדעתו (והרי עצם דבריו של האורחות צדיקים בכלל הענין חופפים לדברי השערי תשובה מע"ש).

וש"ר בספר בני ציון ליכטמן א"ח (סימן קסט סק"ב) שהקשה מהגמ' ב"מ (דף עג) שמוכח שאף בן חורין אסור להעבירו בפרך כאשר הוא נוהג כשורה, ודלא כספרי שאתה רודה בן חורין בפרך, ותיורץ עפ"ד הרמב"ם (הל"ל) שיוצא מדבריו שאף בן חורין זהו דוקא כשעושה מרצונו, והתם בבבא מציעא כיון שבחזקה ובעל כרחם שיעבדו אותם הלכך גם בהם אסור לעבוד עבודת עבד דהר"ל בבחינה זו כמו עבד עברי, וא"כ פועלים ושכירים שלנו דמדעתם ומרצונם משכירים את עצמם שפיר כתב המב"א (סימן קסט) דמותר לעבוד בהם עבודת עבד, וזהו הסעם שבחציו עבד וחציו בן חורין אסור לעבוד אף ביום של רבו עבודת עבד, שאינו עובד ברצונו אלא מצד עבד כנעני שבו וע"ש וכ"כ בספר המפתח בשם אבני החושן סימן קעא אות ד ע"ש (ולגבי המשכירים עצמם שמותר להעבידם עבודת עבד שמדעתם ומרצונם משכירים את עצמם, אכן כן מפורש ברדב"ז על הרמב"ם (שם) מובא בספר הליקוטים ע"ש), וכו' הוא מיוצא במה שהתבאר, וה"ז כמבואר וד"ק. (ועיין להגרי"ח פלאגי בספרו תוכחות חיים (פרשת וארא) במה שהאריך בתוכחות מוסר לרחם על המשרתים והמשרתות שהם אחיהם היהודים בענין השירות שלהם, שלא לצערם, ושלא להכביד עליהם את עולם, ומכ"ש שלא לכעוס עליהם ולדבר אתם קשות, ואין צורך לומר לקללם ולהכותם ועש"ב).

ואשר ע"כ נראה שהעיקר הוא שאסור לבקש מחבירו שיעשה איזה דבר כאשר הוא יודע שחבירו יעשה זאת שלא מרצון, ועמו חס"ר שנטתה דעתי מדעתו, ויה"ר שיזכה הד"ג עוד רבות בשנים להגדיל תורה ולהאדירה ברבות חסובה אלף ורובה - אברהם דורי.

סימן סג

אדם שמפציר בו סימכור הפך שנמצא ברשותו ובתחילה לא רצה למוכרו, האם אסור לו להסכים למכור את החפץ משום שהוא מכסילם בלאו של לא תחמוד, ועובר על ולמני עוד לא תתן מכסול.

ביאת הגורל בבחינת בקרובי אקדש הוא ימות משום כבוד התורה.

והנה

ומה שמתו דוקא לגי' ימים, י"ל שהוא לרמוז כל הנ"ל, ע"ד הכתוב "ג"ל עיני ואביטה נפלאות מתורתך, שנפתח עינינו ונביט ונראה ונבין כמה נפלא הוא התורה, שמי שאינו מכבד את התורה ח"ו יכול לגרום שמות לאלפי שנים, ומדה טובה מהובה ממדת פורעניות חמש מאות פעמים, וא"כ בודאי מי שיכבד את התורה וינהוג כבוד בתורת חבריו, בודאי יגרום אלפי אלפים שנים של ששון ושמחה, וכבוד התורה כרוב עוז, וכן יהיה לעתיד לבוא בעז"ה, שיחזור העטרה ליושנה, והימים האלו יהיו ימי שמחה וששון, ונצפה לקבלת התורה מתוך שמחה וששון, בביאת גוה"צ בב"א.

פרשת בהר תשס"ג

בענין לא תרדה בו בפרך

(א) כתיב וכי ימוך אחיך עמך ותמכר לך לא תעבוד בו עבדות עבד וגו', לא תרדה בו בפרך ויראת מאלקין, ועבדך ואמתך אשר יהיו לך מאת הגוים וגו', והתנחלתם אותם וגו', לעולם בהם תעבדו, ובאחיכם בני ישראל איש באחי לא תרדה בו בפרך ע"כ, ורבו הדקדוקים, ראשית כל שנכפל מצות לא תרדה בו בפרך, ושנית כפל הלשון "ובאחיכם" איש באחי" אינו מובן, ושלישית שהרשב"ם פירש לא תעבד בו עבדות עבד ח"ל, לרדותו בפרך כבד כנעני עכ"ל, והוא תמוה ביותר, דא"כ שני פסוקי לא תרדה בו בפרך מיותרים וצ"ע.

(ב) האלשיך הק' דייק שבסוטה דף יא: אמר ר"א ויעבדו מצרים את בני ישראל בפרך, בפה רך, ופירש"י שם שמשכום ברברים ובשכר עד שהרגילום לעבודה עכ"ל, והרי כאן כתיב ג"כ בפרך ולא נתבאר באיזה פה רך מידי כאן וצ"ע.

(ג) במפרא ודרשו חז"ל לא תרדה בו בפרך שלא יאמר לו החם את הכוס הזה והוא אינו צריך הקר לי את הכוס והוא א"צ, עדור תחת הגפן עד שאבוא, שמא תאמר לצורך עצמי אני עושה והרי הדבר מסור ללב שנאמר ויראת מאלקין ע"כ, וביאר המלבי"ם שנתן התור"כ שני משלים, אחד של מלאכה שאינה צריכה ליה, ואחד מלאכה שאין לה קצבה וכן פסק הרמב"ם בפ"א עבדים הל"ו, אבל הראב"ד שם השיג על מש"כ שהאיסור הוא משום שאין לו קצבה, אלא משום שהאדון מאחר לבוא כדי לצער, וצ"ע במאי קמיפלגי.

(ד) בב"ק דף צז. אמר רב, התוקף עבדו של חבריו שלא בשעת מלאכה ועשה בו מלאכה פטור, דניחא ליה ולא ליסתריה עבדיה, (פירש"י שלא ילמד דרכי הבטלה), דאמר רב נחמן עבדא דנהום כריסיה לא שריא (ע"כ בתמצית) וא"כ לכאור' קשה מה האיסור ליתן לעבד מלאכה שאינו צריך בו, הא יש צורך שלא ישב בטל וילמד דרכי הבטלה וצ"ע. (כ"ש אם לא ישפוך חמים בפניו, רק אחרי שיצא מלפניו, ולא ידע העבד שעבד בחנם ולא יצטרע מזה, ובתור"כ לא חילקו בין בפניו לשלא בפניו משמע דלעולם אסור וצ"ע).

(ה) בב"מ דף עג: תנינא, ראית שאינו נוהג כשורה מנין שאתה רשאי להשתעבד בו, ת"ל לעולם בהם תעבדו, ובאחיכם יכול אפילו נוהג כשורה, ת"ל ובאחיכם בני ישראל לא תרדו בפרך, וכתבו התוס' בסוטה דף ג: בדי"ה כתיב, שאסמכתא בעלמא הוא, וקנס חכמים הוא כדי לייסר

עכ"ל. והק' הגרע"א בשו"ת (הוצאת ירושלים תשכ"ה) סי' א' (הו"ד ברע"א עה"ת) האיק תקנו חז"ל לעבור על לאו ולא תרדה בקום ועשה וצ"ע.

(ו) בשבת דף ד. בסוגיא דאין אומרים לאדם חטא בשביל שיזכה חבריו, הק' התוס' בד"ה וכו', מהא דתנן בגיטין דף מא: מי שחציו עבד וחציו בן חורין כופין את רבו ועושה אותו בן חורין, ולעיל מינה בגיטין דף לח: א"ר יהודה אמר שמואל כל המשחרר עבדו עובר בעשה שנא' לעולם בהם וא"כ איך כופין רבו לעבור אלאו דלעולם בהם תעבדו, ות"י דהתם מיד אח"כ מיתבי מעשה בר"א שנכנס לביהכנ"ס ושחרר עבדו והשלימו לעשרה, ות"י הש"ס מצוה דרבים שאני, ה"ה בנר"ד מצוה רבה דפריך דפריך, ולכאור' קשה דתנינא פריך שהוא מ"ע דאורייתא לפרות ולרבות ולא תהו בראה לשבת יצרה, י"ל דישחרר עבדו, אבל להשלימו לעשרה אינו אלא מצוה דרבנן להתפלל בעשרה, למה ידחה לאו דאורייתא אפילו כשהוא לרבים וצ"ע.

והר"א ש"ש בברכות דף מז: (פ"ו אות כ' דף ל"ג ע"ג מדפי הרא"ש) פירש מצוה דרבים שאני ח"ל, דאליה עשה דרבים דכתיב ונקדשתי בתוך בני ישראל דהיינו עשה דמקדשין את ה' בעשרה ברבים, ואפילו הו' מילתא דרבנן כגון לשמוע קדושה וברכו שלא מצינו לו עיקר מן התורה, אפ"ה דחי עשה דחיה, ולא מסתבר לי דמיירי בעשרה דאורייתא כגון לקרות פרשת זכור שהוא מן התורה, דמשמע דבכל ענין מיירי עכ"ל, והתפארת שמואל שם באות י"ב פירש שכונת הרא"ש הוא שהקידוש הוא דרבנן, כי כל התפילה אינו אלא דרבנן, אבל כשמקדשין ברבים אפילו קידוש דרבנן הו"ל דאורייתא דנקדשתי דרבים וזה דוחה עשה דאורייתא דלעולם בהם תעבדו דייחיד ע"ש.

אב"י מצאתי עוד תירוצ' לקרשיא (קושיא ו') בדברי רבינו החינוך במצוה שמ"ז, שהוא מצות עבודה בעבד כנעני לעולם, שכתב בא"ד ח"ל, מרששי המצוה לפי שעם ישראל הם מבחר המין האנושי, ונבראו להכיר בוראם ולעבוד לפניו, וראויים להיות להם עבדים לשמש אותם, ואם אין להם עבדים מן האומות עכ"פ יצטרכו להשתעבד באחייהם, ולא יוכלו להשתדל בעבודתו ברוך הוא, על כן נצטוו להחזיק באלו לחשמישו אחר שהוכשרו ונעקרה ע"ז מפייהם ולא יהיו למוקש בביתנו, וחשי"ה אח"כ באחיכם בני ישראל איש באחי לא תרדה (קושיא א'), כלומר, ובכן לא יצטרכו להשתעבד באחיכם ותהיו נכתיים כולכם לעבדות ה' עכ"ל, והיינו שהלא תרדו השני אינו ציווי אלא ביאור המציאות, שאם תקיימו לעולם בהם תעבדו ממילא תקיימו מצוה הנ"ל ולא תרדו.

והמשיך רבינו החינוך בזה"ל, ומהיות יסוד המצוה כדי שידכו בני אדם בעבודת בוראם ברוך הוא, התייר חז"ל לעבור על מצוה זו בכל עת שביטול מצוה זו יהיה גורם למצוה אחרת, ואפילו בשביל מצוה דרבנן אם היא מצוה דרבים, כגון שלא היו עשרה בביהכנ"ס וצריכים לשחרר העבד ולהשלים המנין, ואל יקשה עליך ואיך נדחה מ"ע זו דאורייתא בשביל מצוה דרבנן, כי מפני שיסוד המצוה אינו אלא כדי להרבות עבודתו ברוך הוא, אחר שבשחרורו עכשיו נעשית מצוה, ועוד שגם הוא מתרכה בגופו במצות שלא היה חייב קודם השחרור, בין זה זה אמרו ז"ל שמונת לשחררו "שכן קב"ו דענין" עכ"ל, הרי דס"ל לרבינו החינוך שהיה קבלה בידי חז"ל שבמצוה דאורייתא זו דרשנן טעמא דקרא לקולא.

ועל פי דרכו היה אפשר לתרץ קושיית הגרע"א ג"כ (קושיא ה'), דה פשוט דטעמא דקרא ולא תרדה בו בפרך ולא תעבד

בו עבודת עבד הוא משום שאחיק הוא, אבל ברגע שאינו נוהג כשורה, קנסוהו חז"ל שישתעבדו בו בפרך ובעבודת עבד, שכן קבלו הענין שלצורך חיווק הדת לא נאמרו מצות אלו, (עוד יש לי הרהורי דברים שגם כשמעבדו בעבודת פרך אין כאן שלא לצורך, אלא צורך וצורך הוא, לחיווק הדת שיחזור לשורה, וכן יש לעבודה קצרה, שכשיחזור בתשובה לא יעבוד עוד בפרך ועבודה בזויה כבר כתב הרמב"ם בפ"ו דעות הל"ה, שאם עובר אדם על מצות ה' אם לא חזר בו בסתר, מכלימים אותו ברבים, ומפרסמים חטאו ומחרפין אותו בפניו, ומבזין ומקללין עד שיחזור למוטב, ולכן שפיר דמי להשתעבד בו בעבודת עבד ודוק).

אגב ראיתי בשיטמ"ק בב"מ דף עג: בשם רבינו יהונתן על הא דאיתא התם רב טורעם אחוה דרבא הוה חקיף אינשי ולא מעלו, ומעיל להו בנהורקא דרבא, שפירש חז"ל, להוליך את רבא שהיה ראש ישיבה בכסא של צי, ומוליכין אותו על כתפיהן מפני רוב העם הבאים לשמוע הדרשה, לא היה יכול לעבוד עליהן אלא בענין זה, שאין דרך אדם חשוב לרכב על סוס בפני רבים עכ"ל, (אולי יש ללמד מכאן בזמנינו שאין דרך אדם חשוב לנהוג אוטו בפני רבים), עכ"פ זה היה החינוך שחינוכו אינשי ולא מעלו, שמבדים אותם לעבוד בעל כרחם, ולרומם את התורה ולומדיה, ובה יחזרו למוטב כשיראו תורה בכבוד והבן.

עוד י"ל לתרץ קושיית רע"א בהקדם דברים נפלאים שראיתי שכתב הספר חזקוני נחום על מסכת תמורה פ"א דף קמב, שאם רדה האדון את עבדו בפרך צריך לשלם לו שכר פעולתו, על שהעבדו שלא נדין, הרי שהאיסור הוא איסור ממוני, שמעשה ידי אדם הם שלו, ואסור לקחת אותם ממנו, ואם לקח חייב לשלם מדין גזול, וא"כ י"ל ששלא נהגו

כשורה קנסוהו חכמים מדין הפקר ב"ד הפקר, שגם מעשה ידיו מדיייה בפרך אינם שלו, ושפיר מותר לרדותו בפרך ובעבודת עבד, (או נאמר עפ"י מה שדרשו עוד בספרי הו"ד בלח"מ פ"א עבדים הל"ו, לא תרדה בו בפרך, בו אי אתה רודה, אבל אתה רודה בן חורין בפרך, וא"כ י"ל שמדין הפקר ב"ד הפקר עשאוהו כבן חורין לענין עבודת פרך, וצ"ע בזה).

מה שכתבנו לעיל ד"ל שששמעבדו בפרך כדי להחזירו למוטב י"ל דמיקרי עבודה "לצורך", מצאתי קצת ראיה לדבר בספר המפתח של רמב"ם פונקל בשם ספר בית אל ח"ב דף ל"ו ע"ג, שכתב דוק אם מחמת צרת עיניו במה שיושב בטל מצוהו להחם לו כוס שאינו צריך לו אסור, אבל אם כוונתו שלא יהא רגיל לישב בטל (קושיא ד') לא נאסר שזהו טובה לעבד עכ"ל, וי"ל דה"ה דלהחזירו למוטב הרי טובתו של עבד ואין כאן ביטול מ"ע דאורייתא וק"ל.

והנה הרמב"ם בפ"א עבדים הל"ז כתב שישראל שלא נמכר מותר להשתמש בו כעבד, שהרי אינו עושה מלאכה זו אלא ברצונו ומדעת עצמו עכ"ל, וראיתי דבר פלא, שהראב"ד בשיטמ"ק בב"מ דף נט: כתב דברים הפוכים ממש, דבגמרא שם איתא שהלוחץ את הגר עובר ב' לאורן, לא תלחצנו, וגר לא תלחץ, ולא תהיה לו כנושה, וכנראה שהיה לו להראב"ד גירסא אחרת בגמ' כי הק' מהו הפסוק השלישי, ותירץ וד"ל, אלא מרכתיב בעבד עבדי לא תרדה בו בפרך, דהיינו לחיצה, כל שכן גר דבן חורין הוא עכ"ל, והוא פלא, היפך מדברי הרמב"ם שכתב דבבן חורין ליכא איסור דלא תרדה בו בפרך, וכן הוא להדיא בתוכ"כ שאין לו תרדה בבן חורין וצ"ע.

ואשר נלעג"ד לתרץ עפ"י דבריו המפורסמים של רבינו יונה בשערי תשובה שע"ר ג' אות ט' שכתב וד"ל, ובאחיכם בניי איש באחיו

לא תרדה בו בפרך, לא ישתעבד אדם בחבריו, ואם אימתו עליהם או שהם בושים להחל דברו, לא יצוה אותם לעשות קטנה או גדולה, אלא לרצונם ולתועלתם, ואפילו להחם צפחת מים או לצאת בשליחותו אל רחוב העיר לקנות עד ככר לתם עכ"ל, ועל אף שברור הוא שרבינו החינוך חולק על רבינו יונה בזה, כי החינוך כתב להדיא במצוה שמ"ו שמצות לא תרדה אינה נוהגת בזמן הזה כי שאין קנין עבד עבר-גוהג, הרי דס"ל שהדין לא נאמר אלא בעבד עברי ממש מ"מ הרמב"ם י"ל דאינו חולק על רבינו יונה, כי על אף שכתב הרמב"ם שישראל שלא נמכר מותר להשתמש בו כעבד, מ"מ הוסיף טעם לדבר, "שהרי אינו עושה מלאכה זו אלא ברצונו ומדעת עצמו", משמע שאם לא היה מרצונו ומדעת עצמו, כגון אימתו עליהם או שהם בושים להחל דברו כלשון רבינו יונה, גם הרמב"ם יודה שאסור להשתעבד בהם.

והראב"ד י"ל דס"ל ג"כ כהרמב"ם ורבינו יונה, וכל שאימתו עליו אסור ללוחצו, וס"ל דאין לך מי שנפשו שפל גדול מגר שאין לו גואלים שתובעים עלבונם (כלשון החינוך במצוה ס"ג במצות וגר לא תונה), ובודאי בוש להחל דברו של ישראל המצוה לעשות דבר, וכאבו גדול בפרט זה עוד יותר מכאב העבד, כי העבד יודע שזהו תפקידו לשמוע בקול אדונו, משא"כ גר הרי בן חורין הוא, ובכל זאת משפלותו ובושתו חייב לציית למצוהו, וזהו כוונת הראב"ד דלא תרדה בו בפרך הנאמר בעבד כ"ש שהוא נאמר בגר שהוא בן חורין, והוא נפלא מאד, (ראיתי בספר המפתח שהביא שהגרי"פ לרס"ג תירץ דברי הראב"ד הנ"ל, ואין הספר תח"י לעיין בתירוץו, ואולי כיוונתי לדבריו).

זכינו לדין בעו"ה, שלא תרדה בו בפרך נאמר לכל אחד מישראל לאו דוקא לעבד

עברי, (לדעת הרמב"ם הראב"ד ורבינו יונה), וי"ל שזה מרומז בקרא (קושיא א'), ובאחיכם (העבדים העבריים), איש באחיו, אף לבן חורין כשהמצוה הוא בבחינת "איש" כאיש נעמי, בעליו, או איש מלחמה, שאחיו פוזר או מתבייש ממנו, גם לו לא תרדה בפרך, ואחרי שרודה בגרים, נעשה הדיייה טבע הורדה, וכדברי האוה"ה הק' עה"פ בפרשת עיר הנדחת ונתן לך רחמים ורחמך, שאחרי שהורגים עיר שלמה, האכזריות נכנסת ללב, וצריכים ברכה והבטחה של רחמים, וכן מתרצים בפיט שתחדש עלינו בברכת החודש, שנכפל חיים שיש בהם יראת שמים, כי אחרי חיים של עושר וכבוד, צריכים עוד פעם ברכה ליראת שמים, כך י"ל בפרשתינו אחרי היצוי ולעולם בהם תעבדו, צריכים שוב לצוות רבאחיכם לא תרדו בו בפרך (זה נוסף לחידושינו הג"ל של החינוך).

ועצם דרשתם שדרשו בפרך לדבר שאין לה קצבה (עד שאבוא), או לדבר שאין לו צורך (התם לי מים, ושופכו), ולא כפשוטו עבודה המפרכת את הגוף, נראה דיליף ממה שדרשו בסוטה דף יא: (קושיא ב') בפה רך, שדברים אלו אפשר לאומרם בפה רך, שיעשה עד שיבוא, או שיחם מים והעבד אינו יודע אם הוא צריך מים חמים או לא וק"ל, ובאמת נחלקו ר"א ורבי שמואל בר נחמני בסוטה שם בפירוש המילה בפרך, שר"א דרש בפה רך כנ"ל, אבל ר"ש בר נחמני פירש בפריכה, ופירשי' שם בשברון גוף ומתנים וחזקה, ורשי' עה"ת פירש בפרך בעבודה קשה המפרכת את הגוף ומשברתו, וכן פירש הרשב"ם לשון שברון, בשבת דף קטו. "מפרכין באגוזים", וכן תירגמו התרגומים, בפרך, בקשיו, וי"ל דגם הראב"ד ס"ל כן, ולכן פירש ש"ל ערוד תחת הגפנים עד שאבוא, והוא מתעבב לבוא עד שיצטער, דס"ל דבעינן פריכה מצד האדון, שהוא מקשה על עבדו, כעין המבעית את חבירו בב"ק דף צא. שפסור

בדיני אדם כי הוא ניהו דאבעית נפשיה, כך כשלא נתן האדון קצבה הפועל הוא שציער נפשיה, משא"כ כשאדון מתעבב בכונה עד שהוא מצטער, הו"ל יותר פריכה מצד האדון, הבן.

בהגהות מיימיות פ"א עבדים אות ב' כתב
דילפינן פרך מפרך האמור במצרים (והוא קצת תניא דמסייע לן) וכתב שכל הפירושים איתנהו בלא תרדה בו בפרך, דהיינו החלפת עבודת אנשים לנשים, ועבודת יום לעבודת לילה, וגם מלאכה שאינו צריך, וי"ל דלכן נאמר ג' פעמים לא תרדה (לדעת הרשב"ם בקושיא א') א' לעבודת עבד של פריכה, ב' לפה רך, ג' גם כשאינו עבד כמו שנתבאר בס"ד.

וזאת למידע, דמסתבר שגם באדם לילדיו
יש דין זה ולא תרדה בו בפרך, ולא יאמר לבתו תשמרי על הילדים עד שאני אבוא (בלי קצבה), וכל מיני עבודות שנותנים לילדים לעשות בבית, צריך להיות כדי לחנכם שלא יהיו פראי אדם, ולהיות אחראים על עצמם, שינקו מה שלכלכו, וכדומה, אבל הכל כפי כוחם, ולרצונם ולתועלתם, ברוח טובה ולא עבודת עבד וד"ל, וכענין עבדים אל יד אדוניהם כן ענינו אל ה' אלקינו עד שיחננו ויגאלנו גאולת עולם בב"א.

מילי דהספדא על הגאון רבי משה קופשיץ זצ"ל

(א) כתיב אם בחוקותי תלכו ואת מצותי תשמרו ועשיתם אותם, ונתתי

גשמיכם בעתם ונתנה הארץ יכולה ועץ השדה יתן פריו וגו', וכמה קולמוסין נשברו לבאר הלשון "תלכו", ולפי רש"י שפירש שתהיו עמלים בתורה הו"ל אם בחוקותי תעמלו, ולפי הספורנו שפירש שהוא מלשון התנהגות, הו"ל אם בחוקותי תתנהגו, ולפי רבינו בחיי שפ"י דקאי אשמירת שמיטה ויובל הו"ל אם חוקותי ומצותי תשמרו, ומפורסמים הם מ"ב הפירושים שפירש האוה"ח הק' על פסוק זה, וחלק מפירושו מתרצים קושייתנו, ונחדש בעז"ה עוד פירוש חדש שנוגע לענינינו ביום מר זה שכאנו להספיד צדיק שאבד.

(ב) בשבת דף קנג. אמר רב יהודה בריה דרב שמואל בר שילת משמיה דרב מהספדו של אדם ניכר אם בן עוה"ב הוא אם לאו, (פירש"י שאם כשר היה הכל בוכים עליו, ומורידין דמעות, ומספרים שבחו, ויש לדייק בכפל הלשון בוכין ומורידין דמעות שלכאוי היינו הך וי"ל שבא לרמוז שגם מי שאינו יכול בטבעו להוריד דמעות ידבר בקול בוכים כמו שכתבו הפוסקים לענין תפילת ימים נוראים ותיקון חצות ואמירת קינות בט' באב), איני והאמר ליה רב לרב שמואל בר שילת אחים לי בהספדא דהתם קאימנא, (פירש"י בשעת הספד, ואשמע איך תתחמם, אלמא איצטרך לרב לאזהוריה אהספדא, וכיון דרב גברא רבה וכן עוה"ב, למה ליה לאזהוריה, הא אמר מהספדו ניכר), לא קשיא, הא דמחמו ליה ואחים, הא דמחמו ליה ולא אחים, (פירש"י לעולם חמומי בעי, שאין בני אדם נכמרים כל כך על זקן, (עיין מהרש"א שם) ומיהו לאדם חסיד כי מחממו בהספדא מחממי וככו כולו, ולמי שאינו חסיד כל כך מחממו ליה ולא מחממו עכ"ל), ומוכן לפי"ז הא דאמר ר' זירא בברכות דף ו': אגרא דהספדא דלוי, ופירש"י להרים קול בלשון נהי ועגמת נפש שיבכו השומעים עכ"ל, והיינו כדי שידעו הכל שהוא בן עוה"ב, והו"ל יקרא דשכיבי אבל עדיין

ארל כוונת

קובץ תורני, איחוד אברכים חניכי הישיבות דוממה, ירושלים עיה"ק ת"ז

מורנו הגאון רבי נפתלי קופשיץ שליט"א

לא תרדה בו בפרך בן חורין ובזמן הזה

בשערי תשובה לרבנו יונה שער השלישי פרק ס' כתב 'ובאחיכם בני ישראל איש באחיו לא תרדה בו בפרך' לא ישתעבד אדם בחבריו ואם אימתו עליהם או שהם בושים להחל דבריו לא יצוה אותם לעשות קטנה או גדולה אלא לרצונם ותועלתם, ואפילו להחם צפחת מים או לצאת בשליחותו אל רחוב העיר לקנות עד ככר לחם. אבל אדם שאינו נוהג כשורה מותר לצוותו לכל אשר יחפוץ עכ"ל.

ושמעתי משמו של הגרי"ד סאלוויצקי זצ"ל ראש ישיבת בריסק שהקשה ממה שאמרו בתו"כ פרשת בהר עה"פ שנא' בעבד עברי ילא תרדה בו בפרך, בו אי אתה רודה בפרך אבל אתה רודה בן חורין בפרך. והובא בהגהות מימוניות פ"א מעבדים וכן הובא במג"א סימן קס"ט יעו"ש, וברבנו יונה הנ"ל מבואר דגם בן חורין איכא לאו דלא תרדה בו בפרך וצ"ע. וכן הקשה על מה שפרשי סוף פרשת בהר עה"פ 'איש באחיו' מלמד שאפילו נשיא בעמיו ומלך במשרתו לא ירדה בם בפרך, וקשה כנ"ל שהרי בני חורין הם ונתמעטו מאיסור זה. כמבואר בתורת כהנים.

וכן ראיתי שהקשה בספרו של הגרי"פ על הרס"ג [ח"ב עמוד צ"ה] על מה שפירשו הראב"ד בשטמ"ק ב"מ דנ"ט: והריטב"א שם על הא דאמרו שם הלוחץ את הגר עובר בשלשה, ופירשו דהני שלשה לאוי. הם תרי לא תלחץ דכתיב גבי גר ועוד לא תרדה בו בפרך דכתיב בישראל, ולמשנית בתו"כ דבן חורין ליתא להאי איסורא, קשה דהא גר אינו נמכר בעבד עברי דכתיב ושם אל משפחתו כמו שאמרו בגמ' ב"מ דע"א. ונפסק ב"מ פ"א מעבדים ה"ב, וע"כ דבן חורין איירי ואמאי יש בו איסורא דלא תרדה בו בפרך.

יבואר משי"כ בקצוה"ח דח"ע וחכ"ח אסור לעבוד בו בפרך

והנה במנח"ח מצוה שמ"ז הקשה כן על משי"כ בקצוה"ח סימן קע"א לבאר דעת הרשב"א שבת דף ד'. שחידש דכחצי עבד וחצי בן חורין ליתא לעשה דלעולם בהם תעבדו. וביאר בקצוה"ח דטעמא דמילתא משום דמאחר דאסור לרדות בו בפרך ביום שעובד את רבו דלגבי איסורא וקדושת הגוף ידדי' א"א

(ו) והנה בעיקר שיטת הרשב"א שישב ההיא דח"ע וחכ"ח כופין את רבו לשחררו משום שאין מצוין עליו בעשה דלעולם בהם תעבדו. ומבואר דלא הוי ניהא להרשב"א הא דכתבו התוס' דלצורך מצוה רבה כפרי' ורבי' אומרים לו לאדם חטא כדי שיוכה חברך, להכי כתב דבחי' וחכ"ח לית ביה עשה דלעולם בהם תעבדו ובביאור הגרי"א סוף סימן ש"ז כתב דהרשב"א לשיטתו אויל שכתב בתשובה הובא בב"י שם דמי שנלקחה בתו לשמד ורצה לצאת בשבת להצילה משמד אסור לו לחלל שבת להציל בתו משמד אע"פ שהוא חלול שבת לצורך מצוה רבה. וכ"ז הוא לשיטתו שלא התירו בח"ע וחכ"ח לשחררו אלא משום דלית ביה איסורא דלעולם בהם תעבדו. אבל להתוס' דס"ל דלצורך מצוה רבה אומרים לו לאדם חטא כדי שיוכה חברך. הכא מותר לאב לצאת חוץ לתחום ולחלל שבת כדי להציל בתו משמד, וכ"כ בשו"ע שם כדעת התוס'.

מנחם אב תשס"ה

קובץ מס' 45

בענייני דיומא

וירל ע"י

איחוד אברכים חניכי

הישיבות דוממה

עורך: אליהו גוט

המ"נ 38/13

הנצחה, פרסום והפצה:

ר' לוי לנדמן

5371789 5373890

תגובות והערות: ת.ד.

50184 ו-8

תוכן:

1 מורנו הרב שליט"א

לא תרדה בו בפרך

בן חורין ובזמן הזה

4 הרב חיים דוד פריימן

זימן בכלי רכב

5 הרב נחמיה רוט

ברכה הסמוכה לחברתה

בתפילת הדרך

6 הרב רחמים מ. שעיר

חמשה עשר באב

7 הרב מנחם גולדבאום

שב דנחמא

8 הרב מנחם אדלר

דרכא אחרינא בכל יום

ובימי נופש

10 הרב זאב מרגלית

שאלות המצוות

בבייביסטר

13 לקט הלכות שכיחות

בנסיעה לים

קובץ 'ארוממך' הבא

יצא בס"ד לקראת

ראש השנה

ויעסוק בעוה"ת

בענייני דיומא

ניתן למסור חבורות

עד ט"ז אלול

בקובץ הבא יתפרסם בע"ה

מדור סקירת ספרים

חביבין דברי סופרין

ממחברי השכונה

קובץ זה מוקדש לעילוי נשמת

הרב ר' שלום בהר"ר אריה לייבוש פויגל ז"ל

נלב"ע י' תמוז תשנ"ט

ת.נ.צ.ב.ה.

והנראה בזה דהנה ברמב"ם פ"א מעבדים ה"ז כתב דאסור לעבוד בע"ע עבודת עבד. במה דברים אמורים בע"ע "שדעתו שפלה במכירתו" אבל ישראל שלא נמכר מותר להשתמש בו כעבד שהרי אינו עושה מלאכה אלא "ברצונו ומדעת עצמו" עכ"ל. ומבואר דטעמא דבבן חורין ליכא להאי איסורא משום שעושה מרצונו, ולפי' פשוט דמשנ"ת בש"ס דגם בבן חורין שנוהג כשורה אסור לעבוד בו בפרך, זה אינו אלא במשתעבד בהם בע"כ. ומ"מ אמרו דבאנשים שאינם נוהגים כשורה הרי הוא משתעבד בהם בפרך אבל בישראל שנוהג כשורה אסור להשתעבד בו בע"כ משום שאינם עושים מרצונם.

וכן מבואר להדיא בר"ש משנץ על התורה כהנים שכתב על מה שאמרו, רודה אתה בבן חורין בפרך "אם הוא שכירו ונשתכר לעבודה קשה", ומבואר כמשנ"ת שרק בזה שנשתכר לעבודה קשה שרי שמדעתו ורצונו הוא, וכן מבואר במג"א סימן קס"ט סק"א בשם הש"ת שכתב דאנו מניחים לעבדים להוליך אלינו אחרינו למרחץ ולנעול מנעלינו דהוי כאילו התנו על כך עכ"ל. והיינו משום שהוא מדעתו של עבד, ויעוין במג"א שהביא הדרשא דאתה רודה בב"ח בפרך, וכתב ע"ז "ועבדים שלנו כב"ח חשיבי שיכולים לחזור בהם יעו"ש.

ולהנ"ל אתי שפיר מש"כ הקצוה"ח דאסור לעבוד בח"ע וחב"ח בפרך, משום דבח"ע וחב"ח שחייב לעבוד את רבו ביום שעובד לרבו שפיר דעתו שפלה במכירתו ובכה"ג אסור לעבוד גם בבן חורין, דהא כשמחוייב לעבוד אצלו שפיר דעתו שפלה עליו, וכ"כ בקהלות יעקב שבת סימן ג'. ומיושב נמי שיטת הראב"ד והריטב"א שכתבו דבגר יש בו ל"ת דלא תרדה בו בפרך אף שהוא בן חורין, וצ"ל כמשנ"ת דמ"מ במקום שמוכרח לעבוד אצלו מחמת איזה סיבה והוא לוחצו אסור לעבוד בו בפרך שאינו מדעתו ומרצונו ופשוט.

ולפי הנ"ל אתי שפיר מש"כ רבנו יונה דמי שעושה משום מוראו או שמתבייש ממנו נמצא שאינו אינו עושה מרצונו ובוזה שפיר קעבר על לא תרדה בו בפרך. ובאמת הוא חידוש נוסף שחידש רבנו יונה שגם בזה חשיב שמוכרח לעובדו עובר על לא תרדה בו בפרך. (ולכאורה משמע מכל זה דעבד עברי שעבד בו רבו בפרך לא עבר אלא איסורא. אבל משום דיני ממונות שפיר אמרין דמשעבד לרבו לכל מה שיעבידו דאי נימא שאינו משועבד לו לעבוד עבודת עבד ועבודת פרך א"כ גם עבד עברי אינו

לחלוק אותו, וגם ביום שעובד את רבו הרי הוא חב"ח, וכמו שאסור בשפחה גם ביום שעובד את רבו כמבואר בגיטין דמ"ב ע"א, הכי נמי דאסור לעבוד בו עבודת פרך ועבודת עבד גם ביום שעובד את רבו, ולהכי לא מקיים בו לעולם בהם תעבודו דכשאי אפשר לעבוד בו כמו בעבד כנעני לא מתקיים בו לעולם בהם תעבודו עכ"ד. והקשה במנח"ח מהא דמבואר בתורת כהנים דבב"ח ליכא איסור דלא תרדה בו בפרך וא"כ אמאי אסור לעבוד בחצי עבד וחב"ח בפרך, הא בחצי עבד וודאי שריא לעבוד בו בפרך דהא עבד כנעני הוא וחב"ח נמי שריא כמש"כ בתו"כ הנ"ל ונשאר בצ"ע.

ובאמת בטעמא דהרשב"א היה אפשר לומר דלא מקיים לעולם בהם תעבודו משום שאינו עובד בו לעולם שהרי יום אחד אינו עובד את רבו וכ"כ בטו"א חגיגה ב' וכן הוא בשו"ת נוב"ת אהע"ז ק"ד [אבל סברא זו צ"ע קצת דהא עד כמה שיש כאן עבד כנעני עובד בו לעולם אלא שבבן חורין א"א לעבוד בו אבל בע"כ עובד בו לעולם אמנם באמת גם ביום שהוא עובד את עצמו הרי הוא חצי עבד ואינו יכול לעבוד בו ושפיר לא מקיים בו לעולם בהם תעבודו וצ"ע ויעוין קה"י גיטין. אבל על הקצוה"ח קשה שפירש דטעמא משום דא"א לעבוד בו עבודת פרך ועבודת עבד ויקשה כנ"ל.

ובאמת מה שנתבאר בתו"כ דבב"ח אתה רודה בפרך לכאורה מגמ' ערוכה ב"מ דף ע"ג נתבאר להיפך, דאיתא התם דבני אדם שאינם נוהגים כשורה מותר להשתעבד בהם בפרך והובא בר"מ פ"א מעבדים וכן ברבנו יונה הנ"ל, ולכאורה התם משמע דבבן חורין איירי, ולפי' מבואר דאם נוהגין כשורה אסור לעבוד בהם בפרך, ולמש"כ בתורת כהנים א"כ בבן חורין אף אם נוהגים כשורה שרי לעבוד בהם בפרך ומהו האי דינא דנתחדש דאנשים שאינם נוהגים כשורה מותר לעבוד בהם בפרך הא בכל אדם נמי מותר. וע"כ דגם בכל אדם אסור וצ"ע מתו"כ הנ"ל.

ובספר קרבן אהרן על התו"כ כתב דהגירסא בתו"כ עה"פ בו אי אתה רודה בפרך אבל אתה רודה בבן חורין שאינו נוהג כשורה בפרך. וכן מבואר בפירוש רבנו הלל על התו"כ, ונמצא לפ"ז דגם בב"ח אסור לרדות בפרך ורק באינו נוהג כשורה התירו לרדות בבן חורין, ולא בעבד עברי אע"פ שאינו נוהג כשורה. ומיושב שפיר הש"ס שלא יסתור להתו"כ, אבל ברמב"ם לא משמע כן וכן בר"ש משנץ בביאורו על התו"כ אינו מבואר כן יעו"ש וצ"ע.

בקושיית האחרונים מגיטין דליח דמבואר התם
דב"ש וחב"ח איכא עשה דלעולם בהם תעבודו

והנה במנח"ח שם הקשה על הרשב"א מגמ'
ערוכה גיטין דליח שאמרו דההיא אמתא דהוו
עבדי בה איסורא ואמר אביי אי לאו דאמר ר"י
אמר רב כל המשחרר עבדו עובר בעשה הוי
משחרר לה, והקשו דהא ההיא חצי שפחה וחצי
ב"ח דהוי קעברי איסורא ושחררו אותה כדי שלא
יכשלו בה רבים ותימצו דשאני ח"ש וחב"ח דא"א
להשיאה לא לעבד ולא לישראל יעו"ש, והקשה
במנח"ח דמאי מייתי ראי' מח"ש וחב"ח הא
להרשב"א ליכא איסורא כלל בח"ש וחב"ח,
דב"ש וחב"ח כתב הרשב"א דליכא לעשה
דלעולם בהם תעבודו. והאריכו בזה האחרונים
יעויין בחתם סופר בחידושו בגיטין שם.

וראיתי בקצוה"ח הנדפס מחדש נדפס בסופו
תשובה מבעל קצוה"ח על קושיא זו ותירץ
בתירוץ בתרא דיד' וכ"כ בחת"ס בחידושו
בגיטין בחד תירוצא דהתם הא איירי בשפחה
שאינה נוהגת כשורה שהיתה מפקרת עצמה ובוזה
ליכא לאיסורא דלא תרדה בו בפרך כמו שאמרו
בב"מ דע"ג: וא"כ שפיר מקיים בה לעולם בהם
תעבודו ואסור לשחררה ולהכי שפיר מייתי ראי'
דבמקום תקלה דרבים מותר לעבור על עשה
דלעולם בהם תעבודו.

אבל לדבריהם נמצא שמה שאמרו במשנה
דח"ע וחב"ח מותר לשחררו כדי שיתקיים לשבת
יצרה וכתב הרשב"א דטעמא משום דלית בה
עשה דלעולם בהם תעבודו, ולדבריהם אם ח"ע
וחב"ח אינו נוהג כשורה אסור לשחררו דשפיר
מקיים בו לעולם בהם תעבודו וכמשנ"ת, וצ"ע.
שמסתימת המשנה והגמ' לא משמע דאיכא גוונא
דאסור לשחרר חצי עבד וחצי בן חורין.

[עוד ראיתי בחת"ס שתירץ באופן פשוט יותר
דכוונת הרשב"א הוא משום דא"א שימשיך
עבדותו של ח"ע וחב"ח לעולם שהרי אינו יכול
לישא שפחה ולא לישא ב"ח וכשאי אפשר
לימשך עבדותו לדורות עולם לא מקיים ב"י
לעולם בהם תעבודו משא"כ בח"ש וחב"ח
שיכולה לינשא לע"ע והולדות יהיו חצי שפחה
וחצי ב"ח שפיר ויהיה העבדות שלה לדורות
עולם שפיר מקיים בה לעולם בהם תעבודו ושפיר
אייתי ראי' דבמקום שלא יכשלו בה בנ"א שרי
לשחררה.]

מוכרח לעובדו עבודת פרך ואינו עובדו אלא
מדעתו ומרצונו וצ"ע.

בדין בנו ותלמידו אם מותר לרדות בהם בפרך

והנה יעויין בכס"מ פ"א מעבדים היז שכתב
דמקורו של הר"מ שהתיר לעבוד בבן חורין בפרך
מהא דאיתא בתורת כהנים דבבנו ותלמידו מותר
לעבוד בהם בפרך ומוזה למד הר"מ דה"ה דבבן
חורין ונתן טעם לדבר עכ"ל, וכבר העיר במקורות
וציונים בדפוס שבתי פרנקל דאיי"צ לזה דהא
בתוי"כ מפורש להדיא דבבן חורין מותר לעבוד בו
בפרך ואיי"צ להראות מקורו מבנו ותלמידו ע"כ.

אמנם למשנ"ת צ"ב אמאי שרי להשתעבד
בבנו ותלמידו הא התם עושים הם מיראתו
ומוראו או מבשתו, ולמשנ"ת ברבנו יונה בזה
עובר משום לא תרדה בו בפרך שהרי אינו עושה
מדעתו ומרצונו, והכס"מ שכתב שהר"מ נתן טעם
למש"כ בתוי"כ דשרי להשתעבד בבנו ותלמידו
משום שעושה מרצונו, דבריו צ"ע הא בבנו
ותלמידו מסתברא שאינם עושים כ"כ מרצונם
שהרי מוכרחים הם לעשות מה שנצטוו מחמת
מוראם ובושתם. ואפשר דהכס"מ פירש דרך ע"ע
שדעתו שפילה עליו במכירתו אסור לעבוד בו
בפרך וסברא זו אינו קיים בבנו ותלמידו אף
שעושה משום שמפחד להמרות אביו ורבו, אבל
למשנ"ת ברבנו יונה יקשה אמאי שרי להשתעבד
בבנו ותלמידו וצ"ע.

ואפשר דס"ל לרבנו יונה דבבנו ותלמידו הרי
הוא משתעבד בהם לצרכם כדי לחנכם ושיהיו
תחת מרותו כדי שיקבלו ממנו וכמש"כ הגרש"ש
בהקדמתו יעו"ש. ויעויין מהרי"ץ חיות ב"מ דף
מ"א מש"כ על הגמ' א"ר יוחנן מאן דמתרגם
חבית אליבא דחד תנא מובילנא מאניה בתרי'
לבי מסותא' שכתב דכל מלאכות שהעבד עושה
לרבו תלמיד עושה לרבו. ולהכי יעשה לו מלאכה
שהעבד עושה לרבו והוא להוליך כליו לבית
המרחץ יעו"ש שהאריך בזה.

אמנם בחינוך מצוה שמי' במצוה דלא תרדה
בו בפרך כתב דמצוה זו אינה נוהגת אלא בזמן
שהיובל נוהג, אבל בזה"ז שאין קנין עבד עברי
נוהג אין נוהג איסור זה, ומ"מ כתב דראוי לו
לאדם להזהר בענין מצוה זו גם היום בהיות
עניים בני ביתו ולהזהר בה הרבה ויתן אל לבו כי
העושר והעניות גלגל החחר בעולם וכו' יעו"ש.
ומבואר דמדינא ליכא איסורא בזה"ז, ודלא
כמש"כ ברבנו יונה.

עומקא דפרשה

בגדר האיסור

ביאור דברי השע"ת בענין לא תרדה

ערש"ק כ"א אייר תשס"ט

גדר האיסור בבן חורין

הפציר בדרשן לשמוע משמיע

הפציר בדרשן לשמוע משמיע

פר' בהר בחורין ענין לא תרדה בפרך

להפציר בדרשן לדרוש כשאנו מעוניין

הרב הלל גלר

שאלה: מעשה שאירע בקרב בי רב דוד יומא, שמגיד שיעור אחד לא הגיע, וביקש המארגן מאחד מהמשתתפים, שהיה ידוע לדרשן שיפלא את מקומו. הדרשן הנ"ל לא רצה לדרוש מכל מיני סיבות, אך משום כבודו של המארגן, הוא לא יכל לסרב והסכים לדרוש. ועתה הגיע המארגן ושאל האם עשה כדן, או שמא עבר על האיסור של תרדה בו בפרך?

תשובה: כתב רבינו יונה בשערי תשובה (שער ג אות ט) "ובאחיכם בני ישראל איש באחיו לא תרדה בו בפרך" (ויקרא כה, מו). לא ישתעבד אדם בחבריו, ואם אימתו עליהם או שיהם בושים להחל דברו, לא יצוה אותם לעשות קטנה או גדולה, אלא לרצונם ותועלתם, ואפילו להחם צפחת מים או לצאת בשליחותו אל רחוב העיר לקנות עד ככר לחם, ע"ל. מבואר בדברי רבינו יונה, שכל פעם שאדם מבקש מחבירו דבר שאינו מעוניין לעשותו, והוא מסכים וקיים משום שבושים לסרב לו, יש בזה איסור של לא תרדה בו בפרך, ומפשטות לשון משמע שהוא איסור תורה, ויעוין בתשובות ומהנהגות (ח"א סמן תקמ) שהביא הגר"מ שטרנבוך שליט"א שמרן הגר"ז מבריסק הקפיד מאוד על דברי השע"ת תשובה, ולכן נזהר שלא לבקש משום אדם לעשות עבורו דבר, ואפילו להביא לו את כובעו וכדומה.

והנה בתשובת הנ"ל, הביא מעשה שהיה אצל החזו"א, ומעשה זה מובא גם בספר מעשה איש (ח"ה עמ' קלו) ביתר הרחבה, שפעם אחת ישב החזו"א באסיפת רבנים ושחק כדרכו. וביקשו הגאון רבי אלחנן וסרמן שיאמר דברי תורה, ואף שידוע שאינו רוצה לדבר בפני ציבור, ואם כן כשמבקשו על כך הרי יש בזה משום לא תרדה בו בפרך לפי דברי הרבינו יונה הנ"ל, מכל מקום אמר ר' אלחנן שבדברי תורה שאני, ואז הציע החזו"א קושיא אחת, והגר"ש שקאפ אמר על כך תירוץ, והחזו"א לא התערב במה שדיברו שם, והוסיף החזו"א ואמר להגר"ש שטיינברג שהוא עצמו סבר שאין נפ"מ בין דברי תורה לשאר דברים, וגם בדברי תורה שייך הלאו דלא תרדה בו בפרך, אלא שמחמת כבודו של ר' אלחנן וסרמן אמר את הד"ת.

והעיר שם בהערה בשם הגר"צ שטיינברג מהמבואר במסכת פסחים (דף סב עב) רבי שמלאי אתא לקמיה דרבי יוחנן, אמר ליה ניתנו לי מר ספר יוחסין... כפיה וארצי, יע"ש. הרי שמותר לכופו ללמוד תורה, למדות שאינו מעוניין בכך, ויתירץ שאולי י"ל שבכופו לדבר מצוה שאני, ובזה לא נוהג הלאו, והכא הוי דבר מצוה, כי יש מצוה ללמד לתלמידים, ואולי לכן סבר ר' אלחנן שבדברי תורה שאני, אך החזו"א סבר שבאסיפת הנ"ל אין זה נחשב ללימוד התלמידים, כי כולם היו גדולי תורה.

והנה יש להביא ראיה ליסוד זה, שבלימוד תורה לתלמידים אין איסור של לא תרדה בו בפרך, מהמבואר במכילתא משפטים (מסכתא דנוזיקין פרשה א) וז"ל: שש שנים יעבוד, שומע אני כל עבודה במשמע... אבל בבנו ובתלמידיו שאני, יע"ש. ויעוין במסכת עבדים לגר"ח קניבסקי (פ"ב אות מה) שצ"ל לדברי המכילתא, וביאר את הסברא בזה דכיון שיש מצוה עליהם לכבדו ולהנותנו, וכדאמרין בכתובות (צו ע"א) המונע תלמידו מלשמשו מונע ממנו חסד, הויכאילנ מצווה לתועלתו והנאתו, יע"ש.

והנה לפי מהתבאר סבר החזו"א שאין הוא בגדר רב שצריך ללמד לתלמידים, אך ר' אלחנן סבר שלכל גדולי ישראל יש מה ללמוד מהחזו"א, ולכן יש לו דין של רב לתלמידים, ויש לענין, לפי מה שס"ל לחזו"א שהיה בזה איסור, מדוע הסכים לדבר משום כבודו של ר' אלחנן, ולא חשש שמכשילו בלא תרדה בו בפרך, שהרי סרס דיבר שלא מרצונו.

ואולי יש לומר שמכיון שידע שכל כוונתו של ר' אלחנן היא לשם שמים, והוא עבד לעבדי ה', הרי שבזה לא שייך כלל לומר שיש איסור של לא תרדה, מכיון שאין זה נחשב שהוא רודה, אלא שכל השומע בקולו, הוי כשומע בקול השכינה, ואם כן בכל מקרה אין בזה איסור, אלא שרבי אלחנן משום ענוותנותו לא ס"ל שזה טענה להסיק האיסור, אלא סבר שהחזו"א יכול ללמדם תורה, והחזו"א לפי ענוותנותו סבר שאין הוא מחוייב ללמד את גדולי ישראל תורה, אך ידע שיש מצוה לשמוע בקול גדול הדור.

עכ"פ בענינו, שהיה חסר מגיד שיעור, והיה כאן חשש של ביטול תורה דרבים, והיה כאן אחד שהיה מסוגל ללמד את הרבים תורה, לכאורה הוא היה מחוייב למסור שם שיעור, ואם כן מי שלחץ עליו לא עבר כל איסור, ואדרבה הוא זיכה אותו בהרצת תורה לרבים.

עוד יעוין בספר דרך שיחה (עמ' שצט) שהסתייפלי הקפיד שלא לכתוב מכתבים של בקשות לאנשים פרטיים, כי חשש משום לא תרדה, והיה מוכן לכתוב רק בצורה כללית, ונראה דאע"פ שהיה מדובר בדבר מצוה, ובה יתכן שאין כל איסור, אולם בכל זאת חשש מהסתייפלי שמה מקבל המכתב יתן יותר ממה שמחוייב לפי הדין, רק מפני שקיבל מכתב מהסתייפלי, נמצא שאין עושה זאת בשביל המצוה, אלא רק בשביל המכתב, ואין זה מצוה, וממילא יש בזה חשש של לא תרדה.

גדר האיסור בבן חורין

הרב ישראל חיים סלושץ

"לא תרדה בו בפרך" (כה, מג), "ובאחיכם בני ישראל איש באחיו לא תרדה בו בפרך" (שם פסוק מו), ודרשו חז"ל (ספרא סי' צב) בו אין אתה רודה בפרך, רודה אתה בבן חורין בפרך. וכן פסק הרמב"ם (פ"א מעבדים ה"ז) וז"ל: "במה דברים אמורים בעבד עברי, אבל ישראל שלא נמכר מותר להשתעבד בו כעבד, שהרי אינו עושה מלאכה זו אלא ברצונו ובדעת עצמו. ואף שדברי הרמב"ם קאי על לאו דלא תעבוד בו עבודת עבד, משמע דהכל אחד). אך בשערי תשובה (שער ג אות ט) כתב וז"ל: לא ישתעבד אדם בחבריו, ואם אימתו עליהם או שהם בושים להחל דברו לא יצוה אותם קטנה או גדולה, עכ"ל. מפורש בדבריו דאף בבן חורין קאי לאו זה. וצ"ע וזה דלא כהמכילתא.

עוד יל"ע, מדוע הוצרך הרמב"ם ליתן טעם דבבן חורין אינו עובר "דעושה מרצונו".

והנראה, דלכאורה נראה פשוט דכשהאדון מצוה את עבדו לעבוד לו עבודת פרך, חייב העבד לשמוע לו ולעבוד, דאל"כ מדוע עבר האדון על לא תרדה בו בפרך, הא העבד לא היה חייב כלל לשמוע לו, וע"כ דחייב לעבוד לו, וע"ז צוותה התורה את האדון שלא יתבע את העבד לעבוד לו בפרך. א"כ מבואר דגדר האיסור הוא לרדות אחר לעבוד לו עבודת פרך, ובעבד צורת הכפיה היא ע"י שדורש ממנו לעבוד לו, דכיון שחייב לשמוע לו, כך כופהו.

ומעתה י"ל דס"ל לרבינו יונה דה"ה בבן חורין, אף שאינו עבד שחייב לשמוע לציוויו, אבל אם כופהו "בחזקה", ה"ז עובר על לאו זה. אלא דרבינו יונה מחדש עוד דאין צריך שיכפנו דוקא בחזקה ע"י כפיה ממש, אלא כל שאימתו עליהם או שהם בושים ממנו, ו"כ נקרא כפיה ואסור. ומש"כ בספרא דבבני חורין שרי לעבוד, זה כמש"כ הרמב"ם דעושה מרצונו, אז אינו עובר דלא כפהו, אבל אם כפהו אף בבן חורין עובר.

ואתי שפיר מדוע הוצרך הרמב"ם ליתן טעם [דבן חורין עושה מרצונו], דזה עיקר האיסור - לכפות אחר לעבוד עבודת פרך.

וכן נראה מדברי הרמב"ם בהמשך דבריו, דככתב (בה"ח) דאנשים שאינם נוהגים כשורה מותר לרדותן בחזקה וכו' (והוא מגמ' ב"מ עג); משמע דהנוהגים כשורה אסור לרדותן אף בבן חורין.

ולפי"ז יובנו דברי הקצוה"ח (סי' קעא) שכתב דבחציו עבד חציו בן חורין אסור להשתעבד בו בפרך, דכיון שחציו בן חורין נמצא דעובר על לא תרדה בו בפרך, והקשה המנחת חינוך (מצוה שמו אות ב) הא במכילתא נאמר דבבן חורין מותר להשתעבד. ולהנ"ל שפיר דכיון שכופהו [מצד החצי עבד שבן] לעבוד לו, הרי זה עובר על לאו דלא תרדה בו בפרך.

ובעצם דברי רבינו יונה יש להעיר, שכתב "ואפילו להחם צפחת מים", ומקורו הוא מספרא (סי' פו), אך שם כתיב "והוא אינו צריך", וכ"כ הרמב"ם פ"א ה"ו. וא"כ מדוע השמיט רבינו יונה דבר זה.

לע"נ הגאון ר' יעקב פרץ
בן ר' נתן צבי פרידמן זצ"ל

נגדר האיסור

הרב אברהם דוב קרמר

כתב הרמב"ם בפרק א' הלכה ו' מהלכות עבדים וז"ל, כל עבד עברי אסור לעבוד בו בפרך ואיזו היא עבודת פרך זו עבודה שאין לה קצבה, ועבודה שאינו צריך לה אלא תהיה מחשבתו להעבירו בלבד שלא יבטל, מכאן אמרו חכמים שלא יאמר לו עודור תחת הגפנים עד שאנא שהרי לא נתן לו קצבה, אלא יאמר לו עודור עד שעה פלונית או עד מקום פלוני, וכן לא יאמר לו חפור מקום זה והוא אינו צריך לו ואפילו להחם לו כוס של חמין או להצן ואינו צריך לו אסור ועובר עליו בלא תעשה שנאמר לא תרדה בו בפרך עיי"ש.

ועיי' תורת כהנים שילפינו לא תרדה בפרך מעבודת פרך שהיתה במצרים, שמטרתה היתה לצערם ולשבור נפשם. בשערי-תשובה פסק ג' אות ס' כתב שילפינו מהפסוק ובאחיכם בני ישראל איש באחיו לא תרדה בו בפרך, שלא ישתעבד אדם בחבריו, ואם אימתו עליהם או שהם בושים להחל דבריו לא יצוה אותם לעשות קטנה או גדולה אלא לרצונם ותועלתם ואפילו להחם צפחת מים או לצאת בשליחותו אל רחוב העיר לקנות עד ככר לחם עיי"ש. והדברים תמוהים איך ילפנו דין זה מהפסוק לא תרדה בפרך הא פרך הכונה למלאכה ללא קצבה או ללא תכלית וכמו שראינו ברמב"ם וצ"ע.

ונראה שהשערי-תשובה למד כיסוד של החזון נחום דיעוין בחזון נחום על המשניות מסכת תמורה עמוד קמ"ב שכתב לבאר הא דלא מצינו מלקות באיסור של לא תרדה בו בפרך משום דנחשב ללא הניתן להשבו, וז"ל ואם כן מי שעבר על לאו דלא תעבוד עבודת עבד ועל לא תרדה בו בפרך הוי גזלן ואינו לוקה, כמו גזלן, ואה"נ שנאמר שיתן לו שכר טרחו ועמלו מאותה מלאכה שעשה שלא כדין ולכן אף שעשה מעשה אינו לוקה וכו' דכשנמכר לו לא נמכר לו אלא ע"מ שלא לעבוד בו עבודת עבד וא"כ להאי מילתא אינו עבדו אלא הרי הוא כישראל חבירו והו"ל גזלן עיי"ש.

חזינו מדברי החזון נחום שהאיסור לא תרדה בו בפרך לא הוה איסור גרידא על האדון שלא יתעלל בעבדו, אלא מאחר ורצון התורה שלא תשתוחח ותושפל נפשו של העבד ולכן אינה רוצה שיעשה מלאכות בזווית ומפרכות, א"כ נאמר בלאו זה שלא נמכר למלאכה אלו וחורר בעבדותו כלפי אלו המלאכות, וכשרודהו בפרך בעצם יוצא שרודהו לעשות מלאכה שלא נתחייב בה, וזהו יסוד האיסור, לשעבד עבד עברי למה שלא משועבד. ולפי מה שכתבנו דברי השערי-תשובה נפלאים שהרי ביארנו שהאיסור הוא בעצם להכריח עבד עברי לעשות את מה שלא חייב וא"כ ה"ה שאסור להכריח ישראל שיעשה עבד עברי פעולה שהרי אינו חייב לעשות.

ומצאתי שהחתם-סופר בב"מ עג' הקשה איך ילפינו שמוגדר להשתעבד בבן חורין שלא נהג כשורה מהפסוק ובאחיכם בני ישראל [ומהא ילפינו נמי שאם נהג כשורה לאסור להשתעבד בו] הרי הפסוק מדבר על עבד ודלמא דווקא עבד שאינו נהג כשורה מותר לרדותו בפרך ומנלן שמוגדר נמי לרדות בן חורין שלא נהג כשורה, ותיריך כיסוד שכתבנו שלענין עבודת פרך עבד הרי הוא כבן חורין, דאינו מכור לזה, ואם מותר לרדות עבד בפרך כשאנו נהג כשורה הוא הדין שמוגדר לרדות בן חורין שאינו נהג כשורה עיי"ש וכפי מה שכתבנו זה באמת הגדר של האיסור לא תרדה בפרך, לרדות ולעשות עבודה שאינו חייב לעשותה.

ולפי הגדרה זו נראה דמאחר ואסרה תורה לעבוד בשבת א"כ כשנתנה התורה אפשרות לקנות עבד עברי לא נתנה התורה קנין בעבד לעשיית מלאכות האסורות בשבת, [וזו סברא פשוטה ולא שייך לחלק בין לא תרדה שזה בדיני העבדות לבין חילול שבת שזה מהלכות שבת] וכיון שכן אם האדון יכפהו לעשות מלאכה שאסורה בשבת [או לחרוש שדה בשבת שמיטה] יעבור האדון באיסור של לא תרדה ולפי דברי החזון נחום לכאורה נמי ילקה שהרי שכר שבת אסור לשלם ואם כן הלא לא ניתן להשבו, ונראה עוד דלשיטת הראשונים ששבת דחיה אצל פקוח-נפש ולא התורה עיין טור סימן שכח ובנושאי כליו שם, אם כן מאחר ומצד המלאכה היא מלאכה האסורה אלא שהמצוה של הצלת נפשות דוחה אותה [ועיי' רש"י פסחים כד': שלמ"ד טומאה דחיה דציבור פסח שבא בטומאה נחשב לפסח פסול ולכן אין בו איסור שבירת עצם וה"ה לגבי שבת המלאכה היא מלאכה איסור אלא שפקוח נפש דוחה אותה] ולמלאכות אסורות העבד לא נמכר, לא יוכל האדון לשעבדו לעשות אפילו מלאכות שהותרו משום פקוח-נפש, אולם לפוסקים ששבת היא לגבי פקוח-נפש כחולק שפיר יוכל לשעבדו וצ"ע.

ביאור דברי השע"ת בענין לא תרדה

הרב מנחם גרפל

כתב רבינו יונה בשערי תשובה ש"ג אות ס': ובאחיכם בני ישראל איש באחיו לא תרדה בו בפרך. לא ישתעבד אדם בחבריו, ואם אימתו עליהם או שהם בושים להחל דבריו, לא יצוה אותם לעשות קטנה או גדולה, אלא לרצונם ותועלתם, ואפילו להחם צפחת מים או לצאת בשליחותו אל רחוב העיר לקנות עד ככר לחם, אבל אדם שאינו נהג כשורה מותר לצוותו לכל אשר יחפוץ עכ"ל. ומדעביא איסור זה בכלל הלאוין שאין בהם מעשה משמע דס"ל דאיסור לאו גמור יש כאן ולא אסמכתא.

ויש לתמוה על דבריו ז"ל בתרתי, חדא דמשמע דמפרש הפסוק לאסור השעבוד בבן חורין, ואלו בתורת כהנים שם איתא להיפך דז"ל ובאחיכם בני ישראל איש באחיו לא תרדה בו בפרך, בו אי אתה רודה בפרך, [אבל] רודה את בן חורין בפרך ע"כ, וכ"כ בספר יראים (סי' קצ"ט) ובסמ"ג (ל"ת קע"ז) שפסוק זה מיייר בעבד עברי "דבר הלמד מענינו והענין מדבר בעבדים" והביאו דברי הת"כ הנ"ל, וכן הביאו המג"א ר"ס קס"ט, וכן ברמב"ם בשה"מ (ל"ת רנ"ט) ובהלכות עבדים פ"א ה"ו הביא איסור לא תרדה בו בפרך רק ביחס לעבד עברי, ועוד יש לתמוה מ"ט אסר אפילו דברים קלים כגון להחם צפחת מים וכו' הרי הכתוב לא אסר אלא לרדותו בפרך דהיינו עבודה קשה המפרכת את הגוף ומשברתו כדפרש"י בשמות א' י"ג.

והנראה ביישוב דבריו ז"ל דהא דהתירו לרדות בבן חורין בפרך היינו דוקא בשכיר שנשכר לעבודתו כמ"ש הר"ש והראב"ד בפירוש הת"כ, והטעם במכור ברמב"ם הל' עבדים פ"א ה"ז (לענין עבודת עבד) וז"ל "בד"א בעבד עברי שפניו שפלה במכירה אבל ישראל שלא נמכר מותר להשתמש בו כעבד שהרי אינו עושה מלאכה זו אלא ברצונו ומדעת עצמו". וע"ע מג"א ר"ס קס"ט דעבדים שלנו כבני חורין דמי ויכולין לחזור בחצי היום ואין להם דין עבד, ולכאור ר"ל כיון שברשותו לחזור בו נמצא שכל מה שעושה הוא מרצונו ומדעתו ולכן אין לו דין עבד. ולפ"ז נראה דברי רבינו יונה, דדוקא בשכיר התירו אבל מי שעושה מחמת יראה או בוושה אין זה עושה מדעתו ומרצונו אלא מחמת הפחד או בוושה מחבירו וזה דומה לעבד שמשועבד לעשות מה שהאדון מצוה ולכן אף זה בכלל איסור לא תרדה בו בפרך.

וכע"ז כתב הכס"מ פ"ה מהלכות גזילה ה"ז בביאור דברי הרמב"ם שכתב דמי שנמכר מחמת דינא דמלכותא אסור לעבוד בו כעבד. ופי' הכס"מ דהוא משום דה"ל כנמכר ודינו כדין עבד לענין זה אע"פ שאינו כעבד עברי לשאר דינים. ומ"מ אינה ראייה גמורה דהתם נפשו שפלה כיון שמשועבד כמו עבד ממש משא"כ בבן חורין שעושה מחמת בוושה וכדומה אין נפשו שפלה כעבד, וכן י"ל בדברי המג"א, אמנם נראה דדוקא לענין איסור לא תעבד בו עבודת עבד דהיינו עבודה בזווה ראויה לחלק בזה אבל איסור לא תרדה בו בפרך אינו מפני הביזיון שבדבר אלא משום שמעבדו יותר מדאי ובוזה אין חילוק בין עבד לבן חורין שעושה הדבר שלא מרצונו.

וה"נ נראה לפרש בב"מ ע"ג ב' דלולא הדרשה שם שאיסור לא תרדה מיייר רק באנשים הנוהגים כשורה היה אסור לרדות בחזקה ולהשתעבד במי שאינו נהג כשורה משום איסור לא תרדה, ומשמע דאיסור זה כולל גם בני חורין כשמשועבד בו שלא מרצונו, ואכמ"ל בביאור הגמ' שם. ודי לחכימא ברמיזא.

ומה שאסר אפילו להחם צפחת מים, י"ל ע"פ מה שמבאר בתו"כ וברמב"ם ה"ו דאפילו א"ל להחם כוס מים אם אינו צריך לו כלל ה"ז עבר על לא תרדה בו בפרך, ומשמע דמלאכה שלא לצורך נקרא עבודת פרך כיון שתכליתה היא נקראת עבודת פרך, וס"ל לרבינו יונה דשורש איסור זה הוא משום שלא זיכתה תורה לאדון קנין וזכות בעבד עברי אלא למלאכתו ולשימושו לצורכו, אבל אם אין לו צורך להחם הכוס ומצוה עליו להחם רק כדי להעבירו ה"ז רודה בו שלא כדין כיון שאינו מחוייב בה. ולכן למד מכאן הר"י דה"ה בבן חורין כל שעושה שלא מרצונו אלא מחמת אימה או בוושה ה"ז בכלל איסור לא תרדה בו בפרך כיון שאינו מחוייב לעבד לו והוא מעבדו בכפייה שלא כדין. אמנם לולא דברי הר"י היה נראה לפרש שורש האיסור משום האכזריות שרודה בעבדו ללא צורך, וא"כ אין ללמוד מזה לאיסור בדינו של הר"י, ומ"מ לא מצאנו בהדיא מאן דפליג על ר"י בזה. מיהו אף אם איכא מאן דפליג נראה דלכ"ע אסור להכריח אדם שיעשה לו מלאכה שלא מרצונו וכמ"ש החת"ס בב"מ שם דהדין נותן כן שהרי אפי' ממונו של חברו אסור לשמש בו שלא מדעתו מכ"ש בגופו, ונראה דאף חייב לשלם על המלאכה שעשה לו בציוויו, ורק לענין חומר איסור ל"ת אפשר שיש חולקים כנ"ל.

השכר טוב שיהיה לו בעוה"ז, בשביל הרחמנות כדברי רז"ל והראשונים ז"ל, וזכה ג"כ בעבור זה לחיי העוה"ב.

ואדברה אך הפעם, מעשה נורא מה שנתגלה לי בחזיון לילה. זה שנים, שנפטר עשיר אחד מעשירי עירנו יע"א, שהיה חם וישר מסגני לוי ז"ל, ובעוד חודש ימים שנפטר ראיתי אותו שהיה לבוש בגדים נאים ושש ושמש ושאלתי לו על מה שזכה לכל הכבוד הזה, ואמר שזכה להיות זוכה לחיי העוה"ב, על אשר לא נשתעבד במשרתיו באכזריות ובקושי, כ"א ברחמנות שלא היה מכביד עולם עליהם זה תורף דבריו. ושוב חקרתי בדבר, וידעתי נאמנה שכך היתה מידתו הטובה, שלא לצער למשרתים שלו בשום שירות כבד, ולרחם עליהם בכל מה דאפשר, אשריו ואשרי חלקו. נמצא לפי זה כי מי שמרחם על המשרתים שלו, יש שכר פירות בעוה"ז מהחסד והרחמנות אשר הוא עושה עמו, והקץ קיימת לו לעוה"ב.

ואחרי אשר דברנו עד הנה בהנהג' האדון ובני ביתו עם המשרתים שלהם שיהיה בהנהגה טובה וכתן ובהסדר ורחמים, אבוא לבאר בהנהגת ראשי עם קדש לנשיאי ישראל ולהרבנים דיינים אשר בכל דור דור ושופטיו דור דור ומנהגיו, שיהיו נהגים לעם בני ישראל בהנהגה מיושרת להנהיג לכל אחד ואחד כפי דעתו, וברחמנות וסבלנות הרבה. ואזהרה שמענו מקרא דכתיב בס' בהר, ובאחיכם בני ישראל איש באחיו לא תרדה בו בפרך, ופרש"י איש באחיו, להביא נשיא בעמו, ומלך במשרתיו, שלא לרדות בפרך יע"ש ולא דוקא נשיא ומלך דהוא הדין גמי באשתו של מלך, ואשת נשיא, וכ"ש לשאר בני ביתו שלא ישתררו וישתעבדו בעם בני ישראל מחמת שררתם וגדולתם בפרך ובקושי אפילו בדבור, כ"ש בעבודה ול"ד נמי איש באחיו דהוא הדין נמי לאשה הבאה לפני מלך ונשיא ולפני אשתו ובניה ובני ביתו שלא לרדות בהם בפרך. ומ"ש הכתוב איש באחיו לא תרדה בו בפרך לאו דוקא איש באחיו דהוא הדין איש באשה וכדומה.

והכי איתא גברייטא בת"כ שם ס' בהר עפ"ז ובאחיכם בני ישראל איש באחיו לא תרדה בו בפרך, שדרשו ח"ל איש באחיו, אין לי אלא איש באיש, איש באשה אשה באיש, אשה באשה, מנין, ת"ל איש באחיו מ"מ יע"ש. הנה מוכח מזה כי יש אזהרה גדולה למלך ונשיא והוא הדין נמי לכל רב ושופט ומנהיג בדור, שלא ישתעבד בעמו בקושי בשום מלאכה, ואפי' בדברים לדבר עליהם קשות ולבוותם ולקללם ח"ו אסור וכמ"ש במדרש חזית ע"פ אל גינת אגוז ירדתי ח"ל ד"א מה האגוז הזה חלק וכל מי שאינו אומן לעלות בו מיד הוא נופל, כך כל מי שמשרת ישראל צריך לשמור [דף לה] את עצמו שלא יטול את שלו מתחת ידיהם, כגון משה וישעיה ואליהו. משה אמר, שמעו נא המורים. ואומר, לכן לא תביאו את הקהל. ישעיהו אמר ובתוך עם טמא שפתים, מיד ובידו רצפה. אליהו אמר כי עזבו בריחך

בני ישראל, ונאמר לו ואת אלישע בן שפט חמש לנביא תחתך עכ"ל, הרי מצינו שגדולי ישראל ומכללן גדול לחכמים, אב לנביאים, ועניו מאד שהכתוב מצינו עליו והאיש משה עניו מאד מכל האדם אשר על פני האדמה, עם כל זה בשביל שאמר שמעו נא המורים, לקה על ידם שנענש בעונש גדול שלא ליכנס לא"י. ונראה לומר כי לא היה משה רבנו ע"ה ראויה לעונש אלא כדי ללמד מוסר השכל לדורות הבאים שילמדו ממשה שלא לדבר על עם בני ישראל שום דבר קשה, לכן נענש כדי שילמדו ק"ו ממשה רבנו עליו השלום. וע"ד שאמרו בגמ' פ"ק דע"ז לא היו ישראל ראויין לאותו מעשה, ולא היה ראוי דוד לאותו מעשה, אלא כדי להורות חשובה ליתיד ולרבים כמו שיע"ש אף כאן י"ל כן גבי משה.

וכאשר דימייתי, כן בקדש חזיתי, לרז"ל במדרש והובא בילקוט ס' ואתחנן שאמרו ח"ל ויתעבר ה' כי נתמלא עלי עברה לא שחטאתי לפניו אלא למענכם בשביל שהכעסתם אותי ואמרתי כנגדכם, כך עשה לי, בשביל שילמדו הכל ממשה, ומה אם משה ע"י שאמר דבר קל כנגד ישראל לא נכנס לארץ, מי שיאמר כנגד ישראל דבר קשה עאכ"ו עכ"ל הרי לך להדיא כמ"ש כי טעם חטא זה של משה שאמר לישראל שמעו נא המורים ונענש שלא נכנס לא"י הוא כדי ללמד לדורות הבאים שילמדו ק"ו ממשה רבנו, אם שאמר דבר קל נענש, כ"ש באומר דבר קשה ובפרט אם מקלל את הרבים דחשבתו קשה כמו שכתב הרמב"ם בה' חשובה פ"ד דין ג' בכלל הכ"ד דברים שמנה שם הרמב"ם ז"ל שמעכבים את החשובה, כתב ח"ל ומהם חמשה דברים העושה אותם אי אפשר שישוכח בחשובה גמורה לפי שהם עונות שבין אדם לחבירו, ואינו יודע חברו שחטא לו כדי שיחזור לו או ישאל למחול ממנו לו ואלו הן, המקלל את הרבים, לא קלל אדם ידוע כדי שישאל ממנו כפרה עכ"ל וא"כ צריך האדם להזהר בזה מלחרף ולקלל לרבים וכ"ש בהיות רב ושופט ונשיא ומנהיג לבני דורו.

ולא מבעיא שלא לכעוס עליהם ולחרף, אלא אדרבה צריך הוא להשתדל בעדם להקריב החוצלת ככל הבא מידו ושלא למנוע איזה טובה הבא מידו ואפי' בשב ואל תעשה לעשות להם איזה עיכוב וסירוב בהיות לאל ידו למהר לעשותו איזה שאלה או איזה דבר. ואמרינן במכילתא ס' משפטים ע"פ כל אלמנה ויתום לא תענון אין לי אלא אלמנה ויתום שאר בני אדם מנין, ת"ל לא תענון דברי ר' ישמעאל, ר"ע אומר אלמנה ויתום שדרכן לענות בהן דבר הכתוב ועמ"ש המפרשים בזה דלא פליגי ר"י על ר"ע בזה דדיבר הכתוב בהווה והוא הדין נמי שלכל אדם נמי יש איסור זה שלא לענות אותם יע"ש.

עוד אמרו שם, אם ענה תענה, אחד עיני מרובה, ואחד עיני מועט, ד"א ר' אומר אם ענה תענה מגיד שאינו חייב עד שיענה רישנה, כבר היה רבי ישמעאל ורבן

שנאמר (מלכים א, כו): "ולי אני עבדך וצדוק הבהן ולבניהו בן יהוידע ולשלמה עבדך לא קרא".

גם מי שאינו מחזיק במחלוקת על המחיצים על דרך לא טוב ומושבי העון, הרי הוא נענש מפשעיהם לכל המאתם, ועובר בלאו, שנאמר (ויקרא יב, יז): "ולא תשא עליו חטא", ונאמר (חושע י, א): "מימי הגבעה חמאת ישראל שם עמדו לא תשיגם בגבעה מלחמה על בני עלוזה", פירוש: אם שם עמד (עמדו) הדור הזה לא השיגה אותו בגבעה מלחמה לבער הרע כאשר השיגה מלחמה לבני הדור ההוא. "שם עמדו" כמו: אם שם עמדו, וכן "ועזב את אביו" - ואם עזב, רצה לומר ממין חטא גבעה היתה חמאתם, (מן העת ההיא חמאתם) אכן הם היו טובים מאלה כי נקהלו ועמדו על נפשם לבער הרע. ונאמר (שופטים ה, כג): "אורו מרח אמר מלאך ה' אורו ארור יושביה כי לא באו לעזרת ה' לעזרת ה' בגבורים", ונאמר (דברים א, יז): "לא תגורו מפני איש". וכל מי שהוא לשם יתברך ימסור נפשו על קדושת השם, שנאמר (שמות לב, כו): "מי לה' אלי ויאספו אליו כל בני לוי", ונאמר (במדבר כה, ז): "וירא פינחס - ויקח רמח בידו". וחובה על כל ירא, אף כי אודה מרד לב להעיר קנאה, כי יראה והנה יד שרים וסגנים במעל, (ואמרו רבותינו - כל פירצה שאינה מן הגדולים אינה פירצה) שנאמר (עזרא מ, ב): "ויד השרים והסגנים היתה במעל הזה ראשונה".

ס' "ובאחיכם בני ישראל איש באחיו לא תרדה בו בפרך" (ויקרא כה, מו). לא ישתעבד אדם בחבריו, ואם אימתו עליהם או שהם בושים

דלתי תשובה

משכ"ב אמנם הוא ויל הביאו שם בהלכותיו בשם יש אומרים, וזו היא דעה רבינו ז"ל כאן. וכתב רד"ק מ"ל (לפירי רבינו) מותר לספר על בעלי המחלוקת, דקא אם הוא רואה שעל ידי זה שיגלה כל דבר זה לפני אנשים את גדל תרומתם בענין זה וידאו העולם שאין הדין

ס' ואם אימתו עליהם או שהם בושים וכו', שיפת רבינו ז"ל בזה שיטה חדשה

להחל דברו, לא יצוה אותם לעשות קמנה או גדולה אלא לרצונם ותועלתם, ואפילו להחם צפחת מים או לצאת בשליחותו אל רחוב העיר לקנות עד ככר לחם, אבל אדם שאינו נוהג כשורה מותר לצוותו לכל אשר יחפוץ. (ב"ם עג ע"ב)

סא "ולא תחללו את שם קדשי" (ויקרא כב, לב). זה מחייבי כריתות "כאשר יתבאר. ודע כי ההפסד והאכזרן המצוי בנפשות המון העם, הלא הוא על שפת לשון, כי הם מזכירים שם שמים לבמלה, וגם

דלתי תשובה

ארכעים יבנו לא יוסף במי שחייב מלקות אסור להוסיף שום מכה מיותרת על אחת כמה וכמה יתירי אחר שלא חייב מלקות שאין להלקותו בתנא. וזה פשוט.

שם אבל אדם שאינו נוהג כשורה מותר לצוותו וכו' כי אחך כתוב מי שאחך במצוות ולפי זה צריך לפרש מ"ש אינו נוהג כשורה היינו שלא מקיים מצוות ולא רק לא מקיים הכל כראוי, ומקורו מ"ש כבא מציעא ע"ג ע"ב וכמו שצוין, תיין בגליון הש"ס להרעק"א מה שצוין בזה.

סא הלא הוא שפת לשון כלומר שחוטאים הרבה בלשונם כמו שמבאר להלן ובאות סב, וס"ג ויחבן ג"כ לפרש הכוונה כי דבר זה תיל בשפתם ולשונם. ופעמים רבות יכשלו בזה, וכאשר יעיד החוש על הרגלים בשכונות ובחברות ש"ש שיזכירו זה פעמים רבות מאוד מבל משים כי התרגלו בכך, וכוה גורסים לעצמם ולנפשותם הפסד ואכזרן.

גם מזכירים מבלי מורא, ראה אנה תשובה לרבינו ז"ל אות י שכתב ויזר אדם שלא יזכיר שם שמים לבמלה שנאמר (דברים

הוא ולא ככל שאר הראשונים, שהוא ז"ל מפרש חזן ממשותו דקא על עבד עברי תחד על כל יחודי שלא להשתעבד בו ולא לגרום לו מידחה שאינה צריכה ממש, אפילו אם הוא רוצה בכך אם זה מחמת בושה או יראה, ולא מלבו, אסור כמש"כ כאן. אכן הרמב"ם בספ"ה"ס לית רג"ס פירש פסוק זה כמשותו דקא אעבד עברי, שלא להעבירו במה שלא צריך. ועיין בחינוך מצוה שמו, שפירש פסוק זה כך שצמיונו להעביד עבד כנעני לעולם, לחשמונו אחרי שנעקרה עבודה וזה מפרשם ולא ידיו למקש בבתינו, וזהו שאמר הכתוב אח"כ ובאחיכם בני ישראל איש באחיו לא תרדה בו בפרך, כלומר ובכן לא תצטרנו להשתעבד באחיכם וחדו גבונים כולכם לעבודת חשם, ואע"פ שיש במשמעות הכתוב שיבוא להודיר שלא להשתעבד בעבודת פרך בעבד עברי, שבאים פנים לתורה עכ"ל. ולא ידעתי עתה מקור לדברי רבינו ז"ל להדיא אמנם שמעתי הרבה מוכן שאם לעבד עברי נצמיונו שלא להשתעבד בו כמה שלא צריך לנו ולא לגרום מידחה מיותרת על אחת כמה וכמה יתירי אחר שלא עבד שלנו כלל, וזה ע"ד שאמר שכל המכה חברו עובר על

לא תרדה בו בפרך

זמן רב נסתפקתי בגודל הדיון שכתב בשערי תשובה (שער ג' אות ט') שאיסור לא תרדה בו בפרך לא ישתעבד אדם בחיבה, ואם אימתו עליהם או שהם בושים להחל רבם, לא יצה אותם לעשות קטנה או גחלה אלא לרצונם ותועלתם, ואפי' להחם צפחת מיט' עירש.

ואמר מן שיש לו דבר יפה לספר בזה, ופעם סיפר לו הגרא"ל שטיינמן שהיה מבאי ביתו של החזו"א, שפעם הייתה פגישה חשובה וגורלית באירופה באיזה עין של כלל ישראל וגורלי ישראל היו שם וביקשו גם מהחזו"א שיבא. ומן הג"ד אלחנן חסרמן ביקש מהחזו"א שיאמר ד"ת, ואמר לו אני מבקש שתאמר ד"ת אע"ג שאני יודע שקשה לך לדבר בפני אחרים, מכל מקום בדברי תורה ליכא איסורא של לא תרדה בו בפרך. וענה לו החזו"א - מנין לך שאין לא תרדה בו בפרך בדברי תורה ואעפ"כ אמר החזו"א איך קשיא שהייתה לו בתוס' ביבמות, ע"כ המעשה. (וראה בארוחת רבינו ח"ג תורה אות מא, ודיא עמ' רלג.) ואמר מן שמעתי יש לפצו פלוגתא בין הג"ד אלחנן לחזו"א אם יש איסור לא תרדה בו בפרך בדי"ת - אנו בישיבות איך עליו להתנהג? והאם מותר ללחוץ משהו להיות מגיד שיעור וכדו', או לתור שיעור או ד"ת וכדו'? אלא נראה לו שבאמת אין מחלוקת ואלו ואלו דא"ת, ותלי בסוג ב' אדם.

דעה בעצם לאמיתו של דבר, לכבד משהו לדבר באיזה אידוע או להיות מגיד שיעור וכדו' היא מילתא דכבוד. אולם תלי הדבר, אם המזכיר באיש שהוא מעורב בין הבריות ובעצם אין לו התנגדות וקושי לדבר בפנים אחרים, אין לא תרדה ללחוץ אותו לדבר, כי לאמיתו של דבר הוא ענין של כבוד ולא רדייה בפרך. וכך היה ר' אלחנן, מאד מעורב בין הבריות והלך לכאן ולשם להשפיע ולדבר וכו'. לכן הוא סבר שליכא לא תרדה בדי"ת. אבל החזו"א היה היפך זה לגמרי, ואדרבה לא ראה כלל למה שצריך להגיד איזה ד"ת - חסר דברי תורה! מי שרצה לשמוע ד"ת - שיפתח שאגת אריה - חסר! בשלמא אם יש איזה שאלה ונגשים אליז לברר והלכה - נידא, אבל סתם להגיד ד"ת - למה שיגיד? ומפני זה באמת היה קשה לדבר, ולכן סבר שיש בשבילו לא תרדה בו בפרך על ד"ת.

ולגופו של ענין, אמר מן שמדייק בשע"ת שמי שיכול בקלות לסרב לעשות הבקשה, ליכא ביה לא תרדה, ורק מי שיש לו אימה וכדו' מפני המבקש יש חשש איסור בזה. (ולא פירט יותר בגור. איסורי השליחות שבזה.) ופעם אחת נגשתי למרן שאול את פיו באיזה הלכות, ומיד אמר לי "לא תרדה בו בפרך" (שמחמת חולשתו מחוליו, לא רצה שאשאל הרבה). וחזו"ן דסובר דאיכא לא תרדה גם בדי"ת.

בעלי תשובה

כשעסקנו בבעיות העומדות בפני בעלי תשובה, והקשיים שעליהם לעבור, או ביהודים שהלכו לאיבוד התבוללות, הוא הניע את ראשו, נקש בלשונו, ופניו התעוותו מכאב.

מפי כתבם ולא מפיהם

קיבלתי ספר של חידושים, שנכתב על ידי אדם שנודע אמנם לגאון בלימוד אולם לא התפרסם ביראת שמים שלו, ושאלתי את מרן (שגם קיבל ספר זה) האם מותר לי ללמוד בו, וענה לי מרן שמותר. ושאלתי, הלוא אמרו חז"ל, אם דומה הרב למלאך השם, רק אז ניתן ללמוד תורה מפיו? וענה מרן, שהלכה זו עוסקת בתנאי קבלת תלמיד מרב, כפי שרואים אנו מתחילת הפסוק: "שפתי כהן ישמרו דעת", כלומר, כאשר אתה ניגש ללמוד לא רק מה שהרב אומר, אלא גם משפתי הכהן, דהיינו כיצד הרב אמר זאת; ללמוד כל תנועה שלו, הנהגותיו ואופן דיבורו, ביחד עם תורתו, ובה יש תנאי מוקדם של "כי מלאך השם צבאות הוא". אך כשהנך לומד מספר, אפשר לעיין בספר עם בקורת, האם מה שנמצא שם טוב ומועיל, ולכן זה מותר, בתנאי, כמובן, שאין בספר כפירה, ושהמחבר מוכר כמי שאינו נגוע בכך.

אודות מרן הגרא"מ שך זצ"ל

שמעתי מהגרי"י בורדיאנסקי שליט"א, שפעם ישבו עם מרן בביתו ודיברו אודות משי"ב בחז"ל שהעולם עומד בזכות צדיקים נסתרים, ונענה אחד ושאל מי בדור הזה שוב צדיק נסתר שהעולם עומד עליו, וענה מרן כגון "ר' לעזר שך", ותמוז והושבים שם, וכי יש לך אדם המפורסם יותר ממרן הרב שך, ואיך יעלה על הדעת שהוא מן הצדיקים הנסתרים, וענה להם מרן, כל מה שמפורסם הוא בדיעותיו אולם בעבוד הפנימית על מידות ויראת שמים, לגמרי נסתר הוא.

הרה"ג צבי פסח דרמר שליט"א

ראש כולל "הדר התורה"

חובת הזהירות בבקשת עזרה או טובה מזולתו*

א. שתי לאוין נמנו במנין המצוות. ב. בן חורין שעושה מדעתו ורצונו – או מחמת אימה או בושה. ג. עבודת עבד – שיש בה גנאי, רדיית פרץ – טורח נפש. ד. בקשת עזרה בדברים קטנים – ובדבר מצוה שיש בה טורח. ה. בקשת אב ואם ורב, מבן ובת ותלמיד. ו. המותר והאסור בשכיר. ז. המותר והאסור באורח. ח. ההשתמשות בכחן. ט. מדת חסידות.

א. אמר ה' יתבון למשה רבינו בפרשת בהר (כ"ה מ"ג): "וכי ימוך אחיך עמך ונמכר לך לא תעבוד בו עבודת עבד, כשכיר כתושב יהיה עמך... לא תרדה בו בפרץ ויראת מאלקיך, ובאחיכם בני ישראל איש באחיו לא תרדה בו בפרץ".

ב' מצוות לא תעשה הוזכרו איך להתנהג עם עבד עברי, וגם הורה לנו את המנהג הראוי לו, דהיינו: א' "לא תעבוד בו עבודת עבד", ב' "לא תרדה בו בפרץ", אלא "כשכיר כתושב יהיה עמך".

ודאי, מצוות אלו הם ככל תרי"ג מצוות, שיש בהם את פשוטו של מקרא תורה שבכתב, ואת פירושו שבעל פה הנמסר לנו ע"י מעתיקי התורה כאשר יבואר בעז"ה.

מצוות אלו נימנו ונתבאר, ברמב"ם ספר המצוות לא תעשה רנ"ז ורנ"ט, וביד החזקה קנין עבדים פ"א הלכה ו'. ספר החנוך בהר שד"ם שמ"ו. בסמ"ג לא תעשה קע"ד קע"ה. יראים קצ"ט (רפד) ר"א (רפ"ג). שערי תשובה ש"ג ס'. רס"ג ל"ת פ"ב – פ"ג.

בן חורין שעושה מדעתו ורצונו, או מחמת אימה או בושה

ג. כמו שאסרה לנו התורה ב' איסורים אלו בעבד עברי, ביארו לנו בתורה שבעל פה שהוא הדין גם בבן חורין, אסור לנו לבקש ממנו דבר עבודה או שירות, כשהוא בדרך עבדות או פרץ, כאשר יבואר בעז"ה הגדרים והציוורים למעשה. כן

(*) כיון שמצוות אלו לא נתבארו די בספרים, כעדות הגאון ר' חיים קנייבסקי שליט"א, על כן הדברים אמורים רק לעורר משא ומתן בהם ללבנם ולבארם, ובעזרת השם רוחא שמעתא לאסוקי אליבא דהלכתא.

מתבאר מדברי הרמב"ם עבדים פ"א הלכה ז', שכתב בזה"ל: "ישראל שלא נמכר, מותר להשתמש בו כעבד [כנעני] שהרי אינו עושה מלאכה זו אלא ברצונו ומדעת עצמו". עכ"ל. ודבריו הם על פי התורה כהנים פרק ז' פרשת בהר, דייקו שם מהכתובים, "בו" אין אתה עובד עבודת עבד.. ופרץ, אבל אתה עובד בבן חורין עבודת עבד ופרץ". והרמב"ם נתכוין לפרש את הת"כ שרק כשעושה הישראל הבן חורין ברצונו ומדעת עצמו מותר שיעשה לנו מלאכה, ובדרך כלל הוא רק כשמקבל שכרו על כך, אבל כשאינו נשכר לכך אסור.

ובשערי תשובה היטיב לבאר זה בלשון קדשו, שער ג' ס': "ובאחיכם בני ישראל איש באחיו לא תרדה בו בפרץ. לא ישתעבד אדם בחביריו, ואם אימתו עליהם או שהם בושים להחל דברו, לא יצוה אותם לעשות קטנה או גדולה, אלא לרצונם ותועלתם, ואפילו לחסם צפחת מים או לצאת בשליחותו אל רחוב העיר לקנות עד ככר לחם". עד כאן לשון קדשו. (ועי' בית יוסף אבן העזר סי' ע"ד שלמדים מהשערי תשובה לאוים דאורייתא) נתן לנו רבינו יונה ז"ל ב' ציורים על מלאכה הנעשית ע"י בן חורין לא מדעתו ולא ברצונו, כגון או ע"י "אימה", או ע"י "בושה".

גם המגן אברהם בסימן קס"ט ס"ק א' הביא שלי"ה (בשער האותיות נט, א' ד"ה ליתן) "רק אם התנו מראש עם השכיר מותר לעבוד בו גם עבודת עבד, וכן בפועל שיכול לחזור בו בחצי היום מותר הכל, אבל בלא תנאים אלו אסור".

וכן הוא שם בסימן קס"ט בגליון החת"ם סופר ז"ל בהדיא, "דאסור לשעבד בחנם כלל, ולא גרע מממונו שאסור להשתמש בו שלא מדעתו". ועי' גמ' בבא מציעא עג:.

וכן להדיא בראב"ד המובא בשיטה מקובצת ב"מ נט: "המאנה את הגר ולוחצו עובר בשלשה לאוין, [א' וב' ע"ש], והשלישי: שאם אסור לעבוד בפרץ ובזיון בעבד עברי, כל שכן בגר שבן חורין הוא". [כפי גירסתו בגמ' פירש כן, ע"ש] וכן הוא בפירוש הראב"ד והר"ש משאנץ ז"ל בביאור התורה כהנים הנ"ל, שרק בבן חורין שנשכר לכך מותר.

גם בקצות החושן סי' קע"א א' בסוף דבריו כתב: שבחצי עבד כנעני וחצי בן חורין ביום שעובד משום חצי עבדות, אסור להשתעבד בו בעבודת פרץ ובעבודת עבד, משום חצי בן חורין שבו, ובישראל בן חורין אסור. ועי' בדעת תורה למהרש"ם בא"ח סי' קס"ט א', רצה לדחות את דברי הקצוה"ח הנ"ל מדברי הסמ"ע ח"מ סי' שס"ט ס"ק י"ח. שכתב: "במקום שמותר להשתעבד בבן חורין מכח דינא דמלכותא דינא כב"מ עג: הוי כעבד עברי, ואסור להשתעבד בו בפרץ או בזיון משא"כ בן חורין ממש, ולכן בחצי עבד ביום שמשתעבד בו הוי גם צד בן חורין שבו כעבד עברי".

גם מבואר כן במהרי פערלא ז"ל על הרס"ג ל"ת פ"ב"ג. ועי' עוד בחרדים פרק כ"ט ע"ג.

ומדויק הדבר בלשון ספר המצוות להרמב"ם רנ"ז ל"ת: "מותר לצוות לשכיר למה ששכרו", אבל לא יותר וק"ו לבן חורין שאינו שכיר כלל שאסור.

וכל זה דלא כספר החנוך שכתב, שב' מצוות לא תעשה אלו נוהגות רק בזמן שבת המקדש קיים כשהיה נוהג עבד עברי משא"כ היום, וכבר העיר כן במסכת עבדים פ"ב בהערות של הגאון ר' חיים קנייבסקי שליט"א הערה מ"ה ע"ש.

היוצא לדינא. לצוות למאן שהוא שיעשה דבר שירות ויעזור לך בדבר מה, כגון שיביא לך ממקום אחר דבר, והוא לא יעשה כן ברצון ודעת רק מחמת בושה, או אימה, שדבר זה מצוי בכל אדם שיש בידו תפקיד, או בחור מבוגר לבקש מצעיר, צווי קטן כזה נכנס באיסור לאו דאורייתא, או "לא תעבוד בו עבודת עבד", או "לא תרדה בו בפרך", כאשר יבואר בעז"ה. ולענין בקשת דבר קטן כמו לפתוח חלון וכדו', עי' לקמן.

גם אשה מצווה, לא להעביד בעבודת עבד או בעבודת פרך ובכל הפרטים כאיש.

לענין עבודת הבית וכדומה בין הבעל ואשתו, עיין רמב"ם הלכות אישות פרק ט"ו הלכה יט-כ, ופרק כ"א כולו, ושולחן ערוך אבן העזר סימן ע סעיף ג, וסימן פ סעיף י'.

עבודת עבד – שיש בה גנאי, רדית פרך – טורח נפשי

ג. ועתה נבוא בס"ד לבאר ולפרט את גודל "עבודת עבד" "ועבודת פרך", לידע לסווג את הכלול בזה או בזה, כי פעמים 'עבודת עבד' – מותרת, 'ועבודת פרך' – אסורה. גם יתבאר דברים הנראים מותרים והם אסורים.

"עבודת עבד" הגדרתו, כמו שביארו רש"י בחומש, והרמב"ם הלכות עבדים, – "עבודה של גנאי". ובתורת כהנים שם בפרשת בהר, נתנו דוגמא שרגילים להשתמש כן בעבד כנעני: "שלא יטול אחריו בלנטיא, ולא יטול לפניך כלים לבית המרחץ". יש מפרשים 'בלנטיא' – מגבת, י"מ – כסא לישב, או מחצלת, י"מ – שק גדול.

יוצא איפוא, אם יש בן חורין עמנו ששמח לעשות מבוקשנו אפי' בלא שכר, מכל מקום ודאי גם אצלו יש דברים שהיה נמנע מלעשותם מרצונו מאליו, כגון דבר של בזיון וגנאי, אסור לבקשו לישא לדואר או מהשוק וכדו' שק גדול במיוחד, או דבר אחר שאפשר לראותו כגנאי, כמו סל עם בגדים יד שניה. וק"ו אם אינו עושה כלל ברצון כל מבוקשנו, הוי תרי לאוין גם עבודת עבד – דרך גנאי, וגם עבודת פרך – דרך הכרח.

"עבודת פרך" הגדרתו, לפי דברי הרמב"ם והמלבי"ם בחומש, ב' פרטים: א' 'רדיה' – דבר שלא לצורך, ב' 'פרך' – דבר שאין לו קיצבה, ומתבאר בפרט ציורי יותר בתורת כהנים שם: "שלא תאמר לו חכם את הכוס והוא אינו צריך, עדור תחת הגפן עד שאבוא". וזה נקרא טורח יותר מכוחו, ולכן כל שאינו עושה מדעתו ורצונו הוי "פרך".

היוצא איפוא, כשרוצים להעסיק בחור או אחר, להימנע מלומר לו שיעשה דבר שאין בו צורך, כגון שינקא את החדר והוא כבר נקי, או לכבס כמו כן דבר וכל פעולה אחרת שאין בה צורך. כי הוה זה איסור 'רדיה בבן חורין', שלא נשכר למלאכה זו.

גם להימנע כמו כן מלצוות ומלבקש פעולה ודבר שאין לו קיצבה, כגון לנקות מדפים וחלונות עד שיבא, או שיספור דבר זמן רב בלא שיתן לו קיצבה, כיון שנכלל זה באיסור 'פרך בבן חורין'.

עוד יש לנו דבר גדול להתבונן בו, אם האדם שמבקשים ממנו אינו מקבל שכר עליו, מה שמבואר בהגהות מיימוניות בהלכות עבדים פ"א, שהביא (לגירסתו בתורת כהנים): "נאמר 'פרך' כאן, ונאמר 'פרך' בעבודת מצרים, מה שם היו מחליפין, אנשים מלאכת נשים, נשים מלאכת אנשים, אף כאן". גם היראים קצ"ט, והסמ"ג ל"ת קע"ד הביאוהו.

למדנו מהגהות מיימוניות עוד אופן של מעשה שראוי ליזהר בו, לבקש לאדם שבדרך כלל עושה מבוקשנו בלא אימה ובושה, מכל מקום כשיש בדבר ההוא דבר פרך, קרוב הדבר שיעשהו שלא ברצון כי נשתנה סוג הפעולה, והתורה גילתה לנו שבכוחות הנפש זה פרך, אלא אם כן נתברר לנו שגם עבודה כזו עושה מרצונו ודעתו. והיינו, לבקש לבחור משיבה קטנה שדר אצלינו אפי' בשכר לינה, שירחוק וישטוף כלים, או שילך עם ילד קטן לגינה. וכן איפכא נשים מלאכת אנשים, לסייד קיר או לחתוך עם משור דבר שאינו מקובל לנשים. ודבר זה צריך ליזהר גם אב בבנו ובתו, ועוד יתבאר זה. ואמנם אין כלל במלאכת אנשים ונשים, כי פעמים יש דברים שמשתנים מאומה לאומה ומזמן לזמן.

עוד יש ליתן את הדעת למה שהביא החנוך מצוה שד"מ: "מכלל דין איסור עבודת עבד, שלא יהיה האדון אוכל פת נקיה והעבד פת קיבר, ודרשוהו בקידושין כב. מהכתוב: "כי טוב לו עמך" – עמך במאכל עמך במשתה".

גם המאירי קידושין טו. הביא מכילתא משפטים י"ז: כיון שאין דרך לעבוד בשכיר בלילה, אסור כן גם בעבד עברי, והובא כן גם בתורת כהנים פרשת בהר הנ"ל: כשכיר כתושב יהיה עמך" – עמך במאכל ובמשתה ובכסות ובשינה".

גם מצאנו עוד נידון לפי מה שכתב הרמב"ם פ"א ה"ז מהל' עבדים: "כל עבד עברי אסור לישראל שקנאו להעבידו בדברים בזים וכו' אבל לא יעשה אותו

בקשת סיוע בדברים קטנים – ובדבר מצוה שיש בה טורח

ד. אחר שנתבאר בס"ד כללי ופרטי איסור "עבודת עבד ועבודת פרך", ונתבאר שלא רק בעבודות בזויות וקשות חל האיסור, אלא כל אשר אינו עושה 'מרוצו ודעת עצמו', כלשון הרמב"ם, אלא מחמת 'אימה או בוש' כלשון רבינו יונה, ואפילו שיעשה לו כוס תה או שיקנה לו לחם בחנות אסור כמבואר בשערי תשובה שם, צריך עדיין לידע שיש פעולות ומעשים קטני ערך, מלייחס להם שם כזה של השתעבדות בשני, כמו לבקשו לפתוח ולסגור חלון, או לקרב ולרחק ספסל, או להחזיק דלת, ובזה לא רק שודאי בדרך כלל ועל הרוב ממש, רובא דרובא לא מחמת אימה או בוש עושים מה שנתבקשו, ואין צורך להסתפק אולי הם מוכרחים מחמת אימה או בוש לעשות כן, אלא לכאורה אפי' אדם ידוע ברגישותו ומה שמבקשים ממנו לעשות ברבים או בצנעה, הוא נלחץ ומתרגש והיה באמת רוצה לסרב, ועושה לבסוף מחמת הכרת אימה או בוש, נראה שאין בזה איסור של 'עבודת פרך' [ואולי יש בזה הונאת דברים], והטעם, שרק על "מעשה" שייך לומר "עבודת פרך", ולא על כל מי שמבייש את חבירו או לוחצו לומר לו דבר. ובדברים קטנים כהנ"ל לא הוי מעשה עבדות לומר על כך שמחמת "המעשה" הוא פרך, אלא שיש לאיש רגישות להילחץ גם בלא מעשה וזה לא נאסר באיסור זה. וראיה מיור"ד סי' רמ"ח סעיף ז': "אדם שוע... שמיצר לעצמו ונותן לגבאי צדקה כדי שלא יתבייש, אסור לתובעו ולגבות ממנו צדקה, והגבאי שמכילמו ושואל ממנו, עתיד הקב"ה ליפרע ממנו". מוכח שרק מטעמים אחרים אסור לא מטעם "רדיה בפרך", והטעם הוא משום שאין שם "מעשה", אלא מצב בנפשו שגורם לו להוציא ולהתחייב ממון. ואמנם ישנם דברים קטנים שבהתמדתם נעשו גדולים וכבדים, כגון שמבקשו להחזיק דלת זמן מה עד שיצאו ויבואו אנשים או בעלי משא, ולקרב ולרחק ולפתוח ולסגור חלון, ולהביא ספר זה וספר זה, וכדו', ודאי הוי "דבר עבודה" ליאסר.

יש להסתפק אם מותר להכריח את חבירו לקיים מצוה שלא היתה מוטלת עליו, על ידי שממציא לו את הענין ושוב לא יוכל לפטור ולהתעלם ממנה, כגון להביא לו אבידה שמצאה ומניחה לפניו ומסתלק, [ודאי מדין השבה אסור לעשות כן] או להביא לפניו מצב שמחייבו לעזור, אבל מראש לא היה מוטל עליו הענין כלל, ועתה הביאוהו לפניו באופן שחייב, לא בצורה של עיצה ושאיילה. והספק הוא אם רק על דבר הרשות שייך לומר "עבודה" לייחס אליה שם פרך ועבד, או גם על דבר מצוה כשאין השני מחויב בה עתה, להמציאו לו הוי "עבדות". ולכאורה נראה כהצד השני, כל שהראשון מוטל עליו המצוה ולהנאת עצמו מטילה על זולתו, זה לא דבר מצוה עצם ההטלה וההזמנה לשני, ולכן אסור כל שיש בו אח"כ מעשה אפי' של מצוה נחשב שהכריחוהו.

יוצא אם כן לפום ריהטא, שיש לדון אם מותר לאדם לעלות לאוטובוס, והוא במצב שיצטרכו לקום מפניו ליתן לו לישוב מדין חסד, ויהיה זה לטורח ולמשא על

בן לרבים או ספר לרבים או נחתום לרבים, ואם היתה אומנותו זאת קודם שימכר הרי זה יעשה, ע"ל. ומקורו מתור"כ מפסוק "יעבוד עמך", [ועי' בביאור הגאון ר' חיים קניבסקי מסכת עבדים פ"ב הערה מ"ג]. למדנו מזה שגם בדברים המותרים לנו לבקש מבאי ביתנו, או אפי' משכיר, או מבן ובת ותלמיד, כאשר יבואר בעז"ה, מכל מקום אסור לבקשם למכור בשוק או לחלק דבר ברבים כל שאין דרכם מעצמם לכך, ולא משום עבודת פרך הוא, אלא גילו לנו חז"ל שזה עבודה של גנאי שאין להכריח אדם על כך ולא עבד עברי, גם לא לילך מאיש לאיש למכור הגרלות וכדו'.

מפל הנ"ל למדנו כלל, עד כמה באמת אנחנו מוקפים עם הנהגות ששייך בהם הכרח בלא רצון ודעת לשני, אם יושב אצלנו בן בית אפי' שמשלם שכר אש"ל, מכל מקום אסור להכריחו, לאכול שיירי מאכל מן הלחם או מן הקדירה, [אצל בניו ובנותיו אפשר לומר שכוונתו לחונם לא ליזרוק השיירים]. אבל אורח שמתארח אין בו איסור זה, כי מדיני צדקה או חסד הוא מקבל, ושם רק מדין 'והרמתם את חלבו ממנו' הוזהרו ליתן מן המשובח והמובחר, כמבואר ברמב"ם סוף הלכות איסורי מזבח, ושר"ע יור"ד רמ"ט.

גם יש ליזהר בענין הכסות לא להכריח לבן מוסד שגדל בה, ללבוש בגדים אחרים ממה שמקובל ליתן לבן חורין אם מקבלים עבורו תקציב, כי אם הוא מקבל בחנם הוי צדקה וחסד וכנ"ל.

גם יש ליזהר מלבקש לעשות עבודות ופעולות על חשבון השינה שלו, אפי' אם בדרך כלל בזמן אחר הוא עושה בששון ושמחה את הדבר הזה גופא, מ"מ אין דרך לעבוד בשכיר בלילה גם לא בעבד עברי גם לא בבן חורין.

ואם מבקש דבר מאלמנה או יתום ר"ל, יעמוד כנגד עיניו תמיד, לשון הרמב"ם ז"ל פ"ו מהלכות דעות הלכה י' וז"ל: "חייב אדם להזהר ביתומים ואלמנות מפני שנפשן שפילה למאוד ורוחם נמוכה אפי' שהן בעלי מומין וכו', שנאמר כל אלמנה ויתום לא תענון. והיאך נוהג עמהן? לא ידבר אליהם אלא רכות, ולא ינהג בהן אלא מנהג כבוד, ולא יכאיב גופם בעבודה, וליבם בדברים קשים, וכו', כל המקניטם וכו' או רדה בהם וכו' עובר בלא תעשה וכו', במה דברים אמורים לצורך עצמו, אבל כדי ללמדם תורה ולהוליתם בדרך ישרה וכו' מותר. וינהלם בנחת וברחמים גדולים וכבוד וכו' אחד יתום מאב אחד יתום מאם, ועד אימתי נקראים יתומים לענין זה, עד שלא יהיו צריכים לאדם גדול להסמך עליו ולאמנם [לשון אומנת] ולהטפל בהם, אלא יהיה עושה כל צרכי עצמו לעצמו כשאר כל הגדולים", ע"כ. ומבואר בדברי הרמב"ם שאפי' בדבר שבבן חורין היה מותר, מ"מ אלו שנפשם שפלה ברוח נמוכה ונדכאה, בקל ירגישו שמשום חולשתם משתמשים בהם, ולא יסרבו וזה נקרא אצלם רידוי, ואפי' אלמנת מלך או בניו כן הדין.

העומד ליסע זמן רב בעמידה [ודאי שלסתם אדם אסור לו לבקש שיקומו לו, אם קמים מחמת אימה או בושה לא לרצונם] ושייך לרצוה לעלות להמתין זמן סביר לאוטובוס אחר, יש לדון אם נחשב שמטיל מצוה בהכרח על אדם ונחשב שרודה בו. וצ"ע. וכן להכריח אדם שישג להיות שליח ציבור. שוב נתבוננתי ויש להתיר בזה מדין היתר ההשתעבדות "בבנו ותלמידו" שיתבאר בסמוך. ולבקש מאדם שיגש להיות שליח צבור ולוחצים עליו הו' גם כענין הנ"ל להתיר מצד אסור זה, אבל לבקשו תמיד כדבר הזה, הו' כרב ואב המכביד על תלמידו ובנו.

בקשת אב ואם ורב — מבן ותלמיד

ה. במכילתא משפטים שנינו על הפסוק: "שש שנים יעבד", שומע אני כל עבודה במשמע [גם עבודה שיש בה בזיון] תלמוד לומר, לא תעבוד בו עבדות עבד. בו אי אתה עובד עבדות עבד אבל בבנו ותלמידו רשאי. [מוכח גם כן שרק לבנו ותלמידו רשאי אבל לאדם אחר אסור וכ"ל באות א'].

למדנו כאן שמותר לאב והוא הדין לאם וכן לרב, לבקש דבר עבדות שכרוך בה בזיון מה לעושה, מבן ובת ותלמיד. ולפי התורה כהנים שהבאנו למעלה מפרשת בהר, היינו לישא כלים לפניו לבית המרחץ וכן שק גדול וכדו', ע"ש.

גם הוסיפו לבאר בגמ' כתובות צו: "אמר ר' יהושע בן לוי כל מלאכות שהעבד עושה לרבו תלמיד עושה לרבו, חוץ מהתרת מנעל [שהרואה אומר עבד כנעני הוא] אמר רבא... ובמקום שמכירין אותו לית לן בה, ומותר". גמרא זו הביאה הרמב"ם הלכות תלמוד תורה פ"ה הלכה ח', וכן בשו"ע יור"ד סי' רמ"ב סעי' י"ט.

וביאור גדר ההיתר, הרי צריך טעם חשוב לשבח להתיר הצווי לבן ותלמיד גם שיש באותו דבר עבדות וגנאי ובזיון.

אלא מדייקים האחרונים שהמכילתא הביא להתיר "בבנו ותלמידו", רק את הפסוק "לא תעבוד בו עבדות עבד", וכן הגמ' בכתובות צו. הביאו נשיאת הכלים לבית המרחץ, משא"כ "עבדות רדיה בפרך" לא מצינו להתיר בהם. והטעם, כיון שיש מצוה לכבד אב ואם ורב, וחלק מקיום צווי זה הוא לשמשם וזה כבודם, לכן לקיים את צוים גם בדבר שיש בו גנאי ובזיון, מ"מ חשמיעה והקיום הופכים את העשיה לכבוד, דומיא דכבוד שבת שגם תלמיד חכם נצטוו בדברים פחותים, משא"כ דבר "פרך" אינו ענין לכאן כי יש בו צער לעובד. עי' רי' פערלא רס"ג ל"ת רע"ג וכן מדויק ברש"י בחומש, הביא ביאור על הפסוק בפרשת בהר: "ובאחיכם בני ישראל איש באחיו לא תרדה בו בפרך" — להביא נשיא בעמו ומלך בעבדיו, ע"כ. שאע"פ שדבר גנאי מותר להם לבקש כי הכל לכבודם והעושה שמח ושש לעשות, מ"מ לא תרדה בו בפרך, ועי' מסכת עבדים בביאור להגאון ר' חיים קנייבסקי שליט"א אות מ"ה, שגם ביאר את החילוק כן. ע"ש.

היוצא לדינא, אבא או אמא שמצוין לבניהם או לבנותיהם לנקות את חדר

המדרגות, אין בזה אסור עבודת עבד, אע"פ שאינם מקבלים שכר ויש בזה לפעמים בזיון, מכל מקום יש כאן גם כבוד להם ששומעין לעשות רצון הוריהם, וכן רב לתלמיד בענין שיש כבוד באותו צווי. אבל לצוותם דבר הנכלל בעבודת פרך, לכאורה כגון אנשים מלאכת גשים ואיפכא, שינוי במאכל ומשתה וכסות ושינה, שבשינוי לגרועותא בדברים אלו, אין כבוד לאב ורב, לא הותר.

גם לכאורה אפי' בדבר עבודת עבד הנ"ל שהותר לצוות, רק אם עושה לצורך האב והאם והרב, אז יש כבוד, מה שאין כן אם מצווים להם לעשות לאחרים וכל הכבוד לשמוע להם הוא לא בפרט המעשה הזה, אם כן יש כאן בזיון בלא כבוד לכאורה אין היתר. גם תלוי אם יש כיבוד אב ואם כשמצווים לעשות לאחרים. אם כן יוצא שאסור להם לצוות לעשות נקיון בחדר המדרגות של אחרים אפי' אם יש בו חסד.

ואמנם במקום שלא ניכר לאחרים שעושה לצורך האב ואם, אין לאסור מצד שהרואה אינו יודע שיש כאן כבוד ורואה רק בזיון, כי יחשוב אולי הוא עושה לצורך עצמו, משא"כ בגמרא כתובות צו. שפטור מלהוליך כלי הרב לבית המרחץ במקום שאין מכירין, היינו שמכל מקום ניכר שעושה לאחר ולא לעצמו, אבל כשאינו ניכר והרואה יתלה שעושה לעצמו שוב יש כאן כבוד בלא בזיון. אם כן מותר לצוותם לשאת כלים לבית המרחץ כשאין רואה, אבל שק גדול וכדו' שהבזיון הוא עצם הנשיאה שרגילים להשתמש בפועלים, זה אסור כשאין ניכר שעושה לכבוד האב והרב.

"כשכיר... יהיה עמך" — מה הותר ומה נאסר גם בשכיר?

ו. מבואר ברמב"ם הלכות עבדים פ"א, שמותר לבקש לאדם שמקבל שכר עבור פעולה ועבודה, אפי' אם היא גנאי או פרך, כי עושה מדעתו ורצונו, ומקור דבריו הוא מהפסוק בפרשת בהר, המתיר להשתעבד בעבד עברי — "כשכיר כתושב יהיה עמך", והיינו כמו מי שמקבל שכר אי אפשר לבקש ממנו יותר ממה, שנשכר, ואין דרך להישכר אלא למה שרואה את עצמו ראוי, כן עבד עברי רק למה שראוי מותר לבקש ממנו, ולא דברים שאין דרכו לכך. וכן הוא בחנוך שד"מ. ואמנם דנו האחרונים בפועל שאין לו פעולה מסוימת, אלא נשכר לכל מלאכת בעל הבית, האם מותר לבקשו עבודה שיש בה גנאי כמו ליקח את כליו לבית המרחץ? אומר המג"א סי' קס"ט או"ח סעי' א' בשם הש"ל חק' [שער האותיות דף נט, ד"ה וליתן]: "נוהגים להשתמש בפועלים השכורים להוליך כלים לבית המרחץ וכדומה, משום שהתנו על כך ועל זה נשכר", משמע מדברי הש"ל שאין הכי נמי צריך לפרט מראש שנשכר גם למלאכות כאלו. אבל מלשון המ"א עצמו משמע טעם אחר: "כל שכן הוא המנהג הו' כהתנו על כך". משמע שהמנהג קובע אפי' שכרו סתמא יהיה מותר להוסיף לו בקשות אפי' שהם גנאי אם יש מנהג על זה.

למדנו דבר גדול מצוי מאוד, במוסדות שמחזיקים פועלים לא למלאכה

מסוימת, אלא לכלל המלאכות שהמוסד צריך, יש צורך גדול ליהזר מה מבקשים מהם, כי לפעמים קורה דבר יוצא דופן, שלא נשכר על זה, ויש בו בזיון ומבקשים ממנו לתקן ואינו חייב כיון שלא נשכר על זה, ועושה רק כי מוכרח הוא, כי לפעמים נכנס בעל חי זר למוסד והפועל היהודי מתבקש לגרשו וצריך לרדוף עד דמטא ליה בחד שיחיא ויש בזה בזיון, וא"כ עושה ברצון. וכן אם נסתם צנור של הניקוז ובדרך כלל יש אחראי לתקן, והיום לא הגיע, וזה הפועל מתבקש לתקן ויש בזה בזיון ואינו חייב ולא הוי כהתנו על כך. וראיתי פעם שעשו שמחה בבית כנסת, ובדרך כלל בעלי השמחה נתחייבו להחזיר הכל על מקומו מן הסדר והניקוז, ובאותו פעם לא עשו כן, ונתבקש המנקה להשיב הכל על כנו, וישב ממורמר על רוע מזלו לעשות דבר שלא נשכר לכך. גם שמעתי בישיבה קד' בירושלים שמתנים עם כל פועליהם שיוכלו לשנותם לכל אשר יתבקשו.

חיוצא לנו, ליתן את הדעת, על דברים שמטילים אנו על בעלי מלאכה, או מעבר למה שמקבלים שכר או מלאכה אחרת, שאינם מסרבים מחמת אימה על פרנסתם או לשמור על שמם הטוב. (עי' ר"ש משאנץ תורת כהנים בהר סוף פ' ז').

עוד ביארנו לעיל שאסור לצוות אפי' לשכיר שיעשה את מלאכתו שנשכר לה, לרבים, כגון טבח במוסד, לחייבו במצב מסוים לעשות את מלאכתו לרבים, דהיינו לא רק לשרת רבים, אלא שיבואו אנשים רבים אליו זה בכך וזה בכך לפי רצון כל אחד, כיון שענין זה בכלל דברים בוזים ע"ש בענין איסור עבודת עבד. וכן עובד במוסד לצוותו להעמיד שולחן ולמכור ולחלק לרבים הבאים דבר מה, או לילך מבית לבית לעשות מגבית, הוי בכלל עבודת עבד.

ועי' עוד בביאורי הגאון ר' חיים קנייבסקי שליט"א למסכת עבדים פ"ב הערה מ"ג שיש מחלוקת תנאים אם מותר לשנות את מלאכת השכיר למלאכה שלא נשכר לה, וזה גם כן ב"מ גדולה ליהזר מלחייב פועל לעשות מלאכות שלא נשכר להם בלא רצונו ודעתו.

כתושב יהיה עמך — המותר והאסור לבקש מאורח

ז. זה לשון החנוך מצוה שד"ם: **"התושב שהוא אדם שבא לגור מארץ אחרת, ודרך של תושבים לעבוד בעל הבית שהם מתגוררים עמו, לרצונם, ועל כן לא יעשו מלאכה בזויה ביותר, ועל כן אמר הכתוב 'כשכיר כתושב יהיה עמך', ששני אנשים אלו אע"פ שהם עובדים, אין עבודתם בזויה ברוב הפעמים"**, ע"כ. למדנו חובת משנה זהירות, אם דר אצלנו קרוב משפחה בן או בת או בדמי לינה, לימנע מלבקשם דבר שהוא נגד רצונם, והיינו שאע"פ שכל מה שנבקשם עושים בשמחה וששון מהכרת הטוב, מ"מ דבר בזיון או פרץ לא, כמו שציירנו למעלה ציורים כגון לעבוד בשעה מאוחרת בלילה על חשבון השינה או המאכל והכסות או אנשים מלאכת נשים ואיפכא ועוד.

ומה דאיתא במסכת דרך ארץ רבה פ"ו ובמסחים פו: "הנכנס לבית, כל מה

שיגזור עליו בעל הבית יעשה, חוץ מצא". אינו ענין לכאן דלא איירי בדבר עבודה, עי' שר"ע אר"ח סי' ק"ע סעי' ה'. ועי' ב"ח שם, ומטה משה סי' ר"צ.

וכל מה שנתבאר עד כה לאסור, הוא בסתם אדם, אבל באנשים שאינם נוהגים כשורה מותר עבודת עבד כמבואר בגמ' בבא מציעא עג: וברמב"ם הנ"ל, ואמנם כתב הרדב"ז שם על הרמב"ם: **"לא נתבאר מהו אנשים שאינם נוהגים כשורה לענין זה"**.

ההשתמשות בכחן

ח. כתב הרמ"א אר"ח סי' קכ"ח סעי' מ"ה בזה"ל: **"אסור להשתמש בכחן אפילו בזמן הזה [שאינן בגדי כהונה — סנהדרין פג:], דהוי כמועל בהקדש [עי' ירושלמי ברכות פ"ח ה"ה (דף ס.)], אם לא מחל על כך"**. ע"כ.

מקור הדברים הם במרדכי גיטין סימן תס"א. ויסוד דין המחילה בכחן שנוי במחלוקת, מה יכול למחול ומה לא, אבל ודאי יכול למחול על משהו מכהונתו, וראיה מגמ' קידושין כא: **כתן יכול למכור עצמו לעבד עברי, רק אינו נרצע שלא יהיה בעל מום, ואמנם הקשו הראשונים והאחרונים מירושלמי ברכות פ"ח ה"ח: "המשתמש בכחונה מעל"**

ותירצו, בהשתמשות שיש בה בזיון, אסור להשתמש בכחן אפילו מרצונו ומחילתו, אלא אם כן יש לו הנאה, או הנאת שכר או הנאת שירות לתלמיד חכם, כ"רבינו תם ז"ל היוצק מים על ידו היה כחן. אבל בדבר שירות בלא בזיון לס"ז מועיל מחילה לבד, עי' ס"ז על הרמ"א. אבל בדעת תורה למחרש"ם סי' קכ"ח הנ"ל מביא סמ"ג עשה פ"ג, רק בשכר על המעשה מותר להשתמש בכחן אפילו אם מחל. אבל בשו"ת מהר"מ מרוטנברג ז"ל משמע כה"ס שגם בחנם יכול למחול. ועי' ברכי יוסף קכ"ח שהאריך להחמיר.

גם צריך לידע את דברי הישועות יעקב על סימן קכ"ח הנ"ל, **כתן יכול לחזור בו כל רגע מן המחילה.** אם כן צריך ליהזר מלבקש מכהן לעשות דבר אע"פ שאין בו בזיון, כשיש צד שאחר תחילת עשייתו רואה שטורח הוא לו ועושה כי אינו רוצה להפסיק מה שהתחיל, אבל מצד המחילה חוזר בו, אם כן מעתה פסק המחילה ודוק'.

בדבר מעלה כגון ליטול חלק ראשון וכדו', לרוב השיטות יכול למחול בלא טובת הנאה, אבל הגר"א ז"ל על הרמ"א הנ"ל הביא ספר המצוות להרמב"ם עשה ל"ב, שלא מהני מחילה כל שיש מצות "וקדשתו", ומשמע אפי' על דבר הקדמה ומעלה לכהן. וכן הוא בספר החנוך רס"ט.

ולענין ההשתמשות כחן בכחן, נחלקו בדבר, המחצית השקל על המ"א ס"ק ע"ח כתב, שיש אותם תנאים כבישראל בכחן, אבל הישועות יעקב הנ"ל, חולק ומתיר שאין איסור או מצות וקדשתו כחן בכחן.

כתן בעל מום להשתמש בו, מוכיח המנחת חנוך מצוה רס"ט מהתורה כהנים, לרבות "בעלי מומין", אבל חלל הרי הוא כזר לכל דבר, כי דין "וקדשתו" הוא לא מצד שראוי לעבודה במקדש, אלא שראוי לאכול קדשים, ולכן גם בעל מום ראוי הוא לכך, משא"כ חלל. ומכאן סברא זו נחלקו המנחת חנוך והרע"א בגליון השו"ע סי' רפ"ב ס"ו, על המ"א שם שכתב: "שאין בכתן קטן דין 'וקדשתו' כיון שאינו ראוי לעבודה", הקשו עליו המנ"ח והרע"א הרי אוכל בקדשים. ובמשנה ברורה הביא את המ"א, אבל בשער הציון הביא את הרע"א.

גם בזמנינו שיש כהנים שאינם מיוחסים לענין לאכול בתרומה דאורייתא, מ"מ כתב המשנה למלך פ"ג מהלכות עבדים לה' ח' והמנ"ח הנ"ל שיש איסור השתמשות בו ומצות 'וקדשתו' (דלא כספר יפה מראה סי' ב' שהיקל בזה). יש מתירין להשתמש בכתן בעל עבירות, עי' חנוך רס"ט. ולענין בכתן עם הארץ, דקדק המשנה למלך הנ"ל מהריב"ש סי' צ"ד אין איסור להשתמש, אבל המנחת חנוך אוסר לסתם אדם רק תלמיד חכם מותר. גם הברכי יוסף על קכ"ח הנ"ל חולק על המשנה למלך.

מדת חסידות

ט. עד עתה נתבאר בארוכה בס"ד, את גדרי הדאורייתא בהשתמשות בזולת, ואמנם מצאנו ראינו עוד מדריגה, שיש בענין גם מדת חסידות, לא ליתן פתחון פה לקטרג על אדם, שיהיה נקי גם במקומות שמותר לבקש ולהשתמש בזולתו, הנה משה רבינו ע"ה פרשת קרח ט"ז ס"ו אומר להקב"ה: "אל תפן אל מנחתם, לא חמור אחד מהם נשאתי ולא הרעתי את אחד מהם". ומבאר התנחומא שם (הובא ברש"י) שלא לקח מהם חמור לילך ממדין למצרים אלא משלו היה, ומוסיף הרמב"ן ז"ל לומר, שמשה רבינו הוכיחם על פניהם שאינו נוהג עמם במדת שררה בכל האופנים שניתן להשתרר. גם שלא השתמש בחפציהם, וגם לא השתמש בהם עצמם כדרך בעלי שררה גם במקום המותר.

גם מצאנו כן אצל שמשון המושיע שנשתבח בזה, בגמרא סוטה י, על הפסוק (שופטים ט"ז כ"ח): "ויקרא שמשון אל ה' וגו' זכרני נא וחזקני נא וגו'". אמר רב, אמר שמשון לפני הקב"ה, רבש"ע זכור לי עשרים (ושתיים) שנה ששפטתי את ישראל ולא אמרתי לאחד מהם העבר לי מקל ממקום למקום.

גם אצל שמואל הרמתי ע"ה (שמואל א' י"ב ג') הוכיחם ואמר: "את שור מי לקחתי - למלאכתי, וחמור מי לקחתי - לילך מעיר לעיר, ואת מי עשקתי - בממון, את מי רצותי - בגופו, וגו', ויאמרו לא עשקתנו ולא רצותנו וגו'. וכן מאריך התנחומא קרח שם לפרט את הנהגתו של שמואל שהיתה זו סיבה להוכיחם למה מאסו בו לבקש להם מלך. וודאי לא על איסורי דאורייתא היה מבקש מהם עדות על עצמו, אלא על המותר לאיש נשוא כמוהו להשתמש בהם, העידו כולם נגד ה', עד. ועי' נדרים לח, שאפ"י בשכר לא השתמש בהם, ועי' פי' תוספות שם.